КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕГЕДА ІВАН СЕРГІЙОВИЧ

УДК 341.9

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У МАГРИБІ (АЛЖИР, МАРОККО, ТУНІС)

Спеціальність: 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Галузь знань: «081 – Право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ І. С. Сегеда

Науковий керівник:
СЕРЬОГІН Олександр Юрійович
кандидат юридичних наук, доцент

м. Івано-Франківськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Сегеда І.С. Правове регулювання діяльності підприємницьких товариств у Магрибі (Алжир, Марокко, Туніс). - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (08 - Право). - Київський університет права НАН України, Київ, 2020.

Мета дослідження полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних та практичних проблем міжнародного приватного права у сфері правового регулювання підприємницьких товариств, інвестиційної діяльності, правового режиму майна, довершення розуміння правосуб'єктності підприємницьких товариств. Вказане здійснено на основі сучасних напрацювань вітчизняної і зарубіжної доктрини, а також законодавчої практики держав Маргибу.

Протягом останнього десятиліття спостерігається тенденція до посилення співробітництва України з державами Близького Сходу та Африки. Показники економічного зростання у більшості африканських держав перевищують середньосвітове значення, а континент відкриває нові можливості для українських суб'єктів підприємницької діяльності. За інформацією Державної служби статистики України, товарообіг України з державами Африки щорічно складає близько 5 млрд. дол. США, тоді як більше 1 млрд. дол. США припадає безпосередньо на досліджувані держави Магрибу. Сучасні умови ведення бізнесу вимагають нових підходів та стратегій в умовах жорсткої конкуренції і технологічного прогресу.

Крім того, для України залишається актуальним реформування права підприємницьких товариств з метою покращення економічного клімату. Адаптація законодавства до сучасних умов здійснення підприємницької діяльності сприятиме посиленню конкурентоспроможності українських

підприємницьких товариств за кордоном, що здійснюють діяльність у правових рамках України та іноземних держав.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше здійснено комплексне дослідження правового регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу для розробки конкретних рекомендацій з посилення присутності та правового захисту українського капіталу в регіоні, запропоновано використати досвід держав Магрибу для оптимізації правового регулювання в Україні.

У дисертаційній роботі здійснено аналіз формування законодавств держав Магрибу, що дозволило виявити історичні особливості правового регулювання діяльності юридичних осіб. Сучасна правова система держав Магрибу має змішаний характер та заснована на французькій правовій традиції, мусульманському праві, звичаєвому праві берберів та арабів. Розвиток юридичної науки в Алжирі у першій половині XX століття мав вплив на правову доктрину Марокко та Тунісу. Після здобуття незалежності від Франції держави Магрибу обрали шлях посилення державного регулювання підприємницьких відносин, а у 80-х роках XX століття було взято курс на лібералізацію відповідного законодавства.

Обґрунтовано, що у другій половині XX століття Алжир зазнав впливу соціалістичних ідей та у зв'язку з суттєвим переважанням державного сектору економіки над приватним досі займає більш консервативну позицію стосовно реформування підприємницького права, порівняно з Марокко та Тунісом. Водночас, правова система Тунісу більш відкрита до інновацій, досвід якої зараз використовується в рамках правового реформування Марокко та Алжиру.

Встановлено, що у державах Магрибу, як і в Україні, динамічність створення нових нормативно-правових актів призвела до так званої полісистемності права юридичних осіб. В українських та магрибських цивілістів існують спільні підходи щодо класифікації джерел права юридичних осіб, зокрема, їхнього поділу на основні (первинні) та субсидіарні (вторинні).

У правовій доктрині держав Магрибу локальні нормативно-правові акти та цивільно-правові договори прямо не відносять до джерел права юридичних осіб. Через те, що у державах Магрибу рішення судів вищих інстанцій не мають зобов'язального характеру для інших суддів щодо подібних справ, у державах регіону вони не вважаються нормотворчими. Проте, у державах Магрибу зростає вплив прецедентного права та звичаїв міжнародної підприємницької діяльності, що відносять до субсидіарних джерел права юридичних осіб.

З'ясовано, що Конституція Алжиру встановлює ключову роль держави у регулюванні ринку, тоді як конституції Марокко та Тунісу сприяють лібералізації підприємницького права. Конституції цих держав встановлюють іслам державною релігією, тому законодавчі реформи не можуть суперечити ісламу.

Встановлено, що у державах Магрибу, як і в Україні, підприємницькі товариства набувають правосуб'єктність з моменту їхньої реєстрації. У роботі проаналізовано особливості правосуб'єктності таких організаційно-правових форм підприємницьких товариств: приватне підприємство з обмеженою відповідальністю (ППОВ), товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), акціонерне товариство (АТ), повне товариство (ПТ), просте командитне товариство (ПКТ), командитне акціонерне товариство (КАТ).

Обґрунтовано, що у разі співпраці підприємницьких товариств в рамках договорів про спільну діяльність, тимчасових груп та інших способів співробітництва без створення юридичної особи, такі організаційні утворення мають ознаки правосуб'єктності, що доцільно називати складною правосуб'єктністю.

Доведено, що українські суб'єкти підприємницької діяльності можуть успішно застосовувати укладення договорів про спільну діяльність та створення тимчасових груп підприємств без статусу юридичної особи, особливо на початкових етапах виходу на ринок держав Магрибу.

З'ясовано, що у державах Магрибу в рамках договірної свободи та чинного законодавства допускається можливість укладення корпоративного договору для

забезпечення правового захисту капіталу учасників товариства. Корпоративний договір в Алжирі має досить обмежене застосування, порівняно з його використанням у Марокко та Тунісі. Законодавство держав Магрибу та України має тенденцію до спрощення процедури створення підприємницьких товариств, проте порядок їх припинення залишається тривалим.

Зміст правового режиму майна підприємницьких товариств в Україні та державах Магрибу визначається залежно від їхньої організаційно-правової форми, а сама наявність відокремленого майна належить до основних ознак юридичної особи. У законодавстві існують певні особливості щодо відокремлення майна юридичної від фізичної особи, наприклад, для повного товариства, так як його учасники несуть відповідальність за збитки товариства усім своїм майном. Законодавство Марокко та Тунісу, на відміну від Алжиру, дозволяє наявність спільного майна у таких об'єднань, як просте товариство та тимчасова група підприємств.

Встановлено, що законодавство Алжиру містить норму стосовно переважного права придбання державою часток (акцій) у капіталі товариств алжирського права, які продаються або купуються іноземними особами. У Марокко та Тунісі право переважного придбання частки (акцій) мають лише учасники цього товариства. В Алжирі це право також поширюється на учасників товариства відповідно до статуту.

З'ясовано особливості правового регулювання статутного капіталу, внесків в натурі, індустріальних внесків, особливості відчуження часток та спадкування майна підприємницьких товариств. У державах Магрибу, як і в Україні, майно товариства та статутний капітал не є тотожними поняттями, але статутний капітал включається до майна товариства. Статутний капітал може зменшуватися або збільшуватися лише у встановленому законом порядку.

Проаналізвано ключові законодавчі реформи держав Магрибу для покращення клімату підприємницької діяльності та залучення іноземного капіталу. Так, у 2020 році в Алжирі була скасована вимога стосовно обов'язкової мажоритарної власності алжирських юридичних чи фізичних осіб у статутному

капіталі підприємницьких товариств. Зазначене правило щодо обмеження іноземного капіталу підприємницьких товариств в Алжирі залишилося чинним лише для стратегічних галузей економіки, зокрема, енергетики та фінансів.

Обґрунтовано можливість застосування досвіду Тунісу в Україні щодо правового регулювання стартапів для заохочення розвитку інноваційної підприємницької діяльності. У нашій державі на початковому етапі найважливішим є надання інноваційним підприємницьким товариствам (стартапам) податкових і кредитних пільг, спрощення бар'єрів стосовно здійснення міжнародних фінансових операцій.

Встановлено, що у державах Магрибу найбільше представлений іноземний капітал з ЄС та Китаю, тоді як інвестиційна співпраця з Україною майже відсутня. Запропоновано застосувати досвід підприємницьких товариств держав ЄС для реалізації нових підходів до розвитку відносин українських суб'єктів підприємництва з їхніми партнерами у державах Магрибу. З'ясовано, що виробленій в Україні продукції складніше конкурувати на ринку держав Магрибу у зв'язку з наявністю договорів про створення зон вільної торгівлі з ЄС та іншими державами.

Ключові слова: товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство, повне товариство, просте командитне товариство, акціонерне командитне товариство.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях:

1. Сегеда І. С. Аналіз досвіду Тунісу у сфері правового регулювання стартапів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 270-275.

2. Сегеда І. С. Джерела правового регулювання діяльності підприємницьких товариств у державах Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс). *Юридична Україна*. 2019. №10. С. 60-68.

3. Сегеда І. С. Організаційно-правові форми підприємництва в Алжирі. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 238-245.

4. Сегеда І. С. Особливості договорів про спільну діяльність в Алжирі. *Науковий часопис Національної академії прокуратори України*. 2016. № 1. С. 94-101.

5. Сегеда І. С. Особливості правового регулювання корпоративного договору у державах Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс). *Європейські перспективи.* 2019. №4. С. 185-189.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз:

6. Сегеда І. С. Організаційно-правові форми підприємницьких товариств у країнах Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс). *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права».* Кишинів, 2019. № 3. С. 210-214.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сегеда І. С. Аналіз досвіду Алжиру у сфері правового регулювання діяльності підприємницьких товариств з іноземним капіталом. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень*: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Херсон, Міжнародний центр наукових досліджень, 20 березня 2020 р.). Херсон, 2020. С. 117-120.7.

8. Сегеда І. С. Особливості визначення особистого закону підприємницьких товариств у державах Магрибу (Алжирі, Марокко, Тунісі). *Динаміка розвитку сучасної науки*: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Чернігів, Міжнародний центр наукових досліджень, 15 листопада 2019 р.). Чернігів, 2019. С. 21-27.

9. Сегеда І. С. Загальні особливості договорів про спільну діяльність в Марокко. *Актуальні питання державотворення в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 20 травня 2016 р.). Київ, 2016. С. 79-81.

10. Сегеда І. С. Проблеми кодифікації договорів про спільну діяльність в Україні. *Актуальні проблеми кодифікації цивільного законодавства Угорщини та України*: збірник наукових праць за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дебрецен, 03-05 червня 2016 р.). Львів. 2016. С. 121-123.

11. Сегеда І.С. Застосування Україною досвіду Алжиру в адаптації національного права до європейського законодавства. *Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні*: збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 20 квітня 2016 р.). Львів: Галицька видавнича спілка, 2016. С. 62-65.

12. Seheda I. S. General peculiarities of joint venture agreements in the States of Maghreb (Algeria, Morocco, Tunisia). *Law and Forensic Science*. Warsaw, 2016. Vol. 11, No 1. P. 31-39.

SUMMARY

Seheda I. S. Legal regulation of commercial companies in the Maghreb (Algeria, Morocco, Tunisia). – Qualification scientific work on the right of the manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of candidate of judicial sciences (doctor of philosophy), specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Kyiv university of law of the National academy of sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The purpose of the dissertation is to identify and solve a number of theoretical and practical problems of private international law in the field of legal regulation of commercial companies, investment activities, the legal regime of property, to complete the understanding of the legal personality of commercial companies. The research has been done on the basis of modern studies of the Ukrainian and foreign doctrines, as well as the legislative practices of the Maghreb states.

There has been a tendency during the last decade to strengthen Ukraine's cooperation with the states of Middle East and Africa. Economic growth in most

African states is above the world average and the continent opens up new opportunities for Ukrainian commercial companies. According to the State Statistics Service of Ukraine, Ukraine's trade turnover with African states is about 5 billion USD annually, while the Ukrainian annual turnover with Algeria, Morocco and Tunisia estimates more than 1 billion USD. Modern economic conditions require new approaches and strategies to compete internationally and achieve the technological progress.

Commercial laws reforms remain relevant for Ukraine in order to improve the economic climate. Adaptation of the legislation to modern conditions of business activities will strengthen the competitiveness of Ukrainian business companies abroad which operate within the legal framework of Ukraine and foreign countries.

The scientific novelty of the dissertation is determined by the comprehensive study of the legal regulation of business companies in the Maghreb states in order to develop recommendations for strengthening the presence and legal protection of the Ukrainian capital in the region.

The author analyzed the formation of the Maghreb states legislation and highlighted the historical features of legal regulations of legal entities. The modern legal system of the Maghreb states has a mixed nature and is based on the French legal tradition, Muslim law, customary law of Berbers and Arabs. The development of legal science in Algeria in the first half of the twentieth century had an impact on the legal doctrine of Morocco and Tunisia. After gaining independence from France, the Maghreb states chose to strengthen the state control over business activities by laws. In the 80s of the XX century the governments of the Maghreb states started liberalization of the commercial legislation.

In the second half of the XX century Algeria was influenced by socialist ideas. Due to the significant dominance of the public sector over the private sector, Algerian legislators still follow more conservative positions on business law reforms than Morocco and Tunisia. Tunisia's legal system is more open to innovations and its experience is now being used in the legal reforms in Morocco and Algeria.

It is established that in the Maghreb states, as in Ukraine, the dynamism of the creation of new regulations has led to the so-called polysystemic nature of legal

entities. Ukrainian and Maghreb legal researchers have common approaches to the classification of sources of law of legal entities, in particular, their division into primary (primary) and subsidiary (secondary) sources.

In the legal doctrine of the Maghreb states the statutory documents and agreements do not directly refer to the sources of law of legal entities. In the Maghreb states the decisions of higher courts are not binding for other judges in similar cases. However, the influence of case law and customs of international business is growing in the Maghreb states. The case law is classified as a subsidiary source of law for legal entities.

It has been found that the Algerian Constitution establishes the key role of the state in regulating the market, while the constitutions of Morocco and Tunisia are more open to the liberalization of commercial law. The constitutions of the Maghreb states establish Islam as the state religion so legislative reforms cannot contradict Islam.

It has been established that in the Maghreb states, as in Ukraine, business companies acquire legal personality from the moment of their registration. The dissertation analyzes the features of the legal personality of the following legal forms of business companies: private limited liability company, limited liability company, joint-stock company, full partnership, simple limited partnership, limited joint-stock partnership

Business companies in the Maghreb states can cooperate within the framework of joint ventures, temporary groups or use other methods of cooperation without creation of a legal entity. Such organizational formations have signs of legal personality which should be called as “complex legal personality”.

It is proved that Ukrainian business entities can successfully apply the conclusion of agreements on joint activities and the creation of temporary groups of companies without the status of a legal entity, especially in the initial stages of entering the market of the Maghreb states.

In the Maghreb states, there is a possibility of concluding a corporate agreement to ensure legal protection of the capital of the company's members within the framework of contractual freedom and current legislation. The corporate agreement in

Algeria has more limited application compared to its use in Morocco and Tunisia. The legislation of the Maghreb states and Ukraine tends to simplify the procedures for establishing business companies while the procedures for terminating a business remains long and complicated.

The legal regime of property of business companies in Ukraine and the Maghreb states depends on its legal form. At the same time, the existence of separate property is one of the main features of a legal entity. The law regulates the separation of property of a legal person from an individual person. The laws of Morocco and Tunisia, in contrast to Algeria, allow the joint ownership of property for simple partnerships and a temporary groups of companies.

It is established that the legislation of Algeria contains a rule on the preemptive right of the state to acquire shares (stocks) in the capital of companies of Algerian law, which are sold or bought by foreign legal or physical persons. In Morocco and Tunisia, only members of the commercial company have a pre-emptive right to purchase shares (stocks). In Algeria this right also applies to members of the company in accordance with the statute.

The peculiarities of the legal regulation of the company capital, contributions in kind, industrial contributions, peculiarities of alienation of shares and inheritance of property of business companies are clarified in the dissertation. In the Maghreb states, as in Ukraine, the company's property and the capital are not identical, but the capital is included in the company's property. The capital of a company may be reduced or increased only in the manner prescribed by law.

The author analyzed the key legislative reforms of the Maghreb states which aim to improve the business climate and attract foreign capital. In 2020 Algeria abolished the requirement for mandatory 51% majority in Algerian legal entities for Algerian legal or physical persons. The restrictions for foreign capital for business companies in Algeria remains in force only for strategic sectors of the economy, in particular, energy and finance.

The author highlighted the possibility of applying the experience of Tunisia in the legal regulation of startups in Ukraine in order to encourage the development of

innovative business activities. At the initial stage, the most important aim is to provide innovative business companies (startups) with tax and credit benefits in Ukraine and simplify barriers to international financial transactions.

It is established that in the Maghreb states the foreign capital from the EU and China are the most represented, while investment cooperation with Ukraine is almost non-existent. It is proposed to apply the experience of EU commercial companies to implement new approaches to the development of relations between Ukrainian commercial companies and their partners in the Maghreb states. It was found that the products produced in Ukraine find more difficulties to compete in the market of the Maghreb states due to the existence of free trade agreements with the EU and other countries.

Key words: limited liability company, joint-stock company, full partnership, simple limited partnership, limited joint-stock partnership, Algeria, Morocco, Tunisia.

The list of scientific papers published by the author:

Articles in scientific professional editions of Ukraine:

1. Seheda I. S. Analiz dosvidu Tunisu u sferi pravovoho rehuliuvannia startapiv. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2019. № 3. S. 270-275.

2. Seheda I. S. Dzherela pravovoho rehuliuvannia diialnosti pidpryiemnytskykh tovarystv u derzhavakh Mahrybu (Alzhyr, Marokko, Tunis). Yurydychna Ukraina. 2019. №10. S. 60-68.

3. Seheda I. S. Orhanizatsiino-pravovi formy pidpryiemnytstva v Alzhyri. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2019. № 2. S. 238-245.

4. Seheda I. S. Osoblyvosti dohovoriv pro spilnu diialnist v Alzhyri. Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratory Ukrainy. 2016. № 1. S. 94-101.

5. Seheda I. S. Osoblyvosti pravovoho rehuliuvannia korporatyvnoho dohovoru u derzhavakh Mahrybu (Alzhyr, Marokko, Tunis). Yevropeiski perspektyvy. 2019. №4. S. 185-189.

Articles in scientific professional editions of the foreign countries:

6. Seheda I. S. Orhanizatsiino-pravovi formy pidpryiemnytskykh tovarystv u krainakh Mahrybu (Alzhyr, Marokko, Tunis). Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Verkhovenstvo prava». Kyshyniv, 2019. № 3. S. 210-214.

Scientific abstracts, reports and other materials of international and scientific-practical conferences:

7. Seheda I. S. Analiz dosvidu Alzhyru u sferi pravovoho rehuliuvannia diialnosti pidpryiemnytskykh tovarystv z inozemnym kapitalom. Tekhnolohii, instrumenty ta stratehii realizatsii naukovykh doslidzhen: materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (m. Kherson, Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen, 20 bereznia 2020 r.). Kherson, 2020. S. 117-120.7.

8. Seheda I. S. Osoblyvosti vyznachennia osobystoho zakonu pidpryiemnytskykh tovarystv u derzhavakh Mahrybu (Alzhyri, Marokko, Tunisi). Dynamika rozvytku suchasnoi nauky: materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (m. Chernihiv, Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen, 15 lystopada 2019 r.). Chernihiv, 2019. S. 21-27.

9. Seheda I. S. Zahalni osoblyvosti dohovoriv pro spilnu diialnist v Marokko. Aktualni pytannia derzhavotvorennia v Ukraini: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, Kyivskyi natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka, 20 travnia 2016 r.). Kyiv, 2016. S. 79-81.

10. Seheda I. S. Problemy kodyfikatsii dohovoriv pro spilnu diialnist v Ukraini. Aktualni problemy kodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Uhorshchyny ta Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats za materialamy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Derbretsen, 03-05 chervnia 2016 r.). Lviv. 2016. S. 121-123.

11. Seheda I.S. Zastosuvannia Ukrainoiu dosvidu Alzhyru v adaptatsii natsionalnoho prava do yevropeiskoho zakonodavstva. Aktualni problemy pravotvorennia v suchasnii Ukraini: zbirnyk materialiv VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Rivne, 20 kvitnia 2016 r.). Lviv: Halytska vydavnycha spilka, 2016. S. 62-65.

12. Seheda I. S. General peculiarities of joint venture agreements in the States of Maghreb (Algeria, Morocco, Tunisia). Law and Forensic Science. Warsaw, 2016. Vol. 11, No 1. P. 31-39.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 16

ВСТУП 17

1 ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ДЕРЖАВАХ МАГРИБУ 27

1.1 Генеза правового регулювання діяльності юридичних осіб у державах Магрибу 27

1.2 Класифікація джерел правового регулювання діяльності юридичних осіб у державах Магрибу 43

Висновки до першого розділу 64

2 СУЧАСНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У ДЕРЖАВАХ МАГРИБУ 66

2.1 Особливості правосуб'єктності підприємницьких товариств у державах Магрибу 66

2.2 Аналіз правового регулювання заснування, здійснення та припинення підприємницьких товариств у державах Магрибу 113

2.3 Правовий режим майна підприємницьких товариств у державах Магрибу 144

Висновки до другого розділу 167

3 ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У ДЕРЖАВАХ МАГРИБУ 171

3.1 Аналіз досвіду держав Магрибу у сфері правового регулювання діяльності підприємницьких товариств 171

3.2 Особливості правового регулювання комерційної присутності іноземного капіталу у підприємницьких товариствах держав Магрибу 195

Висновки до третього розділу 209

ВИСНОВКИ 212

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 217

ДОДАТОК А 249

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Алжир, АНДР - Алжирська Народна Демократична Республіка

АТ - акціонерне товариство

ГК України – Господарський кодекс України

ЄС – Європейський Союз

КАТ - командитне акціонерне товариство

КТ – командитне товариство

Магриб – назва регіону, до якого входять Алжир, Марокко, Туніс

Марокко – Королівство Марокко

ОЗ – офіс зв'язку, представництво

ПКТ - просте командитне товариство

ППОВ - приватне підприємство з обмеженою відповідальністю

ПТ - повне товариство

ТГП - тимчасові групи підприємств

ТОВ - товариство з обмеженою відповідальністю

Туніс – Туніська Республіка

ЦК України – Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтованість теми дослідження. Галузь підприємництва у всьому світі характеризується надзвичайною динамічністю у зв'язку з глобалізацією та цифровізацією соціально-економічних відносин. Такі процеси зумовлюють необхідність реформування права підприємницьких товариств з метою покращення економічного клімату в Україні. Крім того, адаптація законодавства до сучасних умов здійснення підприємницької діяльності сприятиме посиленню конкурентоспроможності українських підприємств за кордоном, що здійснюють діяльність у правових рамках України та іноземних держав.

Протягом останнього десятиліття Україна все більше уваги звертає на ринки держав Близького Сходу та Африки. Показники економічного зростання у більшості африканських держав перевищують середньосвітове значення, а континент відкриває нові можливості для українських суб'єктів підприємницької діяльності. Ведення бізнесу в нашій державі вимагає створення новітніх підходів та стратегій в умовах жорсткої конкуренції і технологічного прогресу. Доцільно зважати на низку особливостей правового регулювання діяльності підприємницьких товариств в іноземних державах, які мають суттєві відмінності порівняно з українським законодавством.

Нині необхідно констатувати відсутність комплексного теоретичного дослідження, присвяченого аналізу правового регулювання діяльності підприємницьких товариств у державах Магрибу. Крім того, у вітчизняній доктрині існують різні підходи щодо правосуб'єктності підприємницьких товариств, регулювання правового режиму майна, порядку створення та припинення їхньої діяльності тощо, які вимагають доопрацювання. В Україні наявна велика кількість несистематизованих нормативно-правових актів, які регулюють підприємницькі товариства, що потребує подальшого впорядкування і вдосконалення з використанням передового міжнародного досвіду.

З огляду на це постала необхідність проведення порівняльно-правового дослідження законодавства держав Магрибу у сфері правового регулювання діяльності підприємницьких товариств для з'ясування способів посилення ефективності та захисту українських інвестицій, а також оптимізації вітчизняного законодавства.

У зв'язку з цим, а також враховуючи наявні в державі тенденції щодо реформування цивільного законодавства, неоднозначність вирішення вказаних проблем у судовій практиці, дослідження правового регулювання діяльності підприємницьких товариств держав Магрибу значно актуалізує тему дисертаційного дослідження.

Підприємницькі товариства як суб'єкт цивільних правовідносин були предметом досліджень таких українських та іноземних науковців, як: М. Аліа, К. Аліруш Кярбу, К. Аль-Іярі, А. Аль-Уарфалі, А. Ас-Сальмі, С. Амаму, А. Абдесалям, Р. Абдельбарі, А. Аль-Бакірат, Г. Арройо, Т. Беллюля, О. Бельмамі, А. Беншенеб, С. Бенмахаммед, М. Бербагі, В. Бєлов, О. Бігняк, П. Бійон, М. Богуславський, В. Борисова, В. Бородкін, М. Брун, С. Братусь, М. Бузгіба, А. Бускіа, Б. Буліфа, В. Васильєва, Я. Веберс, І. Венедиктова, А. Венгеров, Ю. Вербицька, Л. Винар, О. Вінник, К. Габерлі, А. Гаджем, Г. Гараєва, М. Гахлуз, М. Галтьє, М. Гердеген, Н. Грабар, Н. Глусь, Б. Губський, І. Давидова, Л. Дердер, О. Джуринський, В. Долинська, А. Довгерт, Л. Дорошенко, Ю. Жорнокуй, А. Заіді, В. Залеський, А. Зеліско, А. Зеруаті, О. Зозуляк, С. Зугархі, С. Іванов, Є. Кібенко, І. Коваль, Н. Козлова, О. Костенко, В. Кочин, В. Кравчук, Ю. Крупка, Н. Кузнєцова, С. Лозовська, Д. Лук'яненко, С. Лабді, А. Ларбі, І. Лукач, Л. Лунц, В. Луць, Г. Мабрук, Р. Майданик, В. Махінчук, Г. Мезіу, О. Мельник, О. Мозговий, Л. Нецька, Н. Погорецька, Т. Пономарьова, В. Примак, Л. Радченко, Ф. Ренуссі, Я. Романюк, Г. Салям, О. Серьогін, Д. Сєров, М. Сигидин, В. Січевлюк, І. Спасибо-Фатєєва, І. Ставнича, А. Теофіль, М. Теркі, Р. Тополевський, М. Трарі Тані, В. Труба, Д. Уалі, А. Аль-Уарфалі, Г. Фединяк, Р. Халфіна, Т. Хальфун, Н. Хімчук, В. Цирюльніков, В. Чубарєв, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, Р. Шишка, В. Щербина, А Ярема, Б. Яськів та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Київського університету права Національної академії наук України 28 квітня 2016 р. (протокол №5). Дисертаційна робота виконана відповідно до пріоритетних напрямків фундаментальних досліджень та плану науково-дослідних робіт Київського університету права Національної академії наук України за комплексною темою «Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії» (державний реєстраційний номер U11U004745).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних та практичних проблем міжнародного приватного права у сфері правового регулювання підприємницьких товариств, інвестиційної діяльності, правового режиму майна, довершення розуміння правосуб'єктності підприємницьких товариств. Актуальним завданням є також розробка положень правового регулювання підприємницьких товариств в рамках адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу (ЄС) на прикладі застосування французького права державами Магрибу. Крім того, на основі комплексного, порівняльно-правового аналізу регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу доцільно з'ясувати оптимальні організаційно-правові форми підприємницьких товариств, які можуть бути застосовані суб'єктами підприємницької діяльності для посилення присутності українського капіталу у досліджуваних державах.

Виходячи з мети роботи, ми зосередилися на вирішенні таких *завдань*:

- виявити тенденції розвитку правового регулювання юридичних осіб у державах Магрибу;

- виявити особливості системи джерел правового регулювання діяльності юридичних осіб у державах Магрибу;

- з'ясувати доктринальні аспекти правосуб'єктності юридичних осіб та з'ясувати їхні особливості у державах Магрибу;

- розкрити особливості правового регулювання діяльності підприємницьких товариств у державах Магрибу, зокрема, їх заснування, здійснення та припинення;

- виявити особливості правового режиму майна різних організаційно-правових форм підприємницьких товариств у державах Магрибу;

- з'ясувати позитивний досвід держав Магрибу у сфері правового регулювання підприємницьких товариств та сформувати правові механізми для вдосконалення українського законодавства;

- розкрити особливості правового регулювання діяльності іноземних та українських підприємницьких товариств у державах Магрибу, сформувати рекомендації для посилення присутності і захисту українських інвестицій за кордоном, а також створення сприятливих умов для закордонного капіталу в Україні.

Предметом дослідження є підприємницькі товариства як суб'єкти цивільних правовідносин, система нормативно-правових актів досліджуваних держав Магрибу, які регулюють створення, здійснення і припинення підприємницьких товариств, захист інвестицій та врегулювання спорів, теоретичні праці вітчизняних і закордонних науковців.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з діяльністю підприємницьких товариств як самостійних суб'єктів права у державах Магрибу.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплексний підхід – застосування різних методів залежно від конкретних аспектів дослідження. Проблемно-тематичний метод сприяв формулюванню теми дисертаційного дослідження, побудові напряму цивільно-правового дискурсу та структури дослідження, окресленню проблемних питань (підрозділи 1.1, 2.1, 3.2). За допомогою засобів логічного методу пізнання опрацьовано правове регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу, їхня правосуб'єктність, створення та припинення товариств, режим майна (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Діалектичний метод пізнання

надав можливість: 1) розвинути уявлення про характеристику підприємницьких товариств у державах Магрибу (підрозділи 2.2, 2.3); 2) розкрити цілісність об'єкта, виявити суть правосуб'єктності підприємницьких товариств та їхні головні характеристики (підрозділ 2.1), визначити місце підприємницьких товариств у системі міжнародних економічних відносин (підрозділ 3.1), оцінити можливість застосування до України міжнародного досвіду правового регулювання діяльності підприємницьких товариств (підрозділ 3.2). Метод аналізу та синтезу дозволив з'ясувати сутність та ознаки різних організаційно-правових форм підприємницьких товариств відповідно до цивільного законодавства держав Магрибу (підрозділ 2.1); виявити правове становище учасників корпоративних відносин (підрозділ 2.1). Системно-структурний метод надав можливість визначити місце й роль правового регулювання підприємницьких товариств у системі права держав Магрибу (підрозділи 3.1). Формально-догматичний метод забезпечив тлумачення окремих понять, термінів, категорій (підрозділ 1.1, 2.1); надав можливість виявити розбіжності в розумінні термінів; побудувати схему класифікації підприємницьких товариств у державах Магрибу. Порівняльно-правовий метод забезпечив порівняння правового регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу та України (підрозділ 2,1, 2,2, 2,3). Історико-правовий метод пізнання (підрозділ 1,1) використаний для дослідження ґенези правового регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу. Теоретико-прогностичний метод дозволив розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного українського законодавства у сфері правового регулювання підприємницьких товариств та застосування найкращих міжнародних практик (підрозділ 3.1).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше здійснено комплексне дослідження правового регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу для розробки конкретних рекомендацій з посилення присутності та правового захисту українського капіталу в регіоні, запропоновано використати досвід держав Магрибу для оптимізації правового регулювання в Україні.

Проведене дослідження дозволило сформулювати й обґрунтувати такі наукові положення, що мають ознаки новизни та виносяться на захист:

вперше:

1) запропоновано на основі комплексного аналізу організаційно-правових форм підприємницьких товариств та правового режиму їхнього майна визначити, що іноземним суб'єктам підприємництва у державах Магрибу доцільно здійснювати діяльність, застосовуючи постійне представництво для надання послуг, або шляхом створення ТОВ чи АТ у разі виробничої діяльності;

2) доведено, що для покращення витрат та забезпечення правового захисту капіталу в рамках налагодження виробничої діяльності доцільно використовувати юрисдикцію Марокко чи Тунісу для подальшої реалізації продажів у державах Магрибу, Африки чи Близького Сходу із дотриманням міжнародних договорів цих держав про зони вільної торгівлі;

3) обґрунтовано необхідність використати успішний досвід Тунісу стосовно правового регулювання підприємницьких товариств у галузі інноваційної діяльності та додати визначення терміну «стартап» в українське законодавство. Встановлено, що з метою стимулювання галузі підприємництва в Україні статус стартапу може надаватися підприємницькому товариству, яке відповідає таким основним критеріям: зареєстроване відповідно до законодавства України, має менше 7 років від дати створення, більше ніж 70 відсотків обсягу його продукції (у грошовому вимірі) за звітний податковий період є інноваційні продукти і (або) інноваційна продукція відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», має значний потенціал зростання;

набуло подальшого розвитку:

4) розуміння про наявність складної правосуб'єктності (В. Січевлюк, О. Віхров, М. Коняєв, І. Кравець) у тимчасових груп підприємств, які не мають статусу юридичної особи, на прикладі законодавства держав Магрибу. Обґрунтовано, що такі тимчасові групи підприємств можуть ефективно використовуватися українськими суб'єктами підприємницької діяльності;

5) положення, що міжнародні договори України та держав Магрибу передбачають запровадження на взаємній основі режиму найбільшого сприяння щодо митних зборів, податків та інших стягнень, таких як митні формальності, пов'язані з імпортом або експортом товарів чи послуг з однієї держави в іншу.

6) висновок, що гармонійне поєднання ключових засад міжнародного права та норм національного законодавства України сприяє фундаментальному встановленню належного правового режиму для іноземних підприємницьких товариств та капіталу;

7) доктринально-практичні позиції, що відповідно до законодавства держав Магрибу іноземні товариства можуть мати такий самий обсяг прав, який вони мають у своїх державах, якщо це не суперечить імперативним нормам та публічному правопорядку. Водночас, іноземні товариства у державах Магрибу не можуть мати більше прав, ніж у своїй державі («locus regit actum»). На відміну від українського законодавства, у державах Магрибу підприємницькі товариства мають спеціальну правосуб'єктність та можуть здійснювати діяльність винятково в межах кодів економічної діяльності, які вказані у Комерційному реєстрі товариства (аналог в Україні: ЄДРПОУ). Натомість, українське законодавство передбачає універсальну правосуб'єктність та не обмежує підприємницькі товариства можливістю займатися лише тими видами діяльності, які були заявлені у статуті, або які зазначені в ЄДРПОУ;

8) висновок, що у державах Магрибу правосуб'єктність іноземних підприємницьких товариств визначається на основі особистого закону товариства. Для визначення обсягу правосуб'єктності іноземних товариств у Тунісі та Марокко застосовується доктрина осілості (за місцем знаходження адміністративного центру), а в Алжирі – доктрина центру експлуатації (за місцем основної діяльності). Крім того, у державах Магрибу застосовується доктрина контролю у якості субсидіарної прив'язки. В Україні відповідно до Закону про міжнародне приватне право застосовується принципи інкорпорації та осілості, проте стосовно українських і марокканських товариств відповідно до

двосторонньої угоди про заохочення та взаємний захист інвестицій, використовується доктрина центру експлуатації та контролю.

9) положення, що туніське законодавство найбільш сприятливе для експортно-орієнтованих галузей підприємницької діяльності, тоді як марокканське законодавство має більш гнучке фінансове регулювання. Проте, Марокко входить до переліку низькоподаткових юрисдикцій, а фінансові розрахунки з Марокко підлягають спеціальному регулюванню в Україні як контрольовані операції.

10) позиція, що законодавство Алжиру обмежує застосування договірної свободи сторін у виборі права іншої держави для регулювання комерційних договорів. Так, сторони можуть обрати законодавство держави, яка має розумний зв'язок з договором, проте алжирські суди мають право самостійно приймати рішення щодо своєї компетенції та застосовного права з урахуванням волевиявлення сторін. У цьому контексті законодавства Марокко та Тунісу надають сторонам ширшу свободу у виборі права іноземних держав для регулювання комерційних договорів з певними винятками, наприклад, стосовно нерухомого майна.

удосконалено:

11) висновок, що правове регулювання підприємницької діяльності у державах Магрибу, яке засноване на французьких правових традиціях, зазнало змін відповідно до особливостей економічних структур та історичного розвитку цих держав. Держави Магрибу продовжують орієнтуватися на досвід Франції у реформуванні законодавства підприємницьких товариств.

12) позиція, що недостатність інформації про особливості правового регулювання у державах Магрибу обмежує можливості застосування українських інвестицій для здійснення підприємницької діяльності у цих державах;

13) положення, що сучасна правова система держав Магрибу має змішаний характер та заснована на французькій правовій традиції, мусульманському праві, а також звичаєвому праві берберів та арабів;

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання:

у юридичній практиці – при здійсненні діяльності українських підприємницьких товариств у державах Магрибу, участі у тендерах, інвестиційній діяльності тощо;

у науково-дослідній сфері – при розробці доктринальної концепції регулювання статусу підприємницьких товариств, оптимізації системи відповідних організаційно-правових форм, подальших наукових досліджень у галузі міжнародного приватного права;

у нормотворчій сфері – при удосконаленні українського законодавства у галузі підприємницьких товариств та розробці правового регулювання стартапів;

в освітньому процесі – при розробці лекцій та методичних рекомендацій для студентів вищих навчальних закладів з дисциплін «Цивільне право», «Міжнародне приватне право», «Корпоративне право». Дослідження сприяє поглибленому розумінню механізму імплементації норм міжнародного приватного права та законодавств держав Магрибу в галузі регулювання діяльності підприємницьких товариств.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних конференціях: VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правотворення в сучасній Україні» (м. Рівне, 20 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні» (м.Київ, 20 травня 2016 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кодифікації цивільного законодавства Угорщини та України» (м. Дебрецен, Угорщина, 3-5 червня 2016 р.); VI Щорічній міжнародній конференції з порівняльного права «Інтеграція суспільств, економік і культур. Чи потрібен нам спільний підхід до приватного права?» (м. Варшава, Республіка Польща, 15-16 червня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Динаміка розвитку сучасної науки» (м. Чернігів, 15 листопада 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «Технології, інструменти

та стратегії реалізації наукових досліджень» (м. Херсон, Україна, 20 березня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження опубліковано в 12 наукових роботах: 6 наукових статтях, з них 5 – у фахових виданнях України, 1 – у закордонних виданнях, а також тези 6 наукових доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дисертаційного дослідження. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації 233 сторінки, список використаних джерел (301 найменування) – 32 сторінки.

1 ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ДЕРЖАВАХ МАГРИБУ

1.1 Генеза правового регулювання діяльності юридичних осіб у державах Магрибу

Становлення законодавства кожної держави тісно пов'язане з історичними особливостями її соціально-економічного розвитку. Таким чином, повноцінне розуміння сучасного правозастосування у галузі підприємницьких товариств у державах Магрибу неможливе без ґрунтовного осмислення генези права юридичних осіб цього регіону. Після здобуття незалежності від Франції з середини XX століття у державах Магрибу було напрацьовано власні доктринальні положення щодо діяльності юридичних осіб, що пов'язано з їхньою практикою здійснення соціально-економічних відносин.

Магриб – у перекладі з арабської мови означає «Захід» і позначає регіон, який розташований у Північній Африці на захід від Аравійського півострова та Єгипту. Цю назву дали середньовічні арабські географи і історики, коли у VII-VIII століттях території сучасних Алжиру, Тунісу, Марокко і Лівії були включені до складу централізованої арабо-мусульманської держави. Протягом останніх трьох тисяч років на території сучасних держав Магрибу залишили свій слід представники берберської, нумідійської, фінікійської, римської, візантійської, арабської, османської та інших культур. Найвідчутніший вплив на становлення сучасної правової системи країн Магрибу мали мусульманське та французьке право.

З часів арабського завоювання у 647-703 рр. історія держав Північної Африки була нерозривно пов'язана з історією країн Близького і Середнього Сходу, вони становили єдиний історико-культурний регіон. «Спільність цивілізації Халіфату: єдині закони, аналогічний характер політичних інститутів,

спільність культурних цінностей і керівних засад – все це визначало історичну єдність сирійсько-середземноморського регіону» [117, с. 159]. Так, завдяки Халіфату відбулося зближення правових звичаїв різних народів.

Під час французької колонізації термін «Магриб» означав саме Північну Африку під контролем Франції, яка включала Марокко, Алжир та Туніс. Алжир вважався частиною Франції, тоді як Марокко та Туніс формально були під її протекторатом. Такі історичні особливості вплинули на формування сучасних правових систем Магрибу.

Схожість історичних процесів у цих державах, вплив французького законодавства та поширення французької мови на рівні з арабською дозволяє знайти багато спільних рис у правових системах держав регіону. Саме тому у цій роботі доцільно зосередити увагу на аналізі законодавства таких держав Магрибу, як Алжир, Марокко та Туніс.

Крім того, ці держави становлять значний економічний інтерес для України, адже наш двосторонній товарообіг має тенденцію до зростання і дорівнює близько 1 млрд. дол. США на рік [24]. Економічні зв’язки України з державами Магрибу були налагоджені ще за часів УРСР, тоді як у попередні історичні періоди контакти були слабкими у зв’язку з географічною віддаленістю цього регіону [129, с. 15]. Через те, що сукупне населення досліджуваних держав Магрибу у 2019 р. досягнуло близько 91 млн. осіб, а ВВП майже 320 млрд. дол. США., вони є досить об’ємним і перспективним ринком для України.

На думку І. Коваля, Магриб є субрегіональною підсистемою в рамках системи міжарабських відносин, який сформувався під впливом таких факторів, як геополітичний, етнічний, ісламістський, історичний та фактор європейської присутності в регіоні в період колоніальної залежності [45, с. 10]. Крім того, в історичному та географічному аспекті регіон Магрибу знаходиться на перехресті арабського світу, середземноморської та африканської цивілізацій і вже понад тисячоліття є географічною одиницею, що культурно характеризується злиттям арабських та берберських елементів.

Бербери це народ, який населяє території Північної та Західної Африки, а семе: Марокко, Алжир, Туніс, Лівію, Мавританію, північ Малі та Нігеру, невелику частину Єгипту. Корінні жителі країн Магрибу походять переважно з берберів, які після арабських завоювань прийняли іслам та арабську мову, водночас зберігши свої традиції та амазигську мову. Звичаєве право берберів було переважно замінене мусульманським правом, на якому базувалося регулювання цивільних правовідносин у цих країнах.

Алжир, Туніс та Марокко визнають свою ідентичність в єдності берберів та арабів, що відображено також у конституціях цих держав. У регіонах, населених переважно берберами, досі зберігаються їх традиції паралельно з чинним законодавством стосовно певних питань цивільного характеру, судочинства, а також шлюбу [219]. Звичаєве берберське право залишалося у вжитку навіть під час французької колонізації, а французькі юристи та військові робили спроби його зібрати та проаналізувати.

Межі застосування законів колонізованих народів у рамках французької правової системи були чітко визначені. Світська французька держава у колонізованих країнах не дозволяла існування незалежного паралельного права, яке б могло замінити її власне. Правосуддя було одним із атрибутів суверенітету, тому місцеві судді мали відійти на другий план та поступитися французьким суддям. У той же час французьке законодавство дозволяло надавати певні повноваження місцевим і традиційним органам для вирішення суперечок, у тому числі щодо персонального статусу, успадкування.

З огляду на зазначене доцільно розглянути правові системи держав Магрибу у порядку історичного впливу французького законодавства на їх формування. Оскільки Алжир був частиною Франції, а Марокко і Туніс під її протекторатом, спостерігався більший вплив метрополії на алжирське законодавство.

Крім того, розвиток юридичної науки в Алжирі протягом кінця XIX – першої половини XX століття став важливим фактором у юриспруденції Марокко та Тунісу. Зокрема, про це свідчить регулярне видання у цей період

Факультетом права міста Алжир впливового юридичного журналу «Алжирський, туніський і марокканський огляд законодавства та судової практики», у якому публікувалися доктринальні дослідження, закони, укази, рішення судів тощо. На думку науковця Ф. Ренюссі, Франція у той період намагалася використати Алжир у якості додаткового важелю для поширення своєї правової доктрини на сусідні з Алжиром держави Магрибу [269, с. 193]. Так, Факультет права міста Алжир мав відчутний вплив на доктринальні дослідження Марокко та Тунісу.

Сучасна правова система Алжиру носить змішаний характер, більшість галузей законодавства засновані на французькій правовій традиції, а питання особистого статусу фізичної особи (шлюб, родина, спадкування) регулюються мусульманським правом.

5 липня 1830 р. Алжирське намісництво було завойоване Францією. Уже в 1834 р. в Алжирі були прийняті Цивільний і Комерційний кодекси згідно з французьким зразком.

Історично так склалося, що тільки 29 серпня 1874 р. було прийнято Указ, який регулював правосуддя в окупованій країні. Згідно з цим указом застосовувалося мусульманське та, на певних територіях, берберське право щодо персонального статусу, релігійних питань, не французької нерухомості тощо [219]. Хоч традиційне правосуддя діяло паралельно французькій державній владі, воно не мало повної незалежності та контролювалося французьким керівником чи жандармом.

Діяльність товариств в Алжирі після здобуття незалежності від Франції у 1962 р. фактично регулювалася французьким законодавством: статтями 18-64 Комерційного кодексу 1807 р., Законом про акціонерне товариство від 24 липня 1867 р., Законом про товариства з обмеженою відповідальністю від 25 березня 1925 р. та Цивільним кодексом. Отже, у цей період французьке право, лише з деякими змінами, залишалося чинним. Спеціальним законом від 31 грудня 1962 р. була передбачена можливість використання в Республіці законодавства колоніального періоду, за винятком актів, що «суперечили суверенітету

алжирського народу й мали колоніальний і дискримінаційний характер» [223, с. 402]. У деяких цивільно-правових питаннях зберігався дуалізм французького й мусульманського права, що створювало певні проблеми для правозастосування.

В 60-70 рр. XX ст. в Алжирі проведено велику роботу щодо прийняття національного законодавства, яке поступово замінило старі французькі кодекси. У 1966 р. прийнято нові кодекси: Кримінальний, Кримінальний процесуальний і Цивільний процесуальний. У 1975 р. – новий Комерційний і Цивільний кодекси, що стали основними джерелами права підприємницьких товариств. З липня 1975 р. в Алжирі офіційно заборонено застосування «колоніальних законів». Нове алжирське законодавство в «класичних галузях» як і раніше ґрунтувалося на французьких кодексах, дещо змінених відповідно до соціалістичних правових концепцій, у тому числі, запозичених в СРСР.

Соціалістичні ідеї мали важливе значення у розвитку алжирської правової системи. Крім державного права політика соціалістичної орієнтації з'явилася у сфері економічного, соціального і трудового законодавства. Зокрема, було впроваджено експериментальні ідеї щодо створення підприємств у промисловості та сільському господарстві (в 1971 р. прийнята Хартія соціалістичного керування підприємствами).

«Два фундаментальні вибори – незалежність та соціалізм, – які були прийняті алжирськими керівниками, лежать в основі двох стратегічних механізмів, які мають прямий вплив на ситуацію іноземних товариств: індустріалізація і планування» [223, с.169]. 27 червня 1976 р. в Алжирі на референдумі була затверджена Національна хартія, яка затвердила основні принципи політики країни, ідеологію партії та розвитку національного законодавства.

Алжирська стратегія передбачає отримання державою усіх важелів управління національною економікою, тому що «капіталістичне підприємство не сумісне з вимогами розвитку та економічної незалежності» [223, с.178]. К. Габерлі зазначає, що у той час найбільш поширеною організаційно-правовою формою для іноземних товариств, які не мають статусу юридичної особи, були:

офіс зв’язку, комерційна агенція, проектний офіс. Статус юридичної особи мали такі організаційно-правові форми: акціонерне товариство, повне товариство та товариство з обмеженою відповідальністю.

Наприкінці 1980 років оформилася відмова від твердого господарського планування і штучного обмеження приватного капіталу. Все це означало відновлення в правовій системі Алжиру фундаментальних принципів, характерних для романо-німецької правової родини. При цьому нове конституційне й інше законодавство Алжиру значною мірою відтворює французькі моделі, що свідчить про збереження тісних зв’язків між двома правовими системами.

Марокко, Туніс та Алжир взялися за реформування економічної структури та законодавства відповідно у 1983р., 1986р. та 1994р. Згадані країни зіткнулися зі схожими труднощами, зокрема, економічним дисбалансом, високим рівнем інфляції, падінням макроекономічних показників. Держави Магрибу взяли курс на реформування внутрішнього законодавства з метою лібералізації умов ведення бізнесу, залучення прямих іноземних інвестицій та новітніх технологій, стали учасниками низки міжнародних угод.

Наприклад, від часу прийняття Комерційного кодексу Алжиру він був змінений та доповнений кількома Законами. Розглянемо лише найважливіші з них, які стосуються підприємницьких товариств. Так, законодавчим указом №93-08 від 25 квітня 1993 р. було одночасно внесено зміни у регулювання акціонерних товариств та запроваджено чотири нові організаційно-правові форми товариств [243, с. 25]. Найважливіша зміна, безперечно, як якісно, так і кількісно стосувалася акціонерного товариства. Вся III глава I Розділу вищезгаданої V Книги Комерційного кодексу була присвячена акціонерному товариству та зазнала суттєвих змін. Запроваджуючи цю реформу, алжирські законодавці хотіли модернізувати правову систему акціонерного товариства, щоб актуалізувати її відповідно до середовища ринкової економіки.

Тут уперше у правову систему АНДР було запроваджено командитні товариства. Проте ці організаційно-правові форми не зазнали широкого

поширення в Алжирі [276, с.21]. Вірогідно, це пов'язано з тим, що вищезгадані організаційно-правові форми були і залишаються недостатньо відомими.

В рамках лібералізації законодавства було легалізовано просте товариство, створення якого фізичними особами раніше було заборонено. Про це йдеться у Главі IV bis Глави I Книги V Комерційного кодексу [189]. Проте, оскільки згідно з законом просте товариство вважається прихованим, важко оцінити його реальний вплив на практиці.

Внаслідок лібералізації корпоративного законодавства отримала нового поштовху така організаційно-правова форма як група товариств. Раніше групи могли утворюватися лише між державними підприємствами, а тепер навіть підприємницькі юридичні особи приватного можуть використовувати цей засіб співпраці для реалізації проектів. Групи регулюються главою V розділу I книги V Комерційного кодексу [189]. Сьогодні зазначена організаційно-правова форма об'єднань підприємств набуває все більшої популярності у державах Магрибу.

Основний внесок Ордонансу (Указ Президента) № 96-27 від 9 грудня 1996 р. у галузі підприємницьких товариств стосується створення приватного підприємства з обмеженою відповідальністю [244, с. 4-7]. Запровадження цієї організаційно-правової форми значною мірою мало витоки з французького закону від 11 липня 1985 р. Для такого нововведення алжирські законодавці внесли зміни та доповнення до деяких положень, що стосуються товариства з обмеженою відповідальністю і містяться у главі II Розділу I Книги V Комерційного кодексу [189]. Просте спостереження демонструє, що приватне підприємство з обмеженою відповідальністю досі користується великим успіхом, що, імовірно, пояснюється індивідуалістичним характером алжирців.

Зазначений вище указ також вносить поправки та доповнення до статей 729 - 732 та статті 837 Комерційного кодексу стосовно філіалів та участі в капіталі [189]. Навіть якщо ці зміни вважаються досить прогресивними, запровадження ринкової економіки неможливо було б повністю реалізувати без організації фінансового ринку. Саме з цієї причини законодавчий указ № 93-10 від 23 травня 1993 р. вперше в історії незалежного Алжиру запровадив фондову

біржу. Однак слід визнати, що станом на сьогодні Алжирська фондова біржа має обмежену діяльність, оскільки там котуються лише декілька державних підприємств.

Що стосується сучасного режиму підприємницьких товариств, то з самого початку слід зазначити, що Комерційний кодекс Алжиру в основному базується на французькому Законі від 24 липня 1966 р. З того часу до Комерційного кодексу було внесено низку суттєвих поправок. Книга V Комерційного кодексу АНДР присвячена темі: "Підприємницькі товариства". Після Загальних положень, що містяться у ст. 544 - 550, ця глава розподіляється на два Розділи. Перший підрозділ містить ст. 551-799, які об'єднані назвою «Правила діяльності різноманітних підприємницьких товариств» [189]. У ньому йдеться про правила створення, функціонування та припинення підприємницьких товариств.

Другий розділ, а саме статті 800 – 840, об'єднані назвою «Кримінальні положення». Тут йдеться про правопорушення та відповідальність підприємницьких товариств. Згідно зі статтею 841 Комерційного кодексу, він повинен бути доповнений відповідними нормами про його застосування. Проте, до цього часу з'явився лише один такий законодавчий акт – це Указ від 23 грудня 1995 р. [276, с. 19]. Алжирський науковець Н. Теркі визнає, що законодавство АНДР у цій галузі потребує доопрацювання.

Варто відзначити, що процес повернення Алжиру в лоно європейської правової культури має строго визначені рамки. Конституція забороняє «будь-яку діяльність, що суперечить нормам ісламської моралі» [200]. В ділянці родини, шлюбу й інших питань особистого статусу міцні позиції збереглися за мусульманським правом. В 1984 р. було прийнято Кодекс про родину, заснований на ісламських принципах.

Основним джерелом права в АНДР є законодавчі й інші нормативно-правові акти. Вплив французької традиції на підприємницьке право Алжиру відчутний також у запозиченні відповідної юридичної термінології. Правове регулювання підприємницьких товариств було адаптоване до алжирських

особливостей, зокрема, у зв'язку зі значним переважанням державного сектору економіки над приватним.

Правова система Марокко має спільні риси з алжирською у зв'язку зі схожими історичними процесами в регіоні Магрибу. Марокканське законодавство у галузі регулювання діяльності юридичних осіб базується на французькому цивільному праві, з певними запозиченнями з німецької, османської та ісламської правових систем [198]. До встановлення французького панування в Марокко застосовувалося тільки мусульманське право в його традиційному вигляді. У період протекторату тут був введений ряд цивільних і кримінальних законів, заснованих на французьких зразках.

Після здобуття Марокко незалежності всі колоніальні закони в ньому були збережені, за винятком тих, які суперечили статусу незалежної держави. Незважаючи на проведені в наступні десятиліття правові реформи, вплив французької правової традиції в Королівстві залишається непохитним.

Основним джерелом права в Марокко є законодавчі та інші нормативні акти. Їх ієрархія включає Конституцію, органічні закони, звичайні закони парламенту, укази Короля (дахіри) і Прем'єр-міністра, підзаконні акти інших органів влади.

Стаття 82 Конституції Марокко передбачає незалежну судову владу [202]. Є три рівні загальних судів: суди першої інстанції, апеляційні суди і Верховний суд. Останнім часом створені комунальні і районні суди для розгляду дрібних цивільних позовів. За рамками системи судів загальної юрисдикції діють Висока палата правосуддя та військові суди. Вони розглядають справи військовослужбовців і будь-яких осіб, обвинувачених у злочинах проти безпеки держави. Самостійно діють і мусульманські суди (суди шаріату), розглядають справи особистого статусу (шлюб, розлучення, опіка, спадкування).

Зобов'язальне і комерційне право Марокко майже ідентичне французькому. З 1913 р. тут діяв кодекс зобов'язального і договірного права, який був варіантом відповідних розділів французького Цивільного кодексу 1804р., пристосованим для місцевих умов.

Комерційний кодекс Марокко та інше законодавство стосовно діяльності підприємницьких товариств протягом своєї історії зазнали відповідних змін з метою адаптації правових норм до нових вимог підприємництва на національному чи міжнародному рівні [187].

Комерційний кодекс Марокко, перша редакція якого була прийнята у 1913 р., у статтях 29 – 54 регулював підприємницькі товариства осіб (повні товариства, прості командитні товариства) та прості товариства. Акціонерне товариство, як товариство капіталів, згадувалося лише у 2-х статтях (50-51), а товариство з обмеженою відповідальністю взагалі не регулювалося.

Дахір від 11 серпня 1922 р., скасувавши статтю 51 Комерційного кодексу, застосував у Марокко положення французького закону від 24 липня 1867 р. щодо акціонерних товариств та акціонерних командитних товариств.

А вже Дахір від 1 вересня 1926 р. застосував у Марокко французький закон від 7 березня 1925 р. стосовно товариств з обмеженою відповідальністю.

Сучасне економічне законодавство Марокко, як і Алжиру та Тунісу, передбачає заходи щодо лібералізації господарських відносин, стимулювання приватного підприємництва та залучення іноземних інвестицій. Реалізується програма приватизації, переглядаються податкова система, комерційний та інвестиційний кодекси, права акціонерних товариств.

У результаті тривалого впливу правової культури Франції більшість галузей сучасного туніського права також часто майже копіюють французьке законодавство. Як і в інших державах Магрибу, за мусульманським правом збереглася сфера особистого статусу, шлюбно-сімейних та спадкових відносин. У цілому ступінь ісламізації туніської правової системи сьогодні є одним з найнижчих у всьому регіоні.

Туніс зазнав правового впливу різних цивілізацій. Історично склалося так, що компетенція у вирішенні судових справ була пов’язана зі спеціалізацією судів. Таким чином у галузі міжнародного приватного права в Тунісі було створено багато законів, судів та судових систем, так як на цих територіях проживали різні групи та народи.

Питання особистого стану та майнових прав до здобуття незалежності Тунісу відносилися до компетенції шаріатських судів, які розглядали особисті позови між мусульманами відповідно до ісламського права. В Тунісі існували суди малакітської та ханафітської шкіл ісламського права.

Питання особистого стану євреїв належали до компетенції суду Аль-Ахбар, що був єдиним у Тунісі, на якого не поширювалися конкретні процедурні вимоги та застосовувалося право Мойсея. Питання особистого стану іноземців відносилися до компетенції французьких судів [291]. Так, французькі колонізатори, запроваджуючи у державах Магрибу власне право, враховували також певні особливості місцевої культури та правових звичаїв. Підприємницьке право Алжиру, Тунісу та Марокко майже повністю базувалося на французькому праві.

На противагу поширенню ліберальних думок стосовно регулювання діяльності підприємницьких товариств та підтримки ініціативності на основі свободи виробництва та торгівлі, у першій половині XX століття у Тунісі обрали принцип посилення контролю за підприємництвом. Така історична тенденція була характерна для всього регіону Магрибу та Франції.

Після кризи 1929 р., яка відбулася на європейських та американських ринках, низка держав, у тому числі Туніс, схилилися до необхідності запровадження нагляду за рахунками товариств незалежними аудиторами з метою підтвердження достовірності фінансового та економічного стану товариств.

Туніський законодавець запровадив цей принцип відразу після підготовки низки законів щодо діяльності товариств на піку вищезгаданої кризи. Указ від 28 лютого 1930 року стосовно товариств капіталів, який у багатьох аспектах повторював французький закон від 24 липня 1867 року. Потім було поширено Указ від 5 травня 1930 року стосовно товариств з обмеженою відповідальністю, який практично встановив застосування французького закону від 7 березня 1925 року на туніських територіях [300, с.13]. Крім того, було видано Указ від 23

лютого 1950 року, який стосувався застосування на туніській території положень французького закону від 30 жовтня 1935 року стосовно гласності товариств.

Раніше у Тунісі підприємницькі товариства не розглядалися як незалежні утворення, а до них застосовувалися загальні положення Закону щодо злочинів та звичаєвого права від 1861 року. Окремі глави цього закону стосувалися питань оренди, землеробства, кредитування тощо. Для регулювання кредитування було використано принципи малакітського та ханафійського напрямів ісламу [284, с. 122]. Так, мусульманське право мало значний вплив на формування фінансових відносин у державах Магрибу.

Зараз в Алжирі, Марокко та Тунісі поширений ісламський банкінг, тобто фінансова діяльність на основах шаріату, у тому числі щодо кредитування юридичних осіб. Водночас, у державах Магрибу іслам вважається допоміжним джерелом права, хоч його вплив на законодавство є відчутним [278, с. 39-40]. Європейські фінансові інструменти отримали своєрідне трактування з точки зору ісламського права та успішно використовуються у державах Магрибу в рамках ісламського банкінгу.

15 вересня 1906 р. в Тунісі було прийнято Кодекс зобов'язань та договорів, де товариство вже вважалося договором та відрізнялося від товариства майна (засноване на спільній власності) [193]. Проте, згідно з цим Кодексом товариство не мало окремої юридичної особи, а теорія інституційності товариства тоді ще була невідома.

Незважаючи на це, у згаданому вище Кодексі вже були закладені основи, що нагадують принципи функціонування командитних товариств (ПКТ та КАТ). Про це йдеться у статтях 1195 та 1200 Кодексу, що стосується кредитування та відносин між власником капіталу і працівником [193]. Доцільно зазначити, що товариство згідно з Кодексом зобов'язань та договорів було лише способом договору про співпрацю і кредитування та не передбачало створення окремої юридичної особи між партнерами (учасниками) та кредиторами. Також не було необхідності щодо гласності товариства, а обрана учасниками особа діяла у якості підприємця від свого імені [301, с. 23]. У більшості випадків таке

товариство згідно з Законом від 1861 р. та Кодексом зобов'язань та договорів мало сільськогосподарський характер.

Одним з найважливіших законодавчих актів у Тунісі щодо товариств протягом цього періоду був Указ від 16 липня 1926 р. стосовно створення Комерційного реєстру. Цей Указ регулював реєстрацію підприємців фізичних осіб та товариств у відповідному державному реєстрі. Метою створення цього Комерційного реєстру було оприлюднення офіційної та надійної інформації щодо підприємницьких товариств і запобігання зловживань.

Як і в Алжирі та Марокко, туніські законодавці вели роботу над врегулюванням діяльності юридичних осіб взагалі та підприємницьких товариств зокрема на базі французьких законів. Активна робота розпочалася з 1930 р., коли було видано Указ від 28 лютого 1930 стосовно товариств капіталів, потім Указ від 4 травня 1930 щодо товариств з обмеженою відповідальністю [301, с. 24]. Потім було видано законодавчі акти щодо необхідності гласності (публічного оголошення) про створення товариств (28 лютого 1950 р.), про підприємницькі товариства та спосіб їх реєстрації (30 серпня 1955 р.) тощо.

30 серпня 1955 р. в Тунісі було об'єднано усі попередні законодавчі акти в одному Указі, який за формою нагадував кодекс підприємницьких товариств, хоча він стосувався лише товариств капіталів та не згадував про товариства осіб. Зазначений Указ був чинним лише 4 роки, так як після цього було видано Комерційний кодекс, який об'єднав попередні законодавчі акти щодо підприємницького права та ті, що стосуються різних типів підприємницьких товариств.

Через 3 роки після здобуття незалежності у Тунісі було прийнято Комерційний кодекс від 5 жовтня 1959 р., який регулював, у тому числі, діяльність комерсантів та підприємницьких товариств. Підприємницькі товариства наділялися статусом юридичної особи, Кодексом регулювалися різні сторони діяльності товариств, банкрутство, договірні зобов'язання, відносини з банками тощо [300, с. 15]. Сучасна тенденція поступового реформування туніського законодавства характеризується переходом від керованої економіки

та дозвільної системи до ринкової з принципами свободи економічної діяльності. У 2000 р. було видано новий Кодекс підприємницьких товариств, який враховував попередні закони та традицію підприємництва у Тунісі.

Від часу прийняття Комерційного кодексу від 5 жовтня 1959 р., у якому статтями 14 – 188 регулювалися підприємницькі товариства, до 2000 р. відбулося багато змін на національній та міжнародній арені. Законодавство вимагало відповідної адаптації до вимог часу та оновлення стосовно прав товариств, їхніх організаційно-правових форм, груп товариств, способів реорганізації товариств, злиття, поділу та приєднання тощо.

Таким чином було прийнято Закон №93 від 3 листопада 2000 р. стосовно Кодексу підприємницьких товариств, який став відокремленим від Комерційного кодексу Тунісу та відобразив нові світові тенденції у цій сфері, а також сприяв зближенню середземноморського законодавства [300, с.20]. Крім того, підприємницькі товариства регулюються загальним положенням щодо товариств у статтях 1249-1350 Кодексу зобов'язань та договорів крім тих, які суперечать Кодексу підприємницьких товариств.

Майже відразу після прийняття Кодексу підприємницьких товариств у 2000 р. було прийнято низку нових законів, які внесли правки до цього Кодексу: Закон №117 від 6 грудня 2001 р. щодо груп підприємств, Закон 89 від 31 грудня 2004 р. щодо дистанційної реєстрації підприємств, Закон №12 від 26 січня 2005 р. щодо заохочення інвестицій та підприємництва молоді, Закон №16 від 16 березня 2009 р., який запровадив низку суттєвих змін до регулювання діяльності різних типів підприємницьких товариств тощо [301, с. 36-37]. Так, порівняно з Марокко та Алжиром, туніське законодавство більш відкрите до інновацій.

Паралельно із реформуванням права підприємницьких товариств туніські законодавці вели роботу і в галузі права з міжнародним елементом. Перша спроба врегулювати міжнародне приватне право у Тунісі була шляхом публікації Указу від 12 липня 1956 р. стосовно особистого статусу іноземців, потім було видано Кодекс стосовно туніської національності від 28 лютого 1963 р., Закон статусу іноземців у Тунісі від 8 березня 1968 р.. Проте ці законодавчі акти не

охоплювали багато питань міжнародного приватного права, і ці прогалини у законодавстві виносилися на розгляд компетентних судів [300, с. 23]. 27 листопада 1998 р. було прийнято Кодекс міжнародного приватного права, який охоплював різні сучасні правові теорії та досвід туніських судів у цій сфері.

У перші десятиліття після здобуття незалежності в Тунісі, як і в Алжирі та Марокко, державі відводилася вирішальна роль у регулюванні економічних процесів. З кінця 1980-х рр. проводиться лібералізація економіки, що призвело до створення у Тунісі сприятливого клімату для іноземних інвесторів, які користуються відповідними пільгами [249, с. 3]. Для залучення прямих іноземних інвестицій було засновано спеціальне Агентство сприяння іноземним інвестиціям.

У Тунісі діюча Конституція 1959 р. як принципи конституційного ладу закріплює національну єдність, повагу прав людини, рівність всіх громадян перед законом, свободу особистості [201]. Конституція гарантує громадянам основні особисті та політичні права і свободи, в тому числі свободу совісті та відправлення релігійних обрядів (за умови не порушення публічного порядку), свободу слова і вираження думки, свободу зібрань та асоціацій (включаючи гарантії користування профспілковими правами), недоторканність житла і таємницю листування, свободу пересування, вибору місця проживання і виїзду з країни.

У 1990-і р. в Тунісі утворено 2 вільні економічні зони. Вони створюються на державних або муніципальних землях, використовуються з метою приватного підприємництва і вважаються власністю держави. Умови створення і діяльності таких зон, а також податкові пільги для інвесторів, визначаються Законом про створення вільних економічних зон, на вільні зони не поширюється звичайне законодавство.

Тенденція щодо частого внесення змін до законодавства стосовно юридичних осіб, у тому числі підприємницьких товариств, не є винятком у всьому Середземноморському регіоні. Доцільно згадати реформування французького права, адже його вплив і досі відчутний у підприємницькому

законодавстві Алжиру, Марокко та Тунісу. Одна з ключових тенденцій реформування – спрощення та прискорення реєстрації товариств, а також посилення фінансової прозорості.

Наприклад, у 2000 р. у Франції основні положення Закону від 24 липня 1966 р. щодо підприємницьких товариств було включено до Комерційного кодексу, після чого було декілька хвиль реформ, що відбувалося і в державах Магрибу [300, с. 25]. Зокрема, у Франції було прийнято Закон від 15 травня 2001 р. щодо нових економічних правил та фінансової безпеки, Закон від 3 липня 2008 р. щодо гармонізації права товариств з європейським законодавством тощо.

Подібно до гармонізації права ЄС, у 1989 р. у державах Магрибу було зроблено спробу політичної та економічної інтеграції шляхом створенням Союзу Арабського Магрибу, до якого увійшли Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко та Туніс. Зазначена ініціатива регіональної інтеграції, яка хоч і відповідає засадам Конституції цих держав, практично не мала успіху у зв'язку з низкою факторів, у тому числі через політичні протиріччя [113, с. 51]. Так, держави Магрибу залишаються орієнтованими на ринки розвинених країн як споживачів сировинних природних ресурсів, а регіональна інтеграція на законодавчому рівні має переважно декларативний характер.

Отже, проведений аналіз дозволив виявити такі історичні особливості правового регулювання діяльності юридичних осіб у державах Магрибу: а) правові системи Алжиру, Марокко та Тунісу мають змішаний характер та засновані на французькій правовій традиції, мусульманському праві, звичаєвому праві берберів та арабів; б) право юридичних осіб у державах Магрибу, бере витоки з французького Цивільного кодексу 1804 р., у подальшому реформуванні законодавства продовжує враховуватися правовий досвід Франції; в) розвиток юридичної науки в Алжирі, який перебував під керівництвом Франції, у першій половині XX століття мав вплив на правову доктрину Марокко та Тунісу завдяки публікації Факультетом права міста Алжир авторитетного періодичного видання «Алжирський, туніський і марокканський огляд законодавства та судової практики»; г) після здобуття незалежності від Франції держави Магрибу обрали

шлях посилення державного регулювання підприємницьких відносин, а курс на лібералізацію відповідного законодавства з урахуванням умов соціально-економічної ситуації було взято у 80-х роках XX століття; ґ) У другій половині XX століття Алжир зазнав впливу соціалістичних ідей та у зв'язку з суттєвим переважанням державного сектору економіки над приватним досі займає більш консервативну позицію стосовно реформування підприємницького права, порівняно з Марокко та Тунісом; д) правова система Тунісу більш відкрита до інновацій, досвід якої зараз використовується в рамках правового реформування Марокко та Алжиру.

1.2 Класифікація джерел правового регулювання діяльності юридичних осіб у державах Магрибу

Залишається актуальною тенденція, що практика підприємницьких відносин випереджає розробку правового регулювання, а з прискоренням темпів розвитку людства цей розрив лише збільшується. Такі глобальні явища, як стартапи, кіберспорт, криптовалюта та інші інноваційні фінансові технології часто не вписуються у наявну систему джерел права, а тому потребують додаткового законодавчого врегулювання. Так само, у XX столітті розвиток правової доктрини юридичних осіб відбувався із певним запізненням від практики соціально-економічних відносин у державах досліджуваного регіону.

На думку Н. С. Кузнєцової, цивільне законодавство повинно бути предметом постійної уваги і системних досліджень. Учена зазначає, що наука цивільного права повинна виконати навіть більш складне завдання прогностичного характеру та відповісти на такі питання: у якому напрямку має розвиватися сучасне приватне право, які принципові засади поглиблювати, щоб норми приватного права діяли більш ефективно [61, с. 9]. Таким чином, аналіз джерел правового регулювання діяльності юридичних осіб у державах Магрибу

дозволить запропонувати їхню класифікацію та визначити основні напрямки подальшого розвитку чинного законодавства.

Стрімкість розвитку законодавчої бази діяльності юридичних осіб у державах Магрибу стала фактором специфіки правового регулювання кожної з цих держав, що відобразилося на їхніх системах нормативно-правових актів. З огляду на мету дослідження, вважаємо доречним детально розглянути питання про джерела права, основним предметом регулювання яких є діяльність юридичних осіб у державах Магрибу, а також порівняти цей аспект з Україною.

Вчення про джерела права ставить за мету визначити за допомогою основних критеріїв, що є правом. Характерною рисою усіх галузей сучасного права є тенденція до збільшення переліку джерел права та включення до нього нових видів і зміни їх співвідношення. У загальному правовому сенсі під джерелом права розуміється спосіб зовнішнього вияву правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість [162, с. 171]. Ключове значення в системі джерел права займають нормативно-правові акти.

Термін законодавство розглядається як сукупність нормативних актів, прийнятих державними органами. Таке тлумачення характерне для української цивілістичної науки, оскільки саме органи публічної влади можуть видавати акти, які містять норми цивільного права, у випадках і межах, встановлених Конституцією України та Цивільним кодексом України [145, с. 887]. Крім того, у міжнародному праві заслуговує на увагу зростання ролі правових прецедентів, звичаїв та правотворчості міжнародних організацій (Організації об'єднаних націй, Всесвітньої організації охорони здоров'я, регіональних організацій) тощо.

На думку М. Гердегена, некласичним джерелам права також властива сила правових актів, які є зобов'язуючими для держав-членів різних міжнародних організацій, а також «добра практика», яка є по суті вираженням стандартів поведінки, що має правове значення («м'яке право», наприклад стандарти поведінки транснаціональних корпорацій щодо поводження з ресурсами природного середовища) [20, с. 178-182]. Так, національне право будь-якої

держави перебуває у постійному розвитку, у тому числі, завдяки активізації міжнародних відносин.

Вважаємо доцільним погодитися з Р. Майдаником, що у сучасній правовій науці наявна тенденція до розширеного розуміння нормативності джерела цивільного права, яке полягає в закріпленні нових правил поведінки, юридично обов'язкових для невизначеного або індивідуально визначеного кола учасників [67, с. 60]. Так, нормативність джерела цивільного права вбачається у встановленні нового юридично обов'язкового правила, тобто виду і міри належної поведінки.

У юридичній науці існують різні принципи класифікації джерел права. Наприклад, Р. Тополевський виділяє традиційні (нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, правовий прецедент) і нетрадиційні (принципи права, релігійні тексти, акти «м'якого» права) [140, с. 4]. Розрізняють також основні (нормативно-правовий акт, судовий прецедент, нормативно-правовий договір) і доповнюючі (правовий звичай, судова практика, юридична доктрина, принципи права, релігійно-правовий текст) [67, с. 55; 73, с. 32; 26, с. 42].

На думку Р. Майданика та Н. Хімчук, є первинні джерела цивільного права (законодавство, нормативно-правовий договір, правові звичаї, принципи цивільного права, моральні засади суспільства) і вторинні (судові прецеденти, джерела внутрішнього регулювання цивільних відносин їх учасниками, зокрема, цивільно-правовий договір і односторонній правочин у визначених законом випадках, а також локальний цивільно-правовий акт – статути, регламенти тощо) [67, с. 60; 149, с. 15]. Так, джерело права юридичних осіб доцільно визначити як спосіб зовнішнього вияву правових норм, які регулюють діяльність юридичних осіб. Сукупність джерел права, які регулюють юридичні особи, є взаємозалежною системою цивільно-правових норм.

В Україні за юридичною силою акти підприємницького права поділяються на: конституційні (норми Конституції України, які закріплюють загальні засади здійснення підприємницької діяльності, компетенцію органів виконавчої влади у сфері економіки та ін.); міжнародно-правові акти (договори), згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України (торгові угоди з іншими державами, про взаємне заохочення інвестицій, уникнення оподаткування тощо); закони про підприємницьку діяльність; підзаконні нормативні акти [59, с. 21; 90, с. 10]. У разі суперечності норм рівнозначних нормативно-правових актів належна увага надається принципам справедливості, добросовісності та розумності, які закріплені у ЦК України.

В Алжирі, Тунісі та Марокко структура законодавства має схожі з Україною риси. У доктринальних дослідженнях цих держав виділяються основні та додаткові (субсидіарні) джерела права. До основних джерел права належать закони, що приймаються Парламентом, та постанови, які затверджуються виконавчою владою. Закон характеризується загальністю та абстрактністю, тоді як постанови виконавчої влади приймаються в рамках виконання законів. Згідно з Конституцією Алжиру, виконавчій владі надаються законодавчі повноваження, які дозволяють видавати також «автономні постанови» [240, с. 9]. Наприклад, у разі парламентських канікул Президент АНДР має право видавати постанови, які мають силу закону та у подальшому затверджуються Парламентом.

На думку алжирських цивілістів М. Трарі Тані, Н. Беллюля, А. Заалані, найвище місце у законодавчій ієрархії АНДР має Конституція, так як на базі неї створюються усі інші нормативно-правові акти [240, с. 10]. Згідно зі ст. 190 Конституції Алжиру, міжнародні договори, які суперечать Конституції, не можуть бути ратифіковані [254]. Аналогічні положення містяться у ст. 55 Конституції Марокко та ст. 67 Конституції Тунісу [202; 201]. Так, цивілісти держав Магрибу погоджуються з позицією, що конституції мають перевагу над міжнародним правом.

Правові основи регулювання підприємницької діяльності в Україні формуються відповідно до норм Конституції. Так, стаття 42 Конституції України постановляє: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом… Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція [54]. Види і

межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів». Стаття 13 Конституції України передбачає, що «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом». Також стаття 41 Конституції гарантує, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності». Конституція України у статтях 8, 18 та 92 передбачає визнання принципу верховенства права, взаємовигідне співробітництво з іншими державами, економічну багатоманітність, визначення виняткова законами України правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антимонопольного законодавства тощо.

Конституція Алжиру має схожу концепцію щодо регулювання підприємницької діяльності, проте є певні суттєві особливості. У статті 43 Конституції Алжиру зазначається: «визнається свобода інвестиційної та комерційної діяльності. Вона здійснюється в рамках закону. Держава працює для покращення умов підприємництва. Держава заохочує, без дискримінації, до поширення підприємств з метою національного економічного розвитку. Держава регулює ринок. Закон захищає права споживачів. Закон забороняє монополію і недобросовісну конкуренцію» [254]. Так, найвищий законодавчий акт АНДР встановлює ключову роль держави у регулюванні ринку.

У преамбулі та статтях 9, 204 Конституції Алжиру відзначається важливість будівництва продуктивної та конкурентної економіки в рамках сталого розвитку і захисту навколишнього середовища, економічна диверсифікація, визначено цілі Національної соціально-економічної ради як дорадчого органу Уряду.

Конституція Марокко у статті 35 формулює загальні засади здійснення підприємницької діяльності таким чином: «Право власності гарантується. Закон може обмежувати обсяг та застосування права власності, якщо цього вимагають

умови економічного та соціального розвитку Нації. Експропріація може бути відчужена лише у випадках, передбачених законом. Держава гарантує свободу підприємництва та вільну конкуренцію. Держава працює над реалізацією людського та сталого розвитку, а також для забезпечення соціальної справедливості, збереження національних природних ресурсів та права майбутніх поколінь» [202]. У статті 71 Конституції Марокко зазначається: «Законом регулюється, крім тих питань, що прямо зазначено в інших статтях Конституції: …. націоналізація підприємств та режим приватизації».

У преамбулі та статтях 6, 8, 33 і 36 Конституції Марокко закріплюється прагнення розвивати конструктивне партнерство та економічні відносини з іншими державами світу, ставиться за стратегічну мету розбудувати Союз Магрибу, створити умови для рівності населення та участі в економічному житті, гарантувати захист соціально-економічних інтересів, сприяти молоді в участі в економічному житті держави, карати за порушення добросовісної конкуренції та зловживання монопольним становищем [202]. Так, Конституція Марокко, на відміну від Алжиру, не містить норми про регулювання ринку державою.

На відміну від Алжиру та Марокко, Конституція Тунісу практично обходить питання про економічні засади державного ладу, обмежуючись вказівкою на те, що право власності гарантується і реалізується в рамках закону, і закріпленням в преамбулі перспективи «процвітання нації шляхом економічного розвитку держави і використання її багатств на користь народу». У преамбулі Конституції згадується пріоритет консолідації арабської нації та держав Магрибу, а також розвиток співпраці з іншими державами світу.

Конституція Туніської Республіки встановлює верховенство права щодо регулювання підприємницької діяльності та зазначає, що ці питання регулюються відповідним законодавством. Положення статті 65 встановлює: «Приймаються у формі звичайного закону акти стосовно: створення категорій державних установ та державних підприємств і порядок їх передачі; національність; цивільні та комерційні зобов’язання …» [201].

Конституція Тунісу у ст. 129 передбачає створення незалежної «установи тривалого розвитку та прав майбутніх поколінь», яка обирається парламентом та погоджує проекти законів з економічних, соціальних, природоохоронних питань та планів розвитку, у ст. 10 встановлюється використання зібраних податків відповідно до пріоритетів національної економіки тощо.

У конституціях Алжиру, Марокко та Тунісу іслам проголошується державною релігією, що надає підстави для значного впливу ісламського права на цивільні правовідносини.

Крім того, у конституціях цих держав підтверджується приналежність до регіону Магрибу і пріоритет розвитку добросусідських відносин та інтеграції. Проте, шляхом створення Союзу Арабського Магрибу у 1989 р. (Алжиром, Лівією, Марокко, Мавританією та Тунісом) цим державам не вдалося реалізувати потенціал взаємної співпраці на практиці у повній мірі [120, с. 62; 45, с. 16]. Домовленості стосовно подальшої інтеграції залишаються не реалізованими, проте наявність цього Союзу є важливим фактором у регіоні з точки зору можливих тенденцій міжнародного права.

Згідно з доктриною держав Магрибу, після конституцій в ієрархії права найважливіше значення мають міжнародні договори, потім «органічні» закони (які регламентують організацію державної влади), звичайні закони (проголосовані парламентами чи видані головою виконавчої влади), постанови в рамках законодавчих актів (виконавчі декрети, накази міністерств, накази голів областей та місцевих рад) [240, с. 10]. Правовій системі Тунісу властивий інститут делегованого і термінового (надзвичайного) законодавства. Відповідні акти, які видаються Президентом Алжиру чи Тунісу, носять назву декретів-законів чи ордонансів, а в Марокко королем видаються дахіри.

Міжнародні договори, ратифіковані Україною, мають пріоритет за своєю юридичною силою перед національним законодавством, як і у державах Магрибу [94, с. 22]. Алжир, Марокко та Туніс уклали кілька угод про вільну торгівлю в регіоні з метою використання переваг економічної інтеграції, проте ці ініціативи досягли успіху лише частково.

Незважаючи на розширення кола міжнародних торговельних угод, договорів про сприяння та захист інвестицій, уніфікації договірного права та правил вирішення суперечок, основні принципи міжнародного права продовжують відігравати важливу роль у визначенні правового статусу іноземних товариств [63, с. 251]. Гармонійне поєднання принципів, норм міжнародного права та норм національного законодавства допомагає становленню сприятливого режиму для іноземного капіталу та суб'єктів підприємницької діяльності.

Крім цього, Алжир, Марокко та Туніс є учасниками Конвенції про спрощення торгових обмінів між арабськими державами (Велика арабська зона вільної торгівлі) [221]. Марокко та Туніс є сторонами Агадирської угоди про створення зони вільної торгівлі, підписаної у 2004 р., тоді як Алжир не приєднався до зазначеного договору.

Більшого успіху щодо практичного застосування мають торговельні угоди між окремими державами Магрибу з їхніми партнерами за межами регіону. Зокрема, ЄС приділяє особливу увагу інвестиційним угодам, сподіваючись, що через надання пільгових кредитів від Європейського інвестиційного банку іноземні товариства зможуть ефективніше здійснювати інвестиції до держав Магрибу [113, с. 51]. Втім варто зазначити, що політика ЄС на Близькому Сході і в Північній Африці цілком природно орієнтована більше на користь ЄС, ніж його південних партнерів.

Наприклад, Алжир, Марокко та Туніс поряд з іншими державами є учасниками Євро-Середземноморської угоди, що встановлює асоціацію з Європейським Союзом. Ця угода спрямована на усунення бар'єрів у торгівлі та інвестиційній діяльності між Європейським Союзом (ЄС) і державами Південного Середземномор'я.

Застосування угод про асоціацію ЄС з Алжиром, Марокко і Тунісом сприяє тому, що поступова ліквідація митних ставок посилює торговельні обміни між Європейським Союзом та державами Магрибу, проте частково замінює потенціал торгівлі всередині самого Магрибу.

Марокко, Туніс та Україна підписали угоди про лібералізацію торгівлі з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), яка об'єднує Ісландію, Ліхтенштейн, Норвегію та Швейцарію. Вони також уклали двосторонні угоди про вільну торгівлю з Туреччиною. Марокко уклала подібну угоду зі Сполученими Штатами Америки. Алжир продовжує переговори з Європейською асоціацією вільної торгівлі щодо укладення відповідної угоди.

Держави Магрибу беруть участь у міжнародних організаціях, які прагнуть сприяти міжнародному та регіональному співробітництву, зокрема, у Лізі арабських держав, Африканському союзі (крім Марокко). Алжир, Туніс та Марокко є учасниками Угоди про Глобальну систему торгових преференцій серед країн, що розвиваються (SGPC), створеної в 1988 р. [168]. Марокко та Туніс є членами Світової організації торгівлі (СОТ), яку вони використовують як платформу для переговорів та врегулювання суперечок. Алжир подав заявку на вступ до СОТ у 1987 р., але переговори ще не завершені через можливі ризики для Алжиру у зв'язку з незбалансованістю його зовнішньої торгівлі.

Алжир, Марокко та Туніс підписали договори про партнерство з Китаєм в рамках його ініціативи під назвою «Пояс і дорога» (або Новий шовковий шлях). Хоча ініціатива значною мірою покладається на інвестиції в інфраструктуру (дороги, залізниці та електромережі) для посилення економічного співробітництва, вона також включає більш широкі форми співробітництва, такі як спрощення торгівлі та технічна допомога.

Враховуючи те, що у державах Магрибу французька мова є широковживаною, для врегулювання комерційних спорів з іноземним елементом сторони досить часто обирають Арбітражний суд Міжнародної торгової палати зі штаб-квартирою в Парижі. А. Беншенеб зазначає, що причина популярності такого вибору полягає у додаткових гарантіях безпеки для сторін договору та уникненні паралічу державної судової системи [173, с. 307]. Водночас, при формулюванні арбітражного застереження у договорі необхідно звертати увагу на юрисдикцію арбітражу.

Серед міжнародних документів у сфері регулювання підприємницької діяльності юридичних осіб, до яких приєднався Алжир, особливо важливими є такі: Нью-Йоркська Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень – з 1988 р., Конвенція щодо врегулювання суперечностей відносно інвестицій між державами та підданими інших держав – з 1995 р., Сеульської конвенції щодо Міжнародної агенції гарантування інвестицій (MIGA) – з 1985 р., Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, Паризької конвенції про охорону промислової власності, Конвенція 1965 р. про вирішення спорів (ICSID) та ін.

Варто відзначити, що Нью-Йоркська Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень чинна як для України, так і для Алжиру, Марокко і Тунісу [49; 240, с. 34; 288, с. 69]. У державах Магрибу існує судова практика щодо застосування положень згаданої конвенції [289, с. 342]. При цьому, Марокко і Туніс застосовують згадану Конвенцію винятково щодо суперечок, які стосуються юридичних взаємовідносин договірного чи іншого характеру і розглядаються відповідно до національного законодавства цих держав у якості торговельних.

А. Карбу Камаль та О. Бельмамі підтверджують, що в алжирській доктрині і практиці стосовно врегулювання торгових спорів, у тому числі з іноземним елементом, віддається перевага саме законодавству Алжиру [283, с. 291]. При цьому, сторони можуть обрати законодавство тої держави, яка має розумний зв’язок з договором.

Туніські науковці щодо цього питання дотримуються більш відкритої позиції, а саме: договір регулюється законодавством тої держави, яку визначать сторони. У разі відсутності домовленості сторін щодо вибору законодавства, договір буде регулюватися законом тих держав, до яких мають відношення його сторони [295, с. 348-349]. Так, у державах Магрибу в рамках свободи сторін щодо вибору законодавства для регулювання контрактів також характерна прив’язка до права держав, які мають найбільш тісний зв’язок. Водночас, суди можуть самостійно приймати рішення щодо своєї компетенції та можливості

застосування відповідного законодавства, зважаючи на волевиявлення сторін, принцип найбільш тісного зв'язку чи місця укладення договору.

Між Україною та Алжиром чинними є такі міжнародні договори: Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень, Торговельна угода між Урядом України та Урядом Алжирської Народно-Демократичної Республіки [142]. Відтак, Торговельна угода між двома державами передбачає, що Договірні сторони взаємно погоджуються на режим найбільшого сприяння в тому, що стосується митних правил щодо всього обсягу товарообміну, за винятком спеціальних переваг, що надаються в рамках регіональних угод або таких, що випливають із зобов'язань по відношенню до сусідніх держав.

Марокко підписало такі міжнародні договори: Угоду про зону вільної торгівлі з Європейським Союзом, Угоду з Єгиптом, Йорданією і Тунісом про заснування Арабської зони вільної торгівлі (у м. Агадір, набула чинності у 2005 р.), Угоду про вільну торгівлю з Об'єднаними Арабськими Еміратами, Угоду про вільну торгівлю з Туреччиною, Угоду про вільну торгівлю зі США (набула чинності 01.01.2006 р.). Також підписано 51 угоду з різними державами про взаємний захист інвестицій і 33 угоди про уникнення подвійного законодавства [210, с. 9]. Ратифіковано Конвенцію про створення Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних суперечок, Багатосторонньої агенції з гарантування інвестицій (MIGA) та Арабської організації з гарантування інвестицій.

Між Україною та Марокко підписано низку угод: Конвенцію між Урядом України і Урядом Королівства Марокко про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи, Угоду між Урядом України та Урядом Королівства Марокко про заохочення та взаємний захист інвестицій [29]. Торговельна Угода між Урядом України і Урядом Королівства Марокко (ратифіковано Україною 11 липня 2002 р.) передбачає запровадження на взаємній основі режиму найбільшого сприяння

щодо митних зборів, податків та інших стягнень, таких як митні формальності, пов'язані з імпортом або експортом товарів чи послуг з однієї держави в іншу.

У зв'язку з тим, що Україна 28 лютого 2019 р. ратифікувала Багатосторонню конвенцію про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування, учасником якої також є Туніс, відповідний режим почав діяти і між Україною та Туніською Республікою [2]. Дія цієї конвенції поширюється також і на укладені Україною раніше угоди про уникнення подвійного оподаткування з Алжиром та Марокко. Станом на 2019 рік близько 80 держав є підписантами зазначеної конвенції.

Юридичні особи в Україні регулюються Цивільним та Господарським кодексами України, які встановлюють різні системи юридичних осіб приватного права [152; 21]. Наступним законодавчим актом є Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII, який регламентує порядок створення, функціонування та припинення господарських товариств, крім акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю [99]. Вищезазначений закон регулює окремі питання, які не врегульовані ЦК України, зокрема, порядок створення господарських товариств, формування вкладів учасниками, скликання загальних зборів та голосування тощо.

Важливими спеціальними нормативно-правовими актами є Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. № 514-VI, та Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06 лютого 2018 р. №2275-VIII [109; 96]. Зазначені закони регламентують порядок створення, діяльності, припинення, правовий статус АТ, ТОВ та ТДВ.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 № 755-IV регулює відносини, які виникають у сфері державної реєстрації, у тому числі щодо підприємницьких товариств, державної реєстрації змін до установчих документів, державної реєстрації припинення підприємницьких товариств тощо.

На підприємницькі товариства поширюються також усі нормативно-правові акти України, що регулюють порядок здійснення підприємницької діяльності, зокрема, ст. 4 Закону України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р. № 698-XII, «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. №222-VIII, Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. Закон №2755-VI, «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III, «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР, «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959-XII, Кодекс України з процедур банкрутства (Закон України від 18 жовтня 2018 р. №2597-VIII), Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV та інші закони, підзаконні нормативно-правові акти та акти органів місцевого самоврядування. До джерел права юридичних осіб відносяться також акти рекомендаційного характеру, які розробляються органами державної влади.

Як і в Україні, важливим джерелом регулювання юридичних осіб у державах Магрибу є Комерційний та Цивільний кодекси. Н. Теркі зазначає, що в Алжирі Цивільний кодекс є допоміжним джерелом права для регулювання діяльності підприємницьких товариств [276, с. 22]. Положення, які присвячені цій тематиці, включені у главу III, розділу VII, Книги II Цивільного кодексу. Зазначені положення загального права стосуються насамперед громадянських товариств.

Ці положення також можуть регулювати підприємницькі товариства, але лише у доповнюючому порядку. Необхідно також, щоб ці допоміжні положення загального права не суперечили «законам і звичаям торгівлі», про що прямо зазначено у ст. 449 Цивільного кодексу Алжиру [184]. Інакше кажучи, у державах Магрибу підприємницькі товариства підлягають сфері застосування норм цивільного кодексу лише за відсутності відповідних положень у Комерційному кодексі.

Отже, аналізувати правове регулювання діяльності підприємницьких товариств головним чином необхідно з урахуванням положень Комерційного

кодексу, як спеціального законодавства, а також положень Цивільного кодексу, як загального законодавства. Завдяки цьому виявляється можливим здійснити фактичний аналіз загального режиму товариств, а саме положень, які спільні для усіх підприємницьких товариств, а також специфічні положення для кожної їх організаційно-правової форми.

Комерційну діяльність в АНДР регулюють такі закони: Акт №04-08 від 14 серпня 2004р. (загальні правила ведення бізнесу та реєстрації підприємств), Закон № 04-02 від 23 червня 2004 р. (спеціальне регулювання комерційної діяльності в окремих сферах на території АНДР), Виконавчий декрет №03-453 від 01 грудня 2003 р. (щодо здійснення торговельної діяльності), Комерційний та Цивільний кодекси АНДР, Закон №18-05 від 10 травня 2018 р. про електронну торгівлю [263] тощо. Інвестиційна діяльність регулюється Ордонансом Президента №01-03 від 20 квітня 2001 р. та Законом 16-09 щодо просування інвестицій від 2017 р. [264, с. 3; 261, с. 16].

Законодавство Марокко у сфері регулювання діяльності юридичних осіб засноване на базі французького права та має багато спільного з Алжиром та Тунісом. В Марокко триває процес реформування національного законодавства у зазначеній сфері.

Основним джерелом права, що регулює діяльність юридичних осіб у Марокко є Комерційний кодекс (Закон 15-95) від 1996 р. зі змінами [187] та Кодекс зобов'язань та контрактів від 1913 р. зі змінами [192]. Статті 982 – 1063 цього Кодексу включають загальні положення, що застосовуються до підприємницьких та непідприємницьких товариств.

Окрім вищезазначених положень загального права, які регулюють діяльність товариств, в Марокко є чинним Закон № 17-95 про акціонерні товариства, затверджений Дахіром щодо акціонерних товариств від 30 серпня 1996 р. [268] та Закон № 5-96 про повне товариство, просте командитне товариство, акціонерне командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю і просте товариство, затверджений Дахіром від 13 лютого 1997 р. зі змінами та доповненнями [275].

Стосуються тематики регулювання діяльності підприємницьких товариств у Марокко Рамковий закон №18-95 про Інвестиційну хартію від 08 листопада 1995 р. [179], Закон №104-12 про свободу цін та конкуренції від 30 липня 2014 р. [260], Рамковий закон №99-12 щодо Національної хартії навколишнього середовища та тривалого розвитку від 6 березня 2014 р. [180], Закон №86-12 щодо контрактів про державно-приватне партнерство від 24 грудня 2014 р. [266] тощо.

Діяльність юридичних осіб в Туніській Республіці регулюється Кодексом про підприємницькі товариства від 2000 р. [194], Комерційним кодексом від 1959 р. [188], Кодексом зобов'язань та контрактів [193], Кодексом стимулювання інвестицій [203], Кодексом міжнародного приватного права. З метою забезпечення економічного розвитку держави законодавці намагалися створити повноцінне законодавство, яке би сприяло приватним місцевим та іноземним інвестиціям.

Діяльність підприємницьких товариств у галузі морської торгівлі регулює Кодекс торговельного мореплавства 1962 р. Важливою частиною економічних реформ в Тунісі є приватизація, правову основу якої становлять Закон "Про приватизацію держпідприємств" від 1 січня 1989 р. з доповненнями від 1994 і 1996 р., а також Закон "Про реструктуризацію державних підприємств" від 30 грудня 1989.

Судочинство у цивільних і комерційних справах регулюється Кодексом цивільного та комерційного процесу 1959 р., а також Арбітражним кодексом 1993 р. У Тунісі діє Кримінальний кодекс (КК) 1913 р., який переважно відтворює положення французького Кримінального кодексу.

Через 15 років після прийняття Комерційного кодексу Туніської Республіки, а саме 14 квітня 2010 р. був ратифікований новий закон №2010-15, яким було внесено зміни до правил функціонування Комерційного реєстру. Згідно з цим законом відбулася часткова лібералізація підприємництва, було надано ширшу свободу у здійсненні фінансової діяльності.

Закон №2010-15 від 14 квітня 2010 р. спростив процедуру реєстрації та зменшив її строки, запровадив індивідуальний номер для підприємств, електронний підпис, надав можливість внесення депозиту в Комерційний реєстр через посередника – Торгові палати. Наприклад, реєстрація товариства з обмеженою відповідальністю може тривати приблизно від 15 днів до 1 місяця.

Досить інноваційним кроком туніських законодавців було прийняття Закону №20 від 2018 р. щодо стартапів [297]. Зазначений закон надає юридичне визначення терміну «стартап» та передбачає певні спрощення у регулюванні тих підприємницьких товариств, які отримали статус стартапу. Цього правового терміну немає у праві Марокко та України.

Український науковець Р. Майданик зазначає, що сучасній цивілістичній доктрині України наявна тенденція до включення корпоративних відносин до предмету цивільного права, а також поширення цивільного законодавства на внутрішньокорпоративні відносини [67, с. 59]. Науковці, які підтримують цей підхід, схильні визнавати локальні (статутні) акти джерелами цивільного права (статути і засновницькі договори підприємницьких товариств, господарських об’єднань, положення про їхні структурні підрозділи тощо).

Наприклад, В. Щербина обґрунтовує, що зазначені акти приймаються суб’єктами, статутні процедури функціонування яких вони регулюють, тобто підприємствами, товариствами, концернами тощо. Так, джерелом юридичної сили статутів (установчих договорів) є нормотворчі повноваження цих осіб як заснованих на законі соціальних інститутів. Відповідно, межі цих повноважень визначені законом [160, с. 97]. З іншого боку, на думку В. Мозоліна, внутрішньокорпоративні відносини не можуть бути предметом цивільного права за своєю юридичною природою [79, с. 118–140].

На нашу думку, варто погодитися з тезою Р. Майданика, що локальні правові акти можуть визнаватися джерелом права тоді, коли встановлюють юридично обов’язкові норми (локальні норми права). Під локальними правовими актами зазвичай розуміють юридичні дії, які вчинені уповноваженими органами юридичних осіб відповідно до законодавства,

регламентують відносини, що виникають і діють у межах конкретної юридичної особи, закріплюють індивідуально-правовий статус та обов'язкові для виконання працівниками й учасниками цієї організації [68, с. 83]. Натомість, доктринальні дослідження у державах Магрибу прямо не включають локальні нормативно-правові акти до джерел права підприємницьких товариств.

Алжирський науковець Т. Беллюля зазначає, ключовим джерелом права юридичних осіб є комерційне право, яке, у свою чергу, базується на цивільному законодавстві. Відповідно до цього доктринального дослідження, певні норми законодавчих актів мають імперативний характер, тоді як інші норми є допоміжними (суплетивними) [171, с. 1]. Імперативною нормою, наприклад, є безумовна вимога створення підприємницького товариства нотаріально посвідченим актом. При цьому допоміжні норми можуть бути змінені за волевиявленням сторін.

Так, норми Комерційного кодексу стосовно вільної передачі часток у спадок, між членами подружжя, батькам чи дітям можуть додатково регулюватися статутом товариства. Наприклад, статут може передбачати спеціальні умови, при яких уступаються частки товариства іншим членам родини, наприклад, за згоди усіх чи більшості учасників товариства [171, с. 2]. Т. Беллюля прямо не відносить статути до джерел права юридичних осіб. Проте, науковець підкреслює, що наявність таких допоміжних норм у законодавчих актах підтверджує важливість статутів товариств.

У державах Магрибу до джерел права підприємницьких товариств відносяться також законодавчі акти, які не інтегровані у Комерційний та Цивільний кодекси, міжнародні договори та звичаї. На думку Т. Беллюля, у комерційному праві зростає вплив звичаїв, які запроваджуються міжнародною торгівлею [171, с. 1]. Крім того, у державах Магрибу помітну роль відіграють звичаї, що пов'язані з ісламським правом, та закріплені у конституціях та інших законодавчих актах цих держав.

Р. Майданик зазначає, що в Україні цивільно-правовий звичай як джерело права підпорядковується закону та не може суперечити акту цивільного

законодавства чи договору, що регулює відносини сторін. Отже, звичай може застосовуватися лише для регулювання цивільних відносин, не врегульованих законом або договором [69, с. 69]. У державах Магрибу, як і в Україні, звичай має такі характеристики: тривалість існування, незмінність, широке визнання, не суперечить закону [240, с. 17]. Л. Дердер підтверджує, що звичай не може суперечити «імперативним» нормам, проте може бути «додатковим» правилом.

Згідно з доктринальними дослідженнями, у державах Магрибу ісламське право (шаріат), звичаї, природне право, прецедентне право та доктрина відносяться до субсидіарних джерел права [240, с. 16]. Цивільні кодекси Алжиру, Марокко та Тунісу прямо не включають судовий прецедент до джерел права, проте у судовій практиці держав Магрибу судді посилаються у своїх рішеннях на постанови судів вищих інстанцій, особливо Верховного суду.

Науковці зазначають, що судді своїми рішеннями *de jure* не створюють нові норми, а лише застосовують та інтерпретують норми, прийняті законодавцями [232]. Крім того, судді у кожній з держав Магрибу не зобов'язані застосовувати рішення, які були прийняті їхніми колегами співвітчизниками. З іншого боку, дослідники визнають, що через прогалини в законодавстві судді *de facto* можуть створювати норми, тому що вони не мають права відмовити у розгляді справи на підставі відсутності чи неясності законодавства.

В Україні у визначених законом випадках рішення судів визнаються джерелами цивільного права, які мають нормативний характер. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», українські суди застосовують практику цього суду як джерело права при розгляді справ [97]. Проте, станом на сьогодні в Україні, як і у державах Магрибу, класичний судовий прецедент відсутній.

У той же час, в сучасній українській доктрині набуває поширення концепція судової правотворчості [158, с. 640]. Правовим висновкам Верховного Суду України притаманні ознаки нормативного рішення суду (квазіпрецеденту), які прийняті на підставі неоднакової судової практики застосування норм права судами касаційної інстанції. Правові висновки Верховного Суду України є

загальнообов'язковими, а за своєю юридичною силою казуальне тлумачення перетворюється у нормативне [115, с. 191]. Правовий висновок, який є ключовим принципом вирішення справи (по суті, *ratio decidendi*) та міститься у мотивувальній частині рішення, стає обов'язковим не лише для сторін спору, а й для інших судів і суб'єктів правозастосування у схожих спорах.

Як бачимо, таке судове рішення може вважатися судовим прецедентом, оскільки воно є рішенням вищого судового органу держави. Мотивувальна частина рішення додає новий елемент до правового регулювання, тобто містить нову норму права або уточнює вже існуючу. Так, правова доктрина в Україні, як і у державах Магрибу, визнає нормотворчу роль судів найвищої інстанції для усунення прогалин у законодавстві.

Українська доктрина цивільного права визнає нормативність цивільно-правового договору відповідно до ст. 6 ЦК України, де йдеться про право сторін відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини у договорі на власний розсуд, якщо це не забороняється нормативними актами. Так, цивільно-правовий договір буде джерелом цивільного права, якщо він на законних підставах регулює відносини інакше, ніж це передбачено в актах цивільного законодавства [161, с. 16]. У такому разі договір буде джерелом правового стандарту, який визначатиме модель належної поведінки сторін.

Натомість, у дослідженнях цивілістів держав Магрибу (М. Трарі Тані, С. Лабді, А. Ларбі), цивільно-правовий договір також прямо не згадується серед джерел права. Водночас науковці зазначають, що цивільно-правовий договір (контракт) є добровільним юридичним актом, який створює права та обов'язки для сторін правочину [231; 232; 240, с. 209]. М. Трарі Тані наголошує, що для того, щоб цивільно-правовий договір став джерелом права, необхідна згода усіх сторін договору.

На думку А. Зеліско, механізм регулювання підприємницьких юридичних осіб приватного права в Україні складно назвати концептуально послідовним. Положення ЦК України фактично встановили невичерпність організаційно-

правових форм юридичних осіб приватного права. Крім того, у ЦК було виокремлено підприємницькі товариства, включивши до їх переліку лише господарські товариства та виробничі кооперативи, що, у свою чергу, дало підставу існуванню юридичним особам приватного права, які є підприємницькими за своєю сутністю, однак випадають із системи юридичних осіб відповідно до ЦК України [36, с. 39-40]. Отже, комплексність регулювання підприємницьких юридичних осіб приватного права не є належно забезпеченою в українському законодавстві. У зв'язку з вищезгаданим в Україні існує потреба у внесенні змін до низки нормативно-правових актів.

Крім того, А. Зеліско зауважує, що зараз одним із найважливіших завдань у сфері систематизації чинного українського законодавства є доктринальна розробка концепції регулювання цивільно-правового статусу підприємницьких юридичних осіб приватного права [41, с. 121]. Так, в Україні, існує велика кількість несистематизованих нормативно-правових актів стосовно діяльності юридичних осіб, тому існує потреба у приведенні в порядок цієї законодавчої бази.

Як і в Україні, науковці держав Магрибу також відзначають потребу у впорядкування законодавчої бази, яка регулює юридичні особи. На думку Т. Хальфуна, алжирський законодавець не зміг створити прозору та ієрархічну правову систему. Науковець стверджує, що в «алжирській юридичній системі» марно шукати однорідну взаємопов'язаність серед багатьох концепцій та юридичних інструментів, які запозичені з різних юридичних систем. Так, право Алжиру включає велику кількість нормативних джерел, що формує невпорядкований нормативний плюралізм та синкретизм [226, с. 409]. Натомість, у законодавствах України та держав Магрибу наявний вичерпний перелік організаційно-правових форм підприємницьких товариств, що полегшує здійснення порівняльно-правового аналізу права цих держав, дозволяє з'ясувати можливості його вдосконалення та умови успішного застосування українськими суб'єктами підприємницької діяльності.

За результатами аналізу джерел правового регулювання юридичних осіб у державах Магрибу вважаємо за доцільне погодитися з А. Аль-Уарфалі, А. Беллюля, Т. Хальфун, що нормативно-правова діяльність відстає від практики соціально-економічних відносин [300, с. 728; 171, с. 1; 226, с. 410]. В рамках практичного застосування законодавства державними інституціями, адвокатами та нотаріусами держав Магрибу часто зустрічаються різні тлумачення чинного законодавства.

На думку українських цивілістів В. Васильєвої та О. Мельник, в Україні динаміка законодавчих змін також призводить до посилення розходження між практикою і теорією [11, с. 282; 75, с. 62]. У зв'язку з цим, наука повинна створювати правові засоби, які забезпечать відповідність нормативно-правового регулювання до сучасних соціально-економічних умов.

Проведений аналіз дозволив встановити, що у державах Магрибу, як і в Україні, динамічність створення нових нормативно-правових актів призвела до так званої полісистемності права юридичних осіб. В українських та магрибських цивілістів існують спільні підходи щодо класифікації джерел права юридичних осіб, зокрема, їхнього поділу на основні (первинні) та субсидіарні (вторинні). У правовій доктрині держав Магрибу локальні нормативно-правові акти та цивільно-правові договори прямо не відносять до джерел права юридичних осіб. Через те, що у державах Магрибу рішення судів вищих інстанцій не мають зобов'язального характеру для інших суддів щодо аналогічних справ, у державах регіону вони не вважаються нормотворчими. У той же час, у цих державах зростає вплив прецедентного права та звичаїв міжнародної підприємницької діяльності, що відносять до субсидіарних джерел права юридичних осіб.

З'ясовано, що Конституція АНДР встановлює ключову роль держави у регулюванні ринку, тоді як конституції Марокко та Тунісу не містять такої норми, що відображається на успішнішій лібералізації підприємницького права. Законодавчі реформи держав Магрибу не можуть суперечити ісламу, тому що конституції цих держав встановлюють іслам державною релігією.

Висновки до першого розділу

Встановлено, що сучасна правова система держав Магрибу носить змішаний характер. Більшість галузей законодавства базуються на французькій правовій традиції, а питання особистого статусу (шлюб, родина, спадкування) регулюються мусульманським правом. З'ясовано, що після отримання незалежності держави Магрибу продовжують орієнтуватися на досвід Франції у реформуванні законодавства, яке регулює юридичні особи.

У державах Магрибу до основних (первинних) джерел права належать закони, що приймаються Парламентом, та постанови, які затверджуються виконавчою владою. Так, у цих державах право юридичних осіб включають конституцію, цивільні кодекси, комерційні кодекси, інші нормативні акти, які регулюють різна аспекти діяльності підприємницьких товариств. Крім того, у Марокко та Тунісі було прийнято спеціальні закони стосовно підприємницьких товариств, тоді як в Алжирі подібні норми залишаються включеними до комерційного кодексу. Згідно з доктринальними дослідженнями, у державах Магрибу ісламське право (шаріат), звичаї, природне право, прецедентне право та доктрина відносяться до субсидіарних джерел права.

Сучасна тенденція поступового реформування законодавства характеризується переходом від централізовано-планової економіки та дозвільної системи до ринкової з принципами свободи економічної діяльності. Порівняно з законодавствами Марокко та Алжиру, туніське законодавство більш відкрите до інновацій, разом із тим марокканське фінансове законодавство сприятливіше для руху капіталів. Держави Магрибу та Україна є учасниками двосторонніх та міжнародних угод, які встановлюють режим найбільшого сприяння для підприємств договірних держав, уникнення подвійного оподаткування та запобігання ухилень від сплати податків, вирішення комерційних спорів, що дозволяє суб'єктам підприємництва застосувати міжнародні механізми для реалізації комерційних контрактів та вирішення суперечок.

З’ясовано, що законодавство Алжиру обмежує застосування договірної свободи сторін у виборі права іншої держави для регулювання комерційних договорів. Так, сторони можуть обрати законодавство держави, яка має розумний зв’язок з договором, проте алжирські суди мають право самостійно приймати рішення щодо своєї компетенції та застосовного права з урахуванням волевиявлення сторін. У цьому контексті законодавства Марокко та Тунісу надають сторонам ширшу свободу у виборі права іноземних держав для регулювання комерційних договорів з певними винятками, наприклад, стосовно нерухомого майна.

2 СУЧАСНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У ДЕРЖАВАХ МАГРИБУ

2.1 Особливості правосуб'єктності підприємницьких товариств у державах Магрибу

Поняття правосуб'єктності в міжнародному приватному праві є визначальним для характеристики суб'єктів цивільного права і виявлення загальних ознак учасників цивільних правовідносин з іноземним елементом. З огляду на це доцільно проаналізувати особливості правосуб'єктності різних організаційно-правових форм підприємницьких товариств в Алжирі, Марокко та Тунісі.

Цивільна правосуб'єктність юридичної особи виражається в її самостійності у цивільних правовідносинах, зокрема, у свободі вибору виду діяльності, самостійної відповідальності тощо. Так, кожна юридична особа від свого імені може вступати у цивільно-правові відносини з іншими юридичними особами та громадянами, захищати свої права в суді. Закон, статут та локальні нормативні акти визначають межі самостійної діяльності юридичної особи.

Таким чином, визнання юридичною особою будь-якого утворення залежить від того, чи наділене воно тими властивостями, які у своїй сукупності зумовлюють її функціонування як самостійного учасника цивільних правовідносин.

Згідно зі ст. 83 ЦК України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [152]. При цьому ЦК не встановив вичерпного переліку юридичних осіб, тому в Україні вони можуть створюватися на підставі відповідних законів та Господарського кодексу.

У доктринальних дослідженнях існують різні підходи щодо класифікації ознак, які характерні для юридичних осіб. Так, Л. Радченко зауважує, що ознаки

юридичної особи формуються на основі законів, судових рішень і доктрині, характеризуються певними об'єктивними властивостями, які визначають юридичну особу як суб'єкта цивільного права [112, с. 99]. Д. Гєнкін обґрунтовує наявність передумовних ознак юридичної особи, завдяки чому окрема організація визнається юридичною особою, та якісних ознак, які характерні для функціонуючої юридичної особи. [19, с. 22]. Натомість, О. Мельник виділяє соціально-економічні, структурно-організаційні та правові ознаки юридичних осіб [74, с. 105].

Вважаємо за доцільне погодитися з обґрунтуванням А. Зеліско стосовно наявності загальних ознак, які пов'язані з наданням статусу юридичної особи та визнання її самостійним суб'єктом цивільних правовідносин. До загальних ознак відносяться організаційна єдність, майнова відокремленість, наявність цивільної правоздатності та дієздатності, реєстрація у встановленому законом порядку, участь в цивільному обігу від власного імені, самостійна майнова відповідальність за зобов'язаннями. Крім того, учена виділяє спеціальні ознаки, які дозволяють встановити кваліфікуючі характеристики, що відмежовують підприємницькі юридичні особи від інших юридичних осіб приватного права (наявність комплексу майнових та немайнових прав в учасників, право на розподіл прибутку між учасниками). До індивідуалізуючих ознак, які визначають організаційно-правову форму підприємницьких юридичних осіб приватного права, учена відносить особливості створення та припинення юридичної особи, правового режиму майна, системи органів управління, здійснення корпоративних прав учасників тощо [37, с. 98]. Застосування вищезгаданих ознак дозволяє здійснити класифікацію юридичних осіб та визначити їхні організаційно-правові форми.

Л. Дердер зазначає, що юридична особа – це об'єднання людей чи майна, та вважається повноцінним суб'єктом права незалежно від фізичних осіб, які можуть до неї входити. Водночас, будь-яке об'єднання не має статусу юридичної особи, якщо закон явно не наділяє його такою якістю при дотриманні усіх встановлених вимог [240, с. 79]. Як видно, доктринальні положення щодо

визначення поняття юридичної особи у державах Магрибу дуже близькі до вітчизняних досліджень.

Юридична особа як суб'єкт міжнародного приватного права – це певне утворення, що має сукупність визначених національним законодавством ознак, зареєстроване на території однієї держави, кордонами якої не обмежується його діяльність, правосуб'єктність (правоздатність та дієздатність) якого визнається на території іноземної держави, а також на яке поширюються дві системи законодавств: національного права держави-резидента, та держави, на території якої воно діє чи передбачає діяти [30, с. 241]. Так, правосуб'єктність юридичної особи може не обмежуватися кордонами держави, у якій вона зареєстрована.

У доктрині та світовій практиці юридичні особи поділяються на дві основні групи: юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права. Згідно з цивілістичною доктриною, юридичні особи публічного та приватного права розрізняються на основі природи акту, який є підставою для виникнення організації.

Відповідно до ст. 87 ЦК України, юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів [153, с. 68]. Н. Козлова зазначає, що в основі виникнення таких юридичних осіб знаходиться правочин, що заснований на вільному волевиявленні учасників і має на меті встановлення правового зв'язку, який виникає після державної реєстрації юридичної особи між її засновниками і нею [47, с. 203]. Отже, якщо юридичну особу засновано на підставі публічного (адміністративного) акту, вона є публічно-правовою, якщо відповідно до приватноправового акту, — приватноправовою.

Так, публічно-правовими юридичними особами є держава, адміністративно-територіальні одиниці, державні установи та органи тощо. Приватноправові юридичні особи можуть утворюватися суб'єктами права різних держав як колективної власності, так і заснованими на власності однієї приватної особи.

Алжирська вчена Л. Дердер зазначає, що до юридичних осіб публічного права належать держава, адміністративно-територіальні утворення (області,

комуни), державні установи адміністративного типу (лікарні, університети). Відповідно, до юридичних осіб приватного права відносяться цивільні та підприємницькі товариства, асоціації, об'єднання майна (фонди) та вакфи (мусульманські фонди) тощо [240, с. 79]. У доктрині держав Магрибу для визначення приналежності юридичної особи до публічного чи приватного права застосовується критерій природи правового акту, на підставі якого вона створена.

На думку І. Спасибо-Фатєєвої, ст. 81 ЦК України не містить чітких критеріїв поділу юридичних осіб на публічні і приватні, оскільки всі юридичні особи створюються по волі своїх засновників. Крім того, на думку вченої, прийняття рішення про створення юридичної особи органом державної влади чи приватною особою, також не впливає на її правовий статус [133, с. 119]. Натомість, Н. Кузнєцова та В. Кравчук обґрунтовують позицію, що основною відмінністю юридичних осіб публічного права є виконання ними публічних функцій [60, с. 160; 58, с. 5]. Таким чином, критерій інтересу, для реалізації якого створюється юридична особа, свідчить про відмінність її приналежності до категорії приватного чи публічного права.

Проте, досить складно чітко розділити сферу публічних і приватних інтересів, що вимагає залучення додаткових правових критеріїв для їх розрізнення. Наприклад, В. Васильєва пропонує класифікацію поділу юридичних осіб на корпоративні, які пов'язані з учасниками майновими та немайновими правами, та юридичні особи, які не є власниками, і на майно яких засновники зберігають речове право (унітарні державні, казенні, комунальні підприємства) [12, с. 96]. Натомість, І. Спасибо-Фатєєва зазначає, що з точки зору прав на майно, державні та комунальні підприємства нічим не відрізняються від юридичних осіб приватного права, тому що вони діють у своєму, тобто приватному інтересі. На думку вченої, колізія між приватним інтересом і публічним статусом має бути усунена шляхом перетворення державних та комунальних підприємств на юридичні особи приватного права [135, с. 253]. Так, у зв'язку з наявністю різних позицій та критеріїв, застосування

комплексного підходу дозволить відмежувати юридичні особи публічного права від сфери регулювання приватного права.

Згідно з ч. 3 ст. 167 ЦК України щодо правових форм участі держави у цивільних відносинах «Держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом» [152].

О. Зозуляк з цього приводу зауважує, що порядок створення юридичної особи, закріплення майна на праві власності, широкий обсяг прав при вступі у речові та зобов'язальні правовідносини, а також самостійна майнова відповідальність за власними зобов'язаннями повною мірою відповідають конструкції юридичної особи приватного права з тією особливістю, що засновником (акціонером чи учасником) такої юридичної особи виступає держава [42, с. 110]. Також, лабораторія корпоративного права НДІ приватного права та підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України стосовно поділу юридичних осіб, створених державою, на юридичні особи публічного та приватного права, обґрунтувала наукову позицію, що специфічний статус їх засновників не впливає на належність до юридичних осіб приватного права [80].

Крім того, юридичні особи можуть бути підприємницькими та непідприємницькими відповідно до мети створення та організаційно-правової форми. І. Спасибо-Фатєєва зазначає, що згідно з ЦК України товариства є підприємницькими, якщо вони мають мету отримання прибутку з подальшим його розподілом між учасниками. Підприємницькими товариствами є всі види господарських товариств і виробничі кооперативи. Непідприємницькими товариствами є об'єднання громадян, релігійні організації, невиробничі кооперативи, біржі та ін. [136, с. 75]. Водночас учена зауважує, що межу між підприємницькими та непідприємницькими товариствами встановити досить складно.

Ст. 42 ГК України встановлює, що підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення

економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [21]. Водночас, ст. 86 ЦК України дозволяє непідприємницьким товариствам здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом, і якщо ця діяльність сприяє досягненню мети товариства. Прибуток непідприємницьких товариств не може розподілятися між їх учасниками.

З іншого боку, існують такі непідприємницькі товариства, які створюються в організаційно-правовій формі підприємницьких товариств. Наприклад, відповідно до ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі АТ або ТОВ [110].

Вважаємо за доцільне погодитися з думкою А. Зеліско, що сам факт отримання прибутку юридичною особою не може бути підґрунтям для належності її до підприємницької, адже будь-яка юридична особа може отримувати прибуток. Так, основний критерій належності юридичної особи до підприємницької полягає у її праві розподіляти прибуток саме між її учасниками [38, с. 96].

У вітчизняній доктрині існує доволі неоднозначне тлумачення таких понять, як підприємницька, комерційна чи прибуткова юридична особа, також по різному трактується господарська та торгова діяльність.

Наприклад, І. Спасибо-Фатєєва поділяє юридичні особи на комерційні та некомерційні. Як зазначає вчена, юридична особа є некомерційною, якщо вона не здійснює діяльність у сфері комерції, хоча при цьому може мати на меті отримання прибутку [137, с. 68]. Натомість, Ю. Борисова зауважує, що поняття «електронна комерція» є ширшим за змістом від її вузького розуміння як підприємницької діяльності [7, с. 5].

Іншу думку має В. Махінчук, який віддає перевагу використанню терміну «підприємницький», як такому, що не має іноземного походження. На думку науковця, комерційна діяльність є різновидом підприємницької [71, с. 65; 72, с. 56]. В. Кочин також вважає, що «підприємництво» є ширшим поняттям, ніж «комерція» [56]. А. Зеліско також розмежовує поняття «комерційна юридична

особа» та «підприємницька юридична особа» на основі аналізу чинного законодавства України.

Водночас, існують наукові дослідження, які обґрунтовують позицію щодо ототожнення вищезгаданих понять. Наприклад, В. Залесский та Ю. Вербицька зазначають, що поняття «комерційна організація» рівнозначне поняттю «підприємницька організація» [33, с. 24; 14, с. 15-16]. Так, на їхню думку, між визначенням комерційної та підприємницької діяльності немає суттєвої різниці.

Варто зауважити, що для законодавства держав Магрибу, яке прийняте арабською мовою, вищезгадані терміни є тотожними. Для позначення таких понять, як «підприємницький», «комерційний», «господарський» та «торговий» вживається те ж саме слово «tijari» арабською мовою, що у перекладі французькою – «commercial».

Так, лише інколи у нормативно-правових актах Алжиру, Марокко та Тунісу зустрічаються інші слова синонімічного ряду для надання певного відтінку чи уточнення вищезгаданих понять. Лінгвістичний аналіз цих термінів дає можливість зробити висновок, що українське законодавство та доктрина має більш розвинуту і деталізовану термінологію щодо юридичних осіб, ніж у державах Магрибу.

Охопити усі підприємницькі юридичні особи в Україні та державах Магрибу ми не в змозі з об'єктивних причин, пов'язаних перш за все із обсягом дослідження. Виходячи з теми роботи, вважаємо доцільним зосередитися на аналізі правосуб'єктності підприємницьких товариств і деяких видів їх об'єднань, а також проаналізувати особливості законодавства держав Магрибу щодо регулювання правосуб'єктності товариств з іноземним капіталом.

Перш за все, розгляд питання правосуб'єктності підприємницьких товариств потребує чіткого визначення сутності самого поняття «правосуб'єктність» та його співвідношення із суміжними категоріями. Категорія правосуб'єктності належить до числа ключових, методологічних у правовій науці. У залежності від того, наскільки вірно ця наукова категорія відображає реальні суспільні відносини, настільки вона з більшим або меншим

успіхом може бути використана в якості одного з інструментів пізнання права і відносин, що регулюються його нормами.

Більшість сучасних науковців зазначають, що правосуб'єктність - це єдність правоздатності та дієздатності. Водночас, стосовно цього питання існують і інші точки зору. Наприклад, деякі вчені вважають, що правосуб'єктність складається не лише з правоздатності та дієздатності, а й прав та обов'язків, які випливають з дії законів. Інші вчені обґрунтовують позицію, що крім правоздатності та дієздатності, необхідно враховувати категорію компетенції. Г. Гараєва зазначає, що для правосуб'єктності юридичної особи характерним є те, що категорії правоздатності та дієздатності у неї співпадають, тому в законодавстві та на практиці досить часто вживається термін «правоздатність», коли йдеться про цивільну правосуб'єктність юридичної особи [18, с. 24].

Вважаємо за доцільне погодитися з обґрунтуванням Р. Шишки, що правоздатність як абстрактна можливість до правонабуття дійсно виникає в момент створення (реєстрації), а дієздатність у комерційних юридичних осіб набувається лише через механізм легалізації та має перманентний характер [89, с. 108-109].

Серед рис, які характеризують правову категорію «правосуб'єктність», виділяють: 1) безперервний характер правосуб'єктності, забезпеченість матеріальними та юридичними гарантіями з боку держави; 2) виникнення в повному обсязі на підставі сукупності передбачених нормативно-правовими актами юридичних фактів; 3) нерозривний зв'язок із суб'єктом [43, с. 43].

В Україні підхід до визначення виду правосуб'єктності суб'єктів господарювання закріплений у Цивільному кодексі України [152]. Термін «правосуб'єктність» також вживається у ст. 43 і 167 Кодексу адміністративного судочинства України [46], ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право» [106], ст. 86 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [147], ст. 27 Закону України «Про вищу

освіту» [98] тощо. Як показав аналіз, незважаючи на поширеність терміну «правосуб'єктність» у законодавстві, ні Конституція України, ні ГК України, ні жоден інший нормативно-правовий акт не містять визначення поняття «правосуб'єктність».

Згідно зі ст. 91 Цивільного кодексу України: «Юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині 2. Цивільна правоздатність юридичної особи може бути обмежена лише за рішенням суду. 3. Юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). 4. Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення» [152].

У доктринальних дослідженнях науковців держав Магрибу обґрунтовується аналогічний принцип щодо визначення правосуб'єктності юридичних осіб. Л. Дердер зазначає, що для юридичних осіб були адаптовані ознаки правосуб'єктності фізичної особи. Так, юридичні особи мають найменування, місцезнаходження, національність, відокремлене майно, дієздатність тощо. Відповідно, юридична особа має право набувати право власності, брати участь у цивільному обороті, подавати позов у суді, проте ці права обмежені законом та «принципом її характерних особливостей» [240, с. 102-103]. Оскільки юридична особа володіє дієздатністю, вона може діяти через органи, які мають повноваження керівництва і представництва відповідно до її статуту.

Н. Теркі зауважує, що юридична особа набуває правосуб'єктності з моменту реєстрації та втрачає її після завершення усіх ліквідаційних процедур. Підприємницьке товариство не має права здійснювати діяльність, яка не відповідає його цілям [276, с. 36].

У доктрині також існує концепція щодо виокремлення деліктоздатності юридичної особи як ще однієї складової правосуб'єктності. Ґрунтовні

дослідження у цій галузі були проведені В. Цирульниковом, Н. Грабаром, В. Примаком. На думку вчених, зміст деліктоздатності юридичної особи не є елементом дієздатності, тому її слід розглядати як юридично закріплену і матеріально забезпечену здатність реалізувати компенсаційну функцію цивільно-правової відповідальності [155, с. 23; 95, с. 98;]. Водночас, Н. Грабар зазначає, що можливість реалізації деліктоздатності юридичної особи доцільно розглядати лише у зв'язку з реалізацією її дієздатності, а отже деліктоздатність не є самостійним елементом, як правоздатність чи дієздатність [22].

У доктрині держав Магрибу С. Гамза та К. Аль-Іярі визнають наявність дискусії науковців стосовно цивільної та кримінальної відповідальності юридичної особи. У державах Магрибу юридична особа нестиме відповідальність за свої дії та вчинки працівників. Науковці визнають, що у певних випадках керівник чи працівник юридичної особи може нести солідарну відповідальність з самою юридичною особою, тоді як на практиці така відповідальність частіше лежить на самій юридичній особі [292, с. 78; 296, с. 141]. Так, підприємницьке товариство має статус юридичної особи, тому може нести як цивільну, так і кримінальну відповідальність, що може включати накладення штрафу, конфіскацію, припинення товариства. Законодавство у державах Магрибу регулює кримінальну відповідальність фізичних осіб, які здійснюють керівні функції підприємницьких товариств.

А. Бускіа зазначає, що алжирське законодавство опосередковано визнало можливість кримінальної відповідальності юридичної особи після прийняття Закону №15/04 від 10 листопада 2004 р. стосовно внесення змін до Кримінального кодексу [285, с. 269]. Цим Законом регулюється припинення юридичної особи у судовому порядку у разі накопичення певних правопорушень. Учені у державах Магрибу, як і українські науковці, також визнають нерозривний зв'язок деліктоздатності та дієздатності юридичної особи.

Так, відповідні доктринальні положення стосовно правосуб'єктності юридичних осіб відобразилися у законодавствах Алжиру, Марокко та Тунісу. У статті 50 Цивільного кодексу Алжиру зазначається: «Юридична особа,

відповідно до визначених законом меж, має усі права за винятком тих, які характерні для фізичних осіб. А саме: власність; правоздатність у межах, визначених установчим актом або законом; місцезнаходження…; представника для вияву її волі; право звертатися до суду» [184].

Туніс та Марокко майже однаково формулюють визначення щодо правосуб'єктності юридичних та фізичних осіб, де права юридичних осіб прирівнюються до прав фізичних осіб за винятком ознак, які можуть належати лише фізичним особам. У ст. 3 Кодексу зобов'язань та контрактів Тунісу [193], а також у ст.3 Кодексу зобов'язань та контрактів Марокко [192], які були прийняті ще за часів протекторату Франції у 1907 та 1913 роках відповідно, зазначається: «Будь-яка особа має здатність створювати та набувати зобов'язань, якщо вона не визнана недієздатною відповідно до цього закону», де особа означає будь-яку юридичну чи фізичну особу.

У ст. 5 Кодексу зобов'язань та контрактів Тунісу зазначено: «абсолютно нездатними вступити у договірні відносини, якщо це не здійснюється особами, які їх представляють: 1) неповнолітні до повних 13 років 2) повнолітні з розумовими відхиленнями, які повністю їх позбавляють дієздатності 3) юридичні особи, яких закон прирівнює до неповнолітніх» [193]. Таким чином, для юридичної особи характерні права та обов'язки, що випливають із її природи як суб'єкта цивільного права, а тому правоздатність юридичної особи повинна визначатись специфікою природи останньої.

В Україні, як і у державах Магрибу, юридичними вважаються особи, які отримують цей статус, а відповідно правоздатність і дієздатність, від моменту їхньої державної реєстрації. А оскільки правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно, до моменту державної реєстрації юридична особа не здатна бути носієм цивільних прав та обов'язків.

У державах Магрибу для отримання правосуб'єктності підприємницького товариства необхідна його реєстрація у Комерційному реєстрі. Український аналог Комерційного реєстру - Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). Так, правосуб'єктність товариств

розпочинається з моменту заснування юридичної особи та припиняється з дня внесення відомостей до державного реєстру про її припинення [300]. До Комерційного реєстру у державах Магрибу вносяться лише фізичні та юридичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність.

Після отримання статусу юридичної особи підприємницьке товариство набуває правоздатність відповідно до законодавства, зокрема, право володіти та користуватися власністю, мати місце розташування, представника для вчинення дій від його імені, а також право звертатися до суду тощо [204, с. 12]. Дієздатність підприємницьких товариств полягає у можливості здійснювати права, які вони мають згідно з законодавством.

Філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, створені суб'єктом підприємницької діяльності не вважаються окремою юридичною особою відповідно до чинного законодавства України та держав Магрибу. У своїй діяльності вони керуються положенням, затвердженим юридичною особою. Якщо відокремлені підрозділи розташовані за межами країни, їхня діяльність регулюється законодавством держави реєстрації та місця діяльності підприємницького товариства.

Крім того, законодавство може визначати певні особливості правосуб'єктності підприємницьких товариств. Наприклад, положення про самостійність підприємницького товариства обмежене положеннями антимонопольного законодавства різних держав.

У п. 2 ст. 12 Закону України про захист економічної конкуренції від 2001 р. «монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції» [102]. Зазначений закон регулює також інші умови монопольного становища, при якому щодо товариств застосовуються певні санкції.

В Алжирі та Марокко законодавство передбачає, що до компетенції антимонопольного регулювання відноситься особа чи економічно взаємопов'язані особи, ступінь концентрації товарів чи послуг яких становить

більше 40% національного ринку протягом останнього повного фінансового року або при товарообороті, що перевищує певну суму.

В Алжирі зазначене питання регулюється у ст. 18 Ордонансу №03-03 щодо конкуренції від 19 липня 2003 р., а в Марокко – у ст. 12 Дахіру №1-14-116 від 30 липня 2014 р. щодо затвердження Закону №104-12 стосовно свободи цін та конкуренції [259; 260].

У Тунісі згідно зі ст. 7 Закону №2015-36 від 15 вересня 2015 р. стосовно реорганізації конкуренції та цін частка монопольного становища на ринку особи чи економічно пов'язаних осіб становить більше 30% за останні 3 фінансові роки [262].

Законодавство держав Магрибу у вищезазначених законодавчих актах також містить інші умови визначення монопольного становища, встановлює відповідальність та рівень штрафів, винятки у застосуванні антимонопольного законодавства тощо. Таким чином, антимонопольне законодавство України та держав Магрибу затверджує принцип, що окремий суб'єкт господарювання (чи їх об'єднання) не може визначати умови обороту товарів на ринку, зобов'язаний сприяти розвитку конкуренції та не вчиняти будь-яких неправомірних дій, які можуть мати негативний вплив на конкуренцію.

Вивчення особливостей міжнародних законодавств, що визначають становище юридичних осіб взагалі (як суб'єктів цивільних прав та обов'язків), і норм, які стосуються окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, важливе для правильного тлумачення правового статусу юридичної особи, порядку та умов її участі в комерційних відносинах, відповідальності юридичної особи [62, с. 108].

При здійсненні підприємницької діяльності на території інших держав виникають дві основні проблеми: 1) щодо визнання правосуб'єктності іноземної юридичної особи; 2) щодо допуску її до здійснення господарської діяльності на території даної держави, а також щодо умов такої діяльності [64, с. 215]. Визначити національність підприємства приватного права складніше, ніж підприємства з державним капіталом. Це є важливим елементом в контексті

міжнародної торгівлі і визначенні законодавства, яке регламентує правоздатність товариств, правила створення, припинення та інші питання.

Для того, щоб з'ясувати яким правом регулюється правосуб'єктність підприємницького товариства, слід перш за все розглянути такі категорії як особистий закон (lex societatis) та національність юридичної особи.

Національність юридичної особи пов'язана з визначенням особистого закону юридичної особи. Дане питання належить до колізійних, оскільки має неоднакове закріплення у внутрішньому законодавстві різних держав [287, с. 147]. Так, підприємницькі товариства, як суб'єкти міжнародного приватного права, підпорядковуються у своїй діяльності певним правовим нормам, які визначають їхній особистий закон.

Згідно з класичною доктриною міжнародного приватного права, правовий статус юридичної особи визначається, у першу чергу, її державною належністю, тобто «національністю», оскільки саме національним законом певної держави визначається порядок її створення, реорганізації, ліквідації, обсяг правоздатності тощо [92, с. 100]. Проте, це правило не є універсальним.

Наявність специфічних проблем, які призвели до необхідності виокремлення категорії особистого закону юридичної особи, були описані ще на початку XX сторіччя науковцем М. Бруном, який зазначав: «Питання щодо того, за яким законодавством необхідно вирішувати, чи існує юридична особа, чи здатна вона володіти загальними правами і брати участь в правочинах, чи відповідальна вона за незадовільні дії власних органів, і взагалі, який із законів регулює її внутрішнє життя і відносини з третіми особами, - це все питання, які стосуються тільки юридичних осіб, і їх вирішення полягає зовсім в іншій площині, ніж вирішення питань матеріального права чи про зміст суб'єктивних прав іноземних юридичних осіб» [9]. Так, законодавчі відмінності різних країн досі призводять до численних правових колізій у міжнародному приватному праві.

Н. Погорецька зазначає, що особистим законом юридичної особи (lex societatis) називають право, до якого відсилає колізійна норма, визначаючи

статус юридичної особи [92, с. 100]. У законодавстві кожної держави наявна система правових норм, що дозволяє визначити особистий закон юридичної особи.

В світовій практиці існує декілька основних критеріїв, які дозволяють визначити особистий закон юридичної особи: за місцем створення (доктрина інкорпорації), за місцем знаходження адміністративного центру (доктрина осілості), за місцем її основної діяльності (доктрина центру експлуатації) та за місцем, з якого здійснюється контроль за діяльністю юридичної особи (теорія контролю) [92, с. 101]. Крім того, багато держав для визначення особистого закону юридичної особи застосовують комплексний підхід, який може поєднувати декілька із вищезгаданих критеріїв.

Наприклад, у французькому праві, яке суттєво вплинуло на формування законодавства держав Магрибу, використовується доктрина осілості. Визначення особистого закону регулюється статтею L210-3 Комерційного кодексу Франції та ідентичною статтею 1837 Цивільного кодексу Франції: «усі товариства, юридична адреса яких розташована на французькій території підлягають французькому праву. Треті сторони можуть посилатися на зареєстровану в статуті юридичну адресу, але це не застосовуватиметься, якщо реальна адреса знаходиться в іншому місці» [186; 185]. Визначення правового статусу на підставі цих норм є достатньо зручним, оскільки юридична адреса суб'єктів господарювання міститься в їх статутах чи інших установчих документах. Керуючись цією доктриною, встановлення належності юридичної особи до відповідного правопорядку не викликає значних труднощів. У Франції використовується також критерій контролю в якості субсидіарної прив'язки. Проте, використання цього критерію досить складне для юридичних осіб з розгалуженою системою управління.

У державах англо-саксонської групи з метою визначення національності юридичної особи віддається перевага доктрині інкорпорації, тобто право держави, яке регулює конкретне товариство визначається місцем його реєстрації. Законодавство Російської Федерації також використовує критерій інкорпорації

як основний, але в залежності від характеру правовідносин і сфери діяльності конкретного закону застосовуються субсидіарні прив'язки.

На нашу думку, у контексті визначення особистого закону підприємницьких товариств в Україні та державах Магрибу варто розглянути також питання транснаціональних корпорацій (ТНК). На даний час підприємства, відділення та філії ТНК розташовані практично у всіх державах, які в економічному аспекті є єдиним механізмом, а в юридичному — незалежними товариствами. Жодне законодавство світу не містить чіткого визначення ТНК, оскільки діючі на території держави підрозділи цих корпорацій визнаються місцевими суб'єктами, які підпорядковані у своїй діяльності внутрішньому національному регулюванню [6, с. 315]. Крім того, визначення особистого закону ускладнюється застосуванням офшорних товариств для здійснення підприємницької діяльності в інших країнах.

Алжирський науковець А. Сі Алі зазначає, що у судовій практиці держав Магрибу опосередковано визнається правосуб'єктність ТНК, так як боргові зобов'язання філіалів можуть накладатися на материнські чи контролюючі товариства. Не зважаючи на це, єдиної думки щодо правосуб'єктності ТНК серед дослідників немає, а законодавство не регулює цього питання [295, с. 177].

У законодавстві України згідно з Конвенцією «Про транснаціональні корпорації», яка була підписана більшістю країн СНД, до основних ознак ТНК відносяться наявність, оперативне управління чи господарське використання відокремленої власності на території двох і більше держав-учасників Конвенції, а також участь у ТНК юридичних осіб двох і більше держав-учасників Конвенції [52].

Водночас, на думку науковців І. Давидової, К. Величко та О. Печенка, одне з найавторитетніших визначень ТНК сформульоване Комісією ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), яка визначає ТНК як підприємство, що поєднує юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм і видів діяльності у двох і більше країнах, яке здійснює проведення зв'язаної політики й загальної стратегії через один чи більше центрів прийняття рішень [23, с. 6].

Аналіз цих визначень дає зробити висновок, що для з'ясування місцезнаходження чи особистого закону підприємницьких товариств, які належать до ТНК, або керівництво яких здійснюється з території інших юрисдикцій, можуть бути застосовані як доктрина інкорпорації, так і контролю, осілості чи центру експлуатації.

Наприклад, у статті 23 чинної для України багатосторонньої Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах держав СНД від 22 січня 1993 р. зазначено, що «Правоздатність юридичної особи визначається законодавством держави, за законами якого воно було засновано» [51].

Згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. іноземні юридичні особи можуть утворювати в Україні підприємства, які повністю їм належать, філії та інші опосередковані підрозділи, а також набувати у власність діючі підприємства повністю чи частково. Участь іноземного капіталу у спільних підприємствах, заснованих в Україні, зумовлює утворення юридичних осіб українського права.

У певних питаннях іноземні підприємницькі товариства підпорядковані законам держави своєї «національності». Йдеться про питання, пов'язані з особистим законом цієї юридичної особи, зокрема щодо заснування та припинення. Найважливішою особливістю сучасного західного корпоративного законодавства є відмова від принципу спеціальної правоздатності таких товариств. Якщо відповідну юридичну особу за кордоном буде ліквідовано, то і в Україні вона, або її відділення також вважатимуться ліквідованими [148, с. 370]. Також, український публічний порядок може не допускати застосування іноземного закону товариства.

Відповідно до вітчизняного законодавства, українські підприємницькі товариства можуть здійснювати діяльність, що спрямована на встановлення, зміну чи припинення правовідносин з «іноземним елементом» на території України та за кордоном.

Г. Фединяк зауважує, що юридичні особи іноземного права здійснюють діяльність, яка регулюються цивільним законодавством, згідно з правилами, встановленими ним для такої діяльності юридичних осіб, якщо законом не передбачено інше [148, с. 159]. У багатьох випадках необхідно визначити особистий закон певного підприємницького товариства. Прикладом цього є також міжнародні договори, у яких вказано, що юридичні особи договірних держав наділяються на основі взаємності режимом найбільшого сприяння з метою здійснення господарської діяльності на території іншої договірної держави. У цьому контексті виникає необхідність визначити, які з цих товариств повинні розглядатися як юридичні особи держави-учасниці чи іншої держави, яка не бере участі в Угоді.

У цьому контексті правосуб'єктність іноземних підприємницьких товариств, як правило, визнається на підставі двосторонніх угод, насамперед торговельних. У міжнародних угодах може регулюватися питання правоздатності юридичних осіб України, правовий режим, сфери діяльності, а також конкретні питання щодо них, наприклад оподаткування. Здійснення такої діяльності допускається переважно у разі дотримання відповідних формальностей.

У торгівельних угодах встановлюється режим для іноземних юридичних осіб, який може базуватися на принципах найбільшого сприяння або національного режиму. Україна уклала відповідні Торгівельні угоди з Марокко та Алжиром, у яких регулюється зазначене питання [141; 142]. Згідно зі згаданими Торгівельними угодами, обов'язки підприємницьких товариств договірних держав регулюються на принципі режиму найбільшого сприяння щодо митних правил та інших зборів, що прирівнюються до митних за винятком спеціальних переваг в рамках регіональних угод з іншими державами чи зон вільної торгівлі.

Україна, Марокко, Алжир та Туніс ратифікували також Багатосторонню конвенцію про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під

оподаткування. У цій Багатосторонній конвенції підтверджуються податкові зобов'язання підприємницьких товариств держав учасників договору, «щоб прибутки оподатковувалися в місці, де здійснюються основні види діяльності, які приносять ці прибутки, і де створюється вартість» [2].

Особистий закон юридичної особи в Україні виражений у ст.25 Закону України про міжнародне приватне право «1. Особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи. 2. Для цілей цього Закону місцезнаходженням юридичної особи є держава, у якій юридична особа зареєстрована або іншим чином створена згідно з правом цієї держави. 3. За відсутності таких умов або якщо їх неможливо встановити, застосовується право держави, у якій знаходиться виконавчий орган управління юридичної особи» [106].

При цьому, у міжнародних договорах України зустрічаються також випадки застосування критеріїв «центру експлуатації» та «контролю». Наприклад, в Угоді між Урядом України та Урядом Королівства Марокко про заохочення та взаємний захист інвестицій, п. «с» ч. 2 ст. 1 передбачено, що термін «інвестор» означає «юридичну особу, створену згідно з законодавством будь-якої держави, яка прямо або опосередковано контролюється громадянами цієї Договірної Сторони, або юридичними особами, які мають місцезнаходження та в той же час здійснюють реальну економічну діяльність на території цієї Договірної Сторони; очевидно, що здійснення контролю вимагає значної частки у власності» [146]. Так, у законодавстві України застосовується декілька критеріїв визначення особистого закону підприємницьких товариств.

Згідно з алжирським законодавством, усі товариства повинні підлягати праву якоїсь держави. Особистий закон юридичної особи в Алжирі регулюється Цивільним та Торгівельним кодексами АНДР. У ст.50 Цивільного кодексу Алжиру написано, що іноземні товариства, чий офіс розташований за кордоном та здійснюють свою діяльність в Алжирі, розглядаються як такі, що мають місцезнаходження в Алжирі [184].

У ст. 547 Комерційного кодексу АНДР зазначається, що місцезнаходження товариства розташоване за його юридичною адресою [244]. У статті ст. 10 Цивільного кодексу Алжиру уточнюється, що особистий закон іноземних юридичних осіб, товариств, установ тощо регулюється законом держави, де знаходиться їх основна і ефективна юридична адреса [184]. Водночас, в обох вищезгаданих статтях написано, що товариства, які здійснюють свою діяльність в Алжирі, підлягають алжирському законодавству.

У зв'язку зі складністю у певних випадках визначити національність юридичної особи, законодавство Алжиру передбачає можливість здійснити судом «перевірку економічного факту». Не виключається посилання на норми алжирського законодавства, якщо іноземна юридична особа була заснована на неприйнятних для АНДР критеріях. В такому випадку алжирське правосуддя залишається в деякій мірі обмеженим: воно не може проголосити чинність заснування такого іноземного товариства, а лише підтвердити прийнятність (або неприйнятність) відповідного запиту про можливість його діяльності на території АНДР [276, с. 72]. Як правило, це стосується більше закордонних підприємств, які виявляють бажання взяти участь у міжнародних тендерах в Алжирі. На них поширюються певні превентивні заходи, які чинні так само і для алжирських товариств.

Наприклад, іноземні товариства можуть здійснювати свою діяльність в АНДР без створення окремої юридичної особи шляхом реєстрації свого представництва (succursale) в Комерційному реєстрі (не порушуючи податкових обов'язків, зокрема сплати ПДВ тощо) або на підставі контракту з алжирським замовником (постійне представництво). Це представництво вважається товариством іноземного права, яке здійснює свою діяльність на території АНДР [124, с. 24]. Діяльність цього представництва регулюється алжирськими законами.

Визначення особистого закону юридичної особи згідно з законодавством Марокко по суті аналогічне французькій правовій традиції. Ще за часів французького протекторату над Марокко у статті 7 Дахіру щодо цивільного

статусу французів та іноземців у французькому протектораті Марокко зазначено: «національність товариства визначається законом тої держави, де, при відсутності маніпуляцій, зареєстрована його юридична адреса» [274]. У статті 5 чинного Закону №17-95 щодо акціонерних товариств Марокко передбачається: «акціонерні товариства з юридичною адресою в Марокко підлягають марокканському законодавству» [268].

Товариство, що створене у Марокко і має у цій державі свою юридичну адресу, регулюється на усіх етапах свого існування марокканським законодавством. При цьому товариства у Марокко мають ту національність, до держави якої мають матеріальну прив'язку. Це означає, що реальне місцезнаходження товариства розташоване там, де знаходяться органи керівництва, які приймають ключові рішення.

Другий абзац статті 5 Закону Марокко №17-95 щодо акціонерних товариств повторює вищезгадане формулювання зі статті 1837 Цивільного кодексу Франції: «Треті сторони можуть посилатися на зареєстровану в статуті юридичну адресу, але це не застосовуватиметься, якщо реальна адреса знаходиться в іншому місці» [268]. Марокканські законодавці прийняли цю доктрину для того, щоб товариства не могли використати фіктивну адресу для застосування якогось закордонного закону з метою маніпуляцій [282]. Так само, як і в інших державах Магрибу, будь-яке підприємство має право проводити свою діяльність в межах статуту та умовах, що не суперечать законам Марокко.

У Тунісі, як і в Марокко та Франції, національність підприємства визначається місцем розташування головного офісу, де фактично розташоване керівництво товариства. У ст. 43 Закону про міжнародне приватне право Тунісу зазначається, що обсяг прав юридичних осіб регулюється законодавством держави реєстрації або правом тої держави, у якій вона здійснює свою діяльність. Згідно зі ст. 19 вищезгаданого Закону, юридичні особи публічного права звільняються від юрисдикції туніських судів, але не користуються імунітетом в разі ведення приватної комерційної діяльності.

Стаття 10 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу встановлює: «Товариства з місцезнаходженням на туніській території, підлягають туніському праву. Місцезнаходженням є місце головної установи, де знаходиться ефективне керівництво товариства» [194].

У ст. 3 Указу №61-14 від 30 серпня 1961 р. стосовно умов здійснення певних видів підприємницької діяльності (затвердженому Законом №46 від 06.11.1961 р.) зазначається: «юридичні особи мають туніську національність, якщо вони відповідають усім наступним умовам: 1) зареєстровані відповідно до чинного законодавства Тунісу та мають місцезнаходження у Тунісі, 2) статутний капітал товариства щонайменше на 50% складається з іменних акцій у власності туніських фізичних чи юридичних осіб, 3) керівний, розпорядчий чи наглядовий орган складається з більшості туніських фізичних осіб 4) загальне управління здійснюється туніськими фізичними особами. Якщо в акціонерному товаристві наявні окремі посади голови ради правління та генерального директора, то генеральний директор має туніське громадянство» [258].

Відповідно до законодавства Алжиру, Марокко та Тунісу, іноземні товариства у Магрибі можуть мати такий самий обсяг прав, який вони мають у своїх державах, якщо це не суперечить імперативним нормам та публічному порядку. При цьому іноземні товариства не можуть мати більше прав, ніж у своїй державі (принцип «locus regit actum»).

Особистий закон товариства визначає об’єм прав його представництва у державах Магрибу, а також регулює засади його діяльності і відповідальності. Наприклад, іноземне товариство може бути учасником у створенні іншого товариства чи збільшити свій уставний капітал, якщо її національний закон цього не забороняє.

Згідно зі ст. 5 Закону України про зовнішньоекономічну діяльність: «Юридичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність відповідно до їх статутних документів з моменту набуття ними статусу юридичної особи» [103]. Це означає, що суб’єкти підприємницької діяльності України мають право укладати зовнішньоекономічні угоди, спрямовані

винятково на виконання статутних завдань. Так, українські юридичні особи можуть здійснювати діяльність за кордоном відповідно до законодавства України та іноземної держави, статуту, міжнародних угод.

В Україні товариства з іноземними інвестиціями можуть створювати дочірні підприємства, філії та представництва на території України і за її межами. Згідно зі ст. 116 ГК України, Законом можуть бути визначені галузі господарювання та території, для яких встановлюються загальний обсяг участі іноземного інвестора, а також території, на яких діяльність підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється, виходячи з вимог збереження національної безпеки [21]. Господарський кодекс, Закон про режим іноземного інвестування в Україні та інші законодавчі акти визначають правовий статус і порядок діяльності підприємств з іноземними інвестиціями.

Відповідно до п. 3.1.8 Класифікації організаційно-правових форм господарювання, затвердженої Наказом №97 від 28 травня 2004 р., іноземним є унітарне (створене одним засновником) або корпоративне (створене, як правило, двома або більше засновниками за їх сумісним рішенням) підприємство, засноване відповідно до законодавства України, що діє виключно на основі власності іноземців або іноземних юридичних осіб, а також діюче підприємство, набуте повністю у власність цих осіб [100]. У галузях, що мають стратегічне значення для безпеки держави та визначені законом, іноземні підприємства створюватися не можуть. У ч. 1-3 ст. 117 ГК України зазначено, що діяльність філій, представництв та інших відокремлених підрозділів підприємств, утворених за законодавством інших держав, здійснюється на території України відповідно до її законодавства [21]. Визначення загальних засад правового регулювання діяльності іноземних юридичних осіб має важливе значення не лише при кваліфікації їхньої правосуб'єктності, а також при врегулюванні можливих суперечок, які виникають за результатами діяльності товариств за кордоном.

Правосуб'єктність товариств передбачає право звернення до суду для захисту своїх інтересів. Україна, Алжир, Марокко та Туніс разом з іншими

державами є учасниками Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами 1965 р. [50]. Метою Конвенції є забезпечення можливостей вирішення через примирення та арбітраж інвестиційних спорів між Договірними державами та особами інших Договірних держав у відповідності з положеннями вищезгаданої Конвенції.

У державах Магрибу підприємницьке товариство може обрати будь-який вид діяльності, за винятком тих, які мають спеціальне законодавче регулювання. Види діяльності можуть включати усі напрямки роботи, які планує здійснювати товариство, відповідно до кодів Номенклатури економічної діяльності. Вид діяльності повинен бути чітко зазначений у статуті підприємницького товариства, який засвідчується нотаріально. Як і в Україні, у державах Магрибу певні види діяльності можуть вимагати отримання відповідних ліцензій чи дозволів.

Детальну інформацію щодо номенклатури кодів економічної діяльності в Алжирі опубліковано на веб-сайті Національного офісу статистики АНДР [228], в Марокко на веб-сайті Вищого комісаріату планування [247], а в Тунісі - на веб-сайті Комерційного реєстру [246]. Для додавання певних кодів економічної діяльності можуть існувати додаткові вимоги стосовно наявності дипломованих співробітників, ліцензій чи дозволів.

В Алжирі у тому випадку, якщо бажаний напрям діяльності підприємства не відповідає жодному коду в Номенклатурі економічної діяльності, існує можливість направити запит до дирекції Національного центру комерційного реєстру АНДР для створення відповідного коду діяльності [222, с. 56].

В Україні згідно зі ст. 91 ЦК встановлюється універсальна правоздатність юридичної особи, проте передумовою здійснення окремих видів діяльності є необхідність одержання у передбаченому законом порядку ліцензії [152]. Водночас, у вітчизняній доктрині існують різні підходи щодо трактування ліцензування як обмеження чи розширення правоздатності юридичної особи.

Зокрема, Л. В. Винар обґрунтовує, що необхідність отримання ліцензії на право займатись певною діяльністю означає обмеження правоздатності [16, с.

14]. Натомість, на думку В. В. Залєсского, ліцензування призводить до розширення правоздатності юридичної особи [32, с. 86]. О. Зозуляк і Т. Пономарьова вважають, що правосуб'єктність означає визнання особи суб'єктом права, тому ліцензія не може розширювати обсягу правоздатності. Відповідно, правосуб'єктність не може бути загальною чи спеціальною в результаті наявності в суб'єкта ліцензії. Проте, ліцензування може впливати на момент виникнення та припинення виключної правоздатності юридичних осіб, які здійснюють виключну ліцензовану діяльність, але ніяк не впливає на правоздатність юридичних осіб, які здійснюють інші види ліцензованої діяльності [44, с. 129; 93, с. 381]. Отже, ліцензування є процедурною умовою для набуття відповідної дієздатності, тобто здатності своїми діями здійснювати права та набувати обов'язки у сфері ліцензованої діяльності.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 2015 р. ліцензією є «документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку у разі його встановлення Кабінетом Міністрів України за умови додержання ліцензійних умов» [105]. Згідно з п.1 ст. 227 ЦК, «правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недійсним [152]. Разом з тим, правочин не має визнаватися недійсним, коли на момент вчинення правочину юридична особа не мала ліцензії, проте під час розгляду спору в суді отримала її.

Якщо ж звернутися до судової практики, то слід зазначити, що такі правочини є оспорюваними. Позови про визнання їх недійсними і про застосування наслідків недійсності можуть бути заявлені тільки засновником (учасником) юридичної особи, що не має ліцензії на заняття відповідною діяльністю, державним органом, що здійснює контроль за діяльністю такої юридичної особи, а також прокурором. Умовою для задоволення таких позовів є надання позивачем доказів, які підтверджують, що відповідач знав або згідно із законодавчим актом зобов'язаний був знати про невідповідність правочину

вимогам законодавства, тобто що правочин укладений без ліцензії на заняття відповідним видом діяльності [138, с. 171].

Аналіз законодавства України та вітчизняних доктринальних досліджень дозволяє зробити висновок, що з моменту державної реєстрації у підприємницької юридичної особи виникає універсальна правоздатність. При цьому, повна дієздатність з'являється після виконання законодавчих вимог у передбачених законом сферах діяльності. Ця особливість є характерною для підприємницьких товариств із виключною правоздатністю (наприклад, корпоративний інвестиційний фонд), а також тих, які здійснюють види діяльності, що потребують ліцензування.

А. Зеліско обґрунтовує, що ліцензування є процедурним аспектом набуття дієздатності юридичної особи, і впливає не на її правоздатність, а на обсяг дієздатності, будучи інструментом забезпечення публічних інтересів [38, с. 191]. Вважаємо за доцільне погодитися з цим твердженням ученої, адже правоздатність є абстрактною здатністю особи набувати права і обов'язки. В Україні з моменту державної реєстрації підприємницьке товариство наділяється універсальною правоздатністю. Відповідно, у нього з'являється потенційна здатність здійснювати ті види діяльності, які підлягають ліцензуванню.

У державах Магрибу, як і в Україні, для реалізації права товариств здійснювати певні види економічної діяльності також необхідна відповідна ліцензія. Наприклад, в Алжирі відповідним законодавством регламентується отримання ліцензій та дозволів окремих напрямків у галузі роздрібної торгівлі, імпорту та експорту, промисловості, оптової торгівлі, вільної професійної діяльності тощо. Детальна інформація щодо законодавчої бази з цього питання розміщена на сайті Міністерства комерції Алжиру [234].

У Тунісі сфера дозволів на здійснення економічної діяльності регулюється Законом про інвестування від 30 вересня 2016 р. №2016-71 та Постановою Уряду від 09 березня 2017 р. №2017-390 щодо створення, організації та умов функціонування підрозділу управління з метою реалізації проекту перегляду дозволів на зайняття економічною діяльністю та встановлення номенклатури

видів діяльності Тунісу [251, с. 1129]. Як видно із дат прийняття вищезгаданих законів, протягом останнього десятиліття у Тунісі відбувається активне реформування законодавства у галузі підприємництва.

У ст. 4 Закону про інвестування зазначається: «Інвестування є вільним. Операції з інвестування повинні відповідати відповідному законодавству на заняття видами економічної діяльності. Постановою Уряду, прийнятою щонайбільше протягом одного року з дати публікації цього закону, регламентується перелік видів діяльності, які підлягають дозволу, перелік адміністративних дозволів для реалізації проекту, терміни… Рішення щодо відмови в авторизації повинне бути вмотивоване та повідомлене заявнику відповідно до законних термінів у письмовій формі чи іншим способом, що залишить письмовий слід. Відсутність відповіді після завершення термінів, передбачених в абзаці 3 цієї статті, означає надання авторизації, якщо заповнення заяви відповідає усім вимогам» [203].

На відміну від Тунісу, де інформація виглядає більш консолідовано, Марокко має досить розгалужену систему законів та законодавчих актів стосовно регламентації дозвільної діяльності у сфері медицини, фармацевтики, транспорту, послуг, освіти, туризму, рибного промислу, сільського господарства, фінансів, тощо. Детальний перелік видів економічної діяльності, для яких необхідне отримання дозволу, перерахований на веб-сайті Регіонального центру інвестицій Марокко [165]. Так, у Марокко для іноземців відкритий широкий спектр видів підприємницької діяльності.

Українське законодавство не обмежує підприємницькі товариства можливістю займатися лише тими видами діяльності, які були заявлені у статуті, або які зазначені в ЄДРПОУ. Якщо певний вид діяльності не потребує спеціального дозволу (ліцензії), а також якщо на зайняття ним не накладено заборони судом, підприємницьке товариство може його здійснювати в Україні незалежно від того, чи передбачений цей вид діяльності установчими документами.

Однак це не означає, що законами не можуть встановлюватися положення про спеціальну правосуб'єктність юридичних осіб. Як слушно з цього приводу зазначив В. Ротань, усі закони, які встановлюють спеціальну цивільну правоздатність юридичних осіб або в будь-який спосіб обмежують її, зберегли чинність і після введення в дію цивільного і господарського кодексів України. Чинними є і ті закони, які прийняті після введення в дію згаданих кодексів та встановлюють у будь-який спосіб обмеження на здійснення юридичними особами певних видів підприємницької діяльності та на вчинення відповідних правочинів [163, с. 56-57].

На відміну від українського законодавства, в Алжирі, Тунісі та Марокко підприємницькі товариства можуть здійснювати свою діяльність винятково в межах кодів економічної діяльності, які вказані у статуті та зареєстровані у Комерційному реєстрі товариства (аналог в Україні: ЄДРПОУ). Якщо товариство планує здійснювати інший вид діяльності, який не зазначений у Комерційному реєстрі товариства, необхідно внести відповідні зміни у зазначений документ за встановленою процедурою.

Крім того, законодавством держав Магрибу може регулюватися правосуб'єктність підприємницьких товариств, пов'язана з організаційно-правовою формою, участю іноземців у статутному капіталі чи керівництві товариства тощо. Зокрема, у ст. 94 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що не можуть реєструватися в організаційно-правовій формі ТОВ страхові товариства, банки, фінансові і кредитні установи та інші товариства, сфера діяльності яких вимагає реєстрації конкретної організаційно-правової форми [194, с. 2744]. Спеціальне законодавство Алжиру, Тунісу і Марокко регулює правосуб'єктність певних організаційно-правових форм підприємницьких товариств залежно від виду економічної діяльності.

Також, при реєстрації підприємств з іноземним капіталом в Тунісі, де частка, яка належить іноземцям, перевищує 50%, та задіяні в інших сферах, що не повністю орієнтовані на експорт (напр.: вилов риби, телекомунікації, будівництво, транспорт, туризм, видавницька справа тощо), необхідний

попередній дозвіл Вищої комісії з інвестицій. Галузі, на роботу в яких іноземцям необхідно отримати попередній дозвіл перераховані у ст. 4 декрету №94-492 (з новими правками, затвердженими декретами №97-503 від 14 березня 1997 р. та №2000-821 від 17 квітня 2000р.).

Одночасно з правоздатністю у підприємницьких товариств виникає дієздатність. Товариство своїми діями може отримувати, створювати і здійснювати цивільні права та обов'язки [171, с. 37-38]. Щодо цивільної дієздатності юридичної особи у п. 1-2 ст. 92 Цивільного кодексу України зазначається: «1. Юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Порядок створення органів юридичної особи встановлюється установчими документами та законом. 2. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників» [152]. Ці положення знаходять своє підтвердження у доктринальних дослідженнях України, а також мають спільні риси з позицією науковців держав Магрибу.

Орган управління у сучасній доктрині розглядається як структурно відокремлений і організаційно оформлений підрозділ юридичної особи, призначений для реалізації її правосуб'єктності. Органи управління приймають рішення стосовно управління діяльністю юридичної особи, веденні її справ відповідно до сфери повноважень, визначених законом та установчими документами [38, с. 225].

Так, дії органів юридичної особи визнаються діями самої юридичної особи і створюють для неї права та обов'язки. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів чи закону виступає від імені юридичної особи, зобов'язана діяти добросовісно і розумно в інтересах юридичної особи та не перевищувати своїх повноважень.

Вважаємо за доцільне погодитися з О. Кібенко, що органи юридичної особи служать для формування і виявлення зовні її волі, вчинення дій від імені юридичної особи. Органи є невід'ємною частиною юридичної особи, тому між

юридичною особою та її органами відсутні будь-які правовідносини [44, с. 125]. Так, дії органу завжди є діями самої юридичної особи.

У законодавствах Алжиру, Тунісу та Марокко, спільною рисою також є те, що керівники підприємницьких товариств несуть індивідуальну або солідарну відповідальність по відношенню до товариства або третіх сторін, залежно від конкретної ситуації, яка стосується порушення законів чи вимог статуту, а також за їхні помилки в управлінні товариством [222, с. 57]. Керівники товариств можуть нести за свої дії кримінальну відповідальність.

Законодавство держав Магрибу аналогічно українському законодавству наділяє можливістю керівників підприємницьких товариств, своїми діями створювати права та обов'язки для товариств. У ст. 61 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що «Керівники створюють зобов'язання для товариств кожного разу, коли вони діють в рамках своїх повноважень і підписуються від імені товариства, навіть якщо вони використовуються цей підпис у своїх інтересах, якщо тільки інші сторони договору є добросовісними» [194].

В Марокко щодо вчинення дій від імені товариства йдеться у ст. 1016 Кодексу зобов'язань та контрактів Марокко: «Повноваження керівництва включають в себе представництво учасників товариства перед іншими, якщо не заявлено інакше». У ст. 1022 Кодексу встановлюється: «управління може доручатися одному або більше керівникам». Повноваження керівників товариства окреслюються у ст. 1026 Кодексу: «Керівники, навіть при одноголосній згоді, та за підтримки більшості учасників, не можуть здійснювати інші дії крім тих, які відносяться до мети товариства відповідно до його природи та комерційного використання…» [192]. Водночас, для здійснення керівниками дій, які не відносяться до мети товариства, необхідна одноголосна згода усіх учасників товариства.

У державах Магрибу, як і в Україні, права та обов'язки для підприємницьких товариств можуть створювати її представники, які діють на підставі довіреності, що видається органами юридичної особи.

Спільним для законодавств Алжиру, Марокко, Тунісу та України є також той принцип, що у разі укладення договору між товариством держави Магрибу та іноземним товариством у третій країні, який є правомірним згідно з її законами, товариства не можуть посилатися на своє національне законодавство щодо обмеження прав керівника чи товариства на укладення таких договорів, якщо інша сторона про це не знала [222, с. 58]. Крім того, керівники товариств повинні бути відповідного віку для здійснення своїх функцій та мати повну цивільну дієздатність.

Законодавство України регулює такі організаційно-правові форми підприємницьких товариств, які встановлені у ст. 84 ЦК України: «Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи» [152; 55, с. 364; 81, с. 54].

Французьке законодавство, на якому базується підприємницьке право держав Магрибу, передбачає дещо відмінний від України перелік підприємницьких товариств відповідно до статті L210-1 Комерційного кодексу: «Підприємницький характер товариства визначається відповідно до організаційно-правової форми або мети. Підприємницькими товариствами відповідно до своєї організаційно-правової форми і незалежно від мети вважаються: повні товариства, прості командитні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства» [186]. До акціонерних товариств у Франції належать також командитне акціонерне товариство (ст. L226-1 до L226-11 Комерційного кодексу) та спрощене акціонерне товариство (ст.L227-1 до L227-20, L244-1 до L244-4 Комерційного кодексу).

У державах Магрибу законодавством регулюються аналогічні організаційно-правові форми підприємницьких товариств, як у Франції, проте є певні особливості. У комерційних кодексах та спеціальному законодавстві

Алжиру та Тунісу, як і в Україні, немає спрощеного акціонерного товариства, тоді як воно існує в Марокко.

У французькому законодавстві ця організаційно-правова форма є відносно новою та була введена Законом від 3 січня 1994 р. [229]. Французьке спрощене акціонерне товариство є товариством капіталів і товариством осіб одночасно. На відміну від класичного акціонерного товариства, його засновники мають більшу свободу дій та управління товариством, що зробило його дуже популярним як серед великих груп, особливо міжнародних корпорацій, так і серед малого та середнього підприємництва. Учасниками спрощеного акціонерного товариства у Франції можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Особливо активно ця організаційно-правова форма використовувалася для стартапів, так як у ній існує можливість розмежувати капітал від управління товариством, зберігаючи певні характеристики акціонерних товариств. Управління спрощених товариств регулюється не законом, як це характерно для класичних акціонерних товариств, а статутом. Ця можливість дає широку свободу рішень першим засновникам для збереження контролю та управління над товариством при залученні додаткового капіталу.

Існує імовірність, що у Тунісі в майбутньому також може бути запроваджена в законодавство організаційно-правова форма спрощеного акціонерного товариства в рамках реформ для підтримки стартапів та підприємництва [220]. Згідно з заявою Міністра технологій, комунікації та цифрової економіки А. Мааруфа, у Тунісі розпочато консультації стосовно запозичення цієї інновації.

Незважаючи на наявність у Марокко спрощеного акціонерного товариства згідно зі ст. 425-440 Закону №17-95, ця організаційно-правова форма не набула популярності і є практично недоступною для малих та середніх підприємств [268]. Основним бар'єром для його застосування стало те, що спрощене акціонерне товариство згідно з марокканським законодавством може бути створене мінімум двома товариствами, капітал яких складає не менше 2 млн. марокканських диргам, що еквівалентне приблизно 207 тис. дол. США.

Крім того, у державах Магрибу та Франції немає такої організаційно-правової форми, що передбачена українським законодавством, як товариство з додатковою відповідальністю. Згідно зі ст. 56 Закону України про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, «учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства з додатковою відповідальністю і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу» [109]. Також, в Алжирі за часів близької співпраці з Радянським Союзом були реалізовані такі законодавчі нововведення, як виробничі кооперативи. Вони застосовувалися здебільшого у сільському господарстві, проте не набули популярності.

Законодавство держав Магрибу розрізняє підприємницькі товариства за організаційно-правовою формою або метою. Так, підприємницькими товариствами відповідно до їхньої організаційно-правової форми незалежно від мети діяльності вважаються: приватне підприємство з обмеженою відповідальністю (ППОВ), товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), акціонерне товариство (АТ), повне товариство (ПТ), просте командитне товариство (ПКТ), командитне акціонерне товариство (КАТ) [189; 275; 268; 194].

Підприємницькі товариства можуть об'єднуватися у групи і співпрацювати в рамках договору про спільну діяльність. Тому вважаємо доцільним проаналізувати також таку організаційно-правову форму об'єднання товариств у державах Магрибу, як Групу підприємств (ГП в Алжирі, група економічного інтересу у Марокко та Тунісі). Вони становлять практичний інтерес для суб'єктів українського бізнесу, так як активно використовуються іноземними товариствами для здійснення підприємницької діяльності у державах Магрибу. Крім того, доцільно розглянути особливості діяльності іноземних підприємницьких товариств у державах Магрибу у статусі «постійного представництва».

Враховуючи спільні корені правового регулювання у державах Магрибу, правосуб'єктність підприємницьких товариств в Алжирі, Марокко та Тунісі має багато спільних рис. Доцільно проаналізувати кожне із вищезгаданих організаційно-правових форм підприємницьких товариств та керівні органи, які забезпечують їхню дієздатність.

Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) є найбільш популярною організаційно-правовою формою підприємництва у державах Магрибу як серед резидентів, так і нерезидентів [123, с. 212]. Учасники ТОВ несуть відповідальність за збитки пропорційно та в межах розміру внесків. Керівництво ТОВ в Алжирі, Тунісі та Марокко призначається загальними зборами та може своїми діями набувати права та обов'язки для товариства.

У державах Магрибу (ст. 44 Кодексу підприємницьких товариств Марокко, ст. 94 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу) товариства банківської сфери, кредитування, інвестування, страхування, капіталізації та грошових накопичень (фінансової сфери) не можуть бути створені в організаційно-правовій формі ТОВ. Спеціальним законодавством може вимагатися для певних видів діяльності обирати конкретну організаційно-правову форму. Наприклад, в Алжирі ст. 215 Ордонансу №95-07 від 25 січня 1995 р. про страхування та виконавчі документи встановлює, що страхові товариства можуть бути створені лише в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, або товариства взаємодопомоги (взаємної організації) [265].

Якщо товариство з обмеженою відповідальністю складається лише з одного учасника, таке товариство називається Приватним підприємством з обмеженою відповідальністю (ППОВ). Керівником ППОВ чи ТОВ може бути як засновник, так і призначена особа. Керівник(и) несе відповідальність за добросовісне управління товариством. Керівниками ТОВ у державах Магрибу можуть бути призначені не більше 3 фізичних або юридичних осіб.

У французькому праві, на основі якого створювалося законодавство держав Магрибу, виділяють окрему організаційно-правову форму – товариства з обмеженою відповідальністю, які засновані одним учасником.

Акціонерне товариство - це товариство, капітал якого поділений на акції і він формується акціонерами, які несуть збитки лише відповідно до розміру їхніх внесків. Існує можливість сформувати капітал АТ також шляхом публічного розміщення акцій.

Керівництво акціонерного товариства має право вчиняти дії від імені товариства. У державах Магрибу учасники акціонерного товариства можуть обрати одну з двох моделей управління: рада директорів та її голова, або адміністративна та наглядова ради.

У першому випадку рада директорів складається щонайменше з 3 і не більше 12 осіб (крім винятків у разі котування акцій на біржі та у випадку злиття товариств). Директори обираються на установчих загальних зборах або на звичайних загальних зборах.

В усіх державах Магрибу членом ради директорів може бути призначена юридична особа за умови визначення фізичної особи у якості постійного представника, для якого діють ті ж самі умови та обов'язки. Він матиме таку ж саму цивільну та кримінальну відповідальність, як ніби він є членом ради директорів від свого власного імені [222, с. 58]. Ця особа не матиме трудового договору з товариством після свого призначення.

Рада директорів обирає з-поміж своїх членів голову, який повинен бути фізичною особою. Він призначається на термін, який не може перевищувати терміну його повноважень в якості члена ради директорів. Він має право на переобрання, також рада директорів може відкликати голову в будь-який час.

Голова ради директорів приймає під свою відповідальність загальне керівництво товариством. Він представляє товариство у відносинах з третіми особами. Голова ради директорів має найширші повноваження діяти від імені товариства відповідно до його цілей, крім тих сфер, які згідно з законом відносяться до виняткової компетенції зборів акціонерів та ради директорів [222, с. 60]. Водночас, положення статуту або рішення ради директорів, що обмежують повноваження голови ради директорів, є нечинними щодо третіх осіб.

Другий тип керівництва акціонерного товариства, який складається з адміністративної та наглядової рад, також має багато схожих характеристик Алжирі, Тунісі та Марокко. У цьому випадку акціонерне товариство управляється адміністративною радою, яка включає до 5 осіб, і здійснює свої функції під контролем наглядової ради. Члени адміністративної ради мають бути фізичними особами та призначаються наглядовою радою, яка доручає головування у раді одному з них. Члени адміністративної ради можуть бути звільнені загальними зборами за пропозицією наглядової ради.

Адміністративна рада наділена всіма повноваженнями діяти у будь-яких обставинах від імені товариства, крім тих сфер, які згідно з законом належать винятково до компетенції спостережної ради та загальних зборів акціонерів [222, с. 59]. У законодавстві зазначається, що положення статуту, які обмежують повноваження адміністративної ради, не є чинними для третіх сторін.

До наглядової ради акціонерних товариств в Алжирі, Марокко і Тунісі можуть входити фізичні та юридичні особи (представлені фізичними особами). Вони обираються установчими загальними зборами або звичайними загальними зборами. Члени наглядової ради не можуть бути частиною адміністративної ради. До повноважень наглядової ради відноситься постійний контроль над товариством. Статутом може вимагатися попередній дозвіл наглядової ради на укладення певних договорів, включаючи будь-які транзакції коштів. Крім того, статут може визначити інші повноваження наглядової ради.

Відповідно до ст. 46 Закону України про акціонерні товариства, в АТ, яке налічує понад 50 акціонерів, створення наглядової ради акціонерного товариства обов’язкове [85].

Відповідно до ст. 609 Комерційного кодексу Алжиру та ст. 20 Закону №17-95 Марокко стосовно акціонерних товариств, перші директори, члени ради директорів, члени наглядової ради та їхній термін визначаються статутом чи окремим документом, який є невід’ємною частиною статуту [189; 268]. У Тунісі відповідно до ст. 172 Кодексу підприємницьких товариств, перші директори призначаються на термін 3 роки [194].

Згідно з Комерційним кодексом Алжиру, Кодексом підприємницьких товариств Тунісу, а також Законом №17-95 Марокко, учасники товариств з необмеженою відповідальністю (повних товариств) несуть відповідальність за збитки товариства усім своїм майном.

Керівниками повного товариства мають право бути усі його учасники, якщо статутом не передбачено інакше. Керівником або керівниками повного товариства можуть бути також особи, які не є його учасниками, та юридичні особи (представлені фізичними особами). Керівники повного товариства можуть діяти окремо одне від одного та створювати своїми діями зобов'язання товариства відповідно до його мети. Статут може обмежувати повноваження керівників товариства.

В Україні, як і в Алжирі, Тунісі та Марокко учасники повного товариства мають можливість у статуті передбачити інший спосіб прийняття рішень згідно з ч. 1 ст. 121 ЦК України: «Управління діяльністю повного товариства здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Засновницьким договором товариства можуть бути передбачені випадки, коли рішення приймається більшістю голосів учасників» [152].

Просте командитне товариство (ПКТ) регулюється ст. 563 bis (пп.1-10) Комерційного кодексу Алжиру, ст. 67-76 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу та ст. 20-30 Закону №5-96 Марокко [189; 194; 275]. Як і у Франції та Україні, ця організаційно-правова форма має невисоку популярність у державах Магрибу та об'єднує суб'єктів підприємницької діяльності, які несуть відповідальність всіма своїми статками (генеральні партнери або повні учасники) в якості інвесторів з метою отримання значних прибутків та інвесторів (партнери з обмеженою відповідальністю або вкладники), що мають намір обмежити ризики при розподілі втрат [222, с. 69]. Повні учасники мають статус комерсанта та необмежену солідарну відповідальність, як у повному товаристві. Вкладники не мають статусу комерсанта, тобто не можуть створювати своїми діями обов'язки товариства, і несуть відповідальність лише в межах розміру

своїх внесків. Мінімальна кількість учасників - два, а саме повний учасник та вкладник.

Керівник ПКТ може обиратися як серед повних учасників, так і ззовні товариства. Роль вкладника передбачає невтручання в керування товариством. Проте, якщо вкладник бере участь у керуванні ПКТ, він несе повну відповідальність солідарно з іншими повними учасниками за всі дії управління товариством.

Командитне акціонерне товариство (КАТ) регулюється статтями 715 ter – 715 ter 10 Комерційного кодексу АНДР, ст.390-406 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу та ст.31-43 Закону №5-96 Марокко [189; 194; 275]. Ця організаційно-правова форма товариства також походить з французької правової традиції і використовується у державах Магрибу у тому випадку, коли повні учасники товариства бажають забезпечити собі максимально сильні повноваження в керівництві, щоб перешкодити ворожому поглинанню та рейдерству. Оскільки всю повноту влади мають повні учасники, незважаючи на те, що більшість капіталу належить вкладникам, треті сторони не будуть зацікавлені у можливості викупити командитне акціонерне товариство.

Для керівництва КАТ не вимагається мати структуровані корпоративні органи. Один або декілька керівників обираються с-поміж повних учасників або серед третіх сторін [222, с. 70]. Повноваження керівника (ів) можуть бути обмежені статутом, проте ці обмеження не будуть чинними для третіх сторін, якщо вони про це не могли знати.

Якщо інше не встановлено статутом, керівник або керівники призначаються загальними зборами за згодою всіх повних учасників. Як правило, керівник звільняється відповідно до умов, передбачених статутом. Позачергові загальні збори не мають повноважень змінювати статут без одностайної згоди повних учасників, якщо інше не встановлено у статуті. Повні учасники не беруть участь у роботі наглядової ради, яка складається із щонайменше трьох акціонерів КАТ. Наглядова рада призначається загальними

зборами за умови, що її метою є забезпечення постійного контролю над керівництвом підприємства з правами аудиторів.

На відміну від держав Магрибу, в Україні немає організаційно-правової форми командитного акціонерного товариства. Проте, крім вищезгаданих організаційно-правових форм, у ст. 84 ЦК України до переліку підприємницьких товариств включаються також виробничі кооперативи [152]. Згідно з законодавством держав Магрибу, виробничі кооперативи можуть мати на меті одержання прибутку, проте не є підприємницькими за своєю організаційно-правовою формою.

Так, організаційно-правова форма виробничого кооперативу в Алжирі, Марокко та Тунісі на практиці частіше використовується у галузі сільського господарства [222, с. 77]. У зв'язку з тим, що виробничі кооперативи створюються переважно для непідприємницької мети та практично не застосовуються іноземними суб'єктами підприємницької діяльності, вважаємо доцільним не розглядати цю організаційно-правову форму у нашій роботі.

Проте, інтерес для українського бізнесового середовища можуть становити способи співпраці та об'єднання підприємницьких товариств, зокрема, групи та тимчасові групи (консорціуми). Цей спосіб співпраці активно використовується іноземними товариствами, а також може бути корисним і для українських підприємницьких товариств, які розпочинають роботу на ринку держав Магрибу. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне детальніше проаналізувати зазначене питання у нашій роботі.

Підприємницькі товариства мають право об'єднуватися у групи, внаслідок чого створюється нова юридична особа. Законодавства держав Магрибу та України також не відносять групи товариств до підприємницьких за організаційно-правовою формою, адже групи можуть мати і не підприємницьку мету.

Згідно з ч. 1 ст. 118 ГК України, об'єднанням підприємств є «господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних

та соціальних завдань» [21]. У цій же статті зазначається, що об'єднання підприємств є юридичною особою.

У державах Магрибу законодавство також передбачає створення груп підприємств, які мають статус юридичної особи. В Марокко та Тунісі ці групи мають назву «групи економічного інтересу». Рішення в рамках групи приймаються зборами її учасників, які призначають керівників, визначають їхні повноваження та умови звільнення.

В Алжирі групи регулюються статтями 796-799 bis 4 Комерційного кодексу [189]. Ця організаційно-правова форма не є популярною в АНДР, проте застосовується підприємствами іноземного права для здійснення своєї діяльності в Алжирі у партнерстві з підприємницькими товариствами алжирського права. У Марокко такі об'єднання товариств регулюються Законом №13-97 стосовно груп економічного інтересу [267], а в Тунісі ст. 439-460 Кодексу підприємницьких товариств [194].

На відміну від алжирського права, у Тунісі та Марокко, як і у Франції, в аналогічні групи економічного інтересу можуть об'єднуватися не лише юридичні, а й фізичні особи. Спільним є те, що у правових системах обох держав групи володіють правосуб'єктністю та отримують статус юридичної особи з моменту її реєстрації. Група базується на принципі договірної свободи.

У державах Магрибу, як і в Україні, метою групи є не отримання прибутку, а сприяння економічній діяльності її учасників. Якщо в результаті діяльності групи було отримано прибуток, його потрібно розподілити між її учасниками. Група самостійно не може генерувати прибуток. З податкової точки зору, група вважається прозорою [122, с. 241]. Це означає, що учасники оподатковуються окремо від групи відповідно до їхньої частки від обороту чи прибутку.

Група діє як товариство, а її учасники солідарно несуть відповідальність за її борги. Це означає, що будь-який кредитор після звернення до групи з вимогою повернення боргу має право звертатися з таким самим клопотанням до будь-якого учасника групи, якщо борг не було повернуто.

У відносинах з третіми особами керівник групи може створювати будь-які зобов'язання для групи, що відповідають меті її створення. Якщо у контракті про створення групи або рішенням загальних зборів визначено обмеження повноважень керівника групи, то у відносинах з третіми сторонами вони не застосовуються [222, с. 72].

В Алжирі групи слід відрізняти від тимчасових груп підприємств (ТГП), які не мають статусу юридичної особи [286, с. 43]. Ця структура використовується тоді, коли два або більше товариства погоджуються з третьою стороною укласти договір та спільно виконувати конкретний проект. До ТГП можуть входити також непідприємницькі товариства. Тому тимчасові групи підприємств не мають юридичної особи та не реєструються у Комерційному реєстрі.

В Тунісі групи товариств, які не мають статусу юридичної особи, регулюються ст. 461-479 Кодексу підприємницьких товариств [194]. «Договір про створення тимчасової групи підприємств» має подібні риси з українським терміном «договір про спільну діяльність». Як синонім, у робочому порядку вживається також термін «консорціум» (consortium або «joint venture».

В алжирському законодавстві відрізняються поняття «тимчасова група підприємств» (groupement momentané d'entreprises, ст.59 Указу Президента АНДР №10-236 від 7 жовтня 2010 р.) [265], «група» (groupement, ст.796-799 Комерційного кодексу АНДР) [189] та «група замовників» (groupement de commande, ст.19 Указу Президента АНДР №10-236 від 7 жовтня 2010 р.), а тому не варто ототожнювати ці поняття [177, с. 75].

На думку алжирського науковця Н. Теркі, просте товариство і фактичне товариство є підприємницькими відповідно до своєї мети. Вони часто застосовуються іноземними підприємницькими товариствами в Алжирі у нафтогазовому секторі [276, с. 16-17]. Правове регулювання негласного товариства, фактичного товариства, простого товариства та тимчасової групи підприємств має низку спільних рис у державах Магрибу.

Згідно з законодавством держав Магрибу просте товариство вважається підприємницьким, якщо має на меті отримання прибутків. В Алжирі просте товариство регулюється статтями 795 bis 1 – 795 bis 5 Комерційного кодексу Алжиру [189]. Просте товариство створюється двома або більше фізичними особами, є таємним, не заявленим, кожен учасник несе відповідальність за борги індивідуально. Просте товариство не має статусу юридичної особи та не може бути зареєстрованим в Комерційному реєстрі. Комерційний кодекс АНДР зазначає, що всі загальні положення щодо підприємницьких товариств не застосовуються до простого товариства, зокрема, стосовно доміциліації, юридичної адреси, мети діяльності або формальностей створення.

У державах Магрибу кожен учасник простого товариства укладає договори з третіми особами від власного імені та особисто несе відповідальність за борги, навіть якщо розкриває імена інших партнерів (учасників) простого товариства третім сторонам без їхньої згоди. Якщо учасники простого товариства явно діють у якості партнерів, то до них будуть застосовуватися положення повного товариства.

Договір про спільну діяльність в Марокко регулюється Законом № 5-96 про повне товариство, просте командитне товариство, командитне акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю і просте товариство, який набув чинності 1 травня 1997 р. [275]. Крім того, створення простого товариства не повинно суперечити статтям 982, 985, 986, 988 і 1003 Кодексу зобов'язань та контрактів Марокко від 1913р. (зі внесеними змінами) [192]. Згідно зі ст. 2 вищезгаданого Закону №5-96, підприємницькими є прості товариства, мета яких є підприємницькою [275].

У статті 89 вищезазначеного Закону зазначається, що, якщо не домовлено інакше, взаємовідносини в рамках простого товариства комерційного характеру регулюються нормами, які застосовуються до повного товариства [275].

Прості товариства у Туніській Республіці регулюються ст.77-89 глави 3 Кодексу про комерційні товариства від 2000 р. (із внесеними змінами). Як і в Алжирі та Марокко, у ст. 79 Кодексу про комерційні товариства Тунісу

зазначається: «Якщо просте товариство проявляє себе третім особам будь-яким способом, то його учасники перебуватимуть у тих самих умовах, що і учасники повного товариства. Розголошення про наявність простого товариства третім особам не тягне за собою нечинність контракту, який продовжує регулювати відносини між учасниками. Будь яка домовленість у контракті, яка суперечить цьому положенню, буде недійсною по відношенню до третіх осіб» [194]. У ст. 83 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що керівники простого товариства діють в інтересах цього товариства лише від власного імені, проте представляють інших учасників відповідно до правил доручення, які регулюються ст. 1104 Кодексу зобов'язань та контрактів [194; 193]. Так, прості товариства у Тунісі та Марокко мають багато спільних рис.

Серед учасників простого товариства обирається один або декілька керівників. Керівник може здійснювати діяльність лише від власного імені та на користь всього простого товариства. Обраний керівник представляє усіх учасників ПТ згідно зі статтею 1104 Кодексу зобов'язань та контрактів Тунісу від 2005 р. [193]. Згідно з туніським законодавством, умови призначення та усунення керівника можуть бути передбачені у статуті простого товариства. Якщо це не передбачено статутом, то застосовуються норми, притаманні для повного товариства. Статут також може врегулювати розподіл прибутків між учасниками. Проте, якщо це не передбачено у статуті, то у цьому випадку застосовується принцип рівності між усіма учасниками.

Законодавство Марокко та Тунісу також передбачає, що учасники простого товариства повинні інформувати одне одного про укладені ними контракти у термін до 3 місяців від їх підписання. Учасники простого товариства повинні утриматися від конкурентної діяльності по відношенню один до одного, якщо вони цим не займалися до укладення договору про просте товариство. У разі порушення цього пункту, інші учасники мають право вимагати припинити зазначену діяльність, не обмежуючи себе в особистих правах на відшкодування шкоди [194]. У цьому випадку притягнення до відповідальності має бути

порушене протягом 3 місяців від початку конкурентної діяльності, або відколи стало відомо про цю діяльність.

Просте товариство та тимчасова група підприємств у законодавстві держав Магрибу, як і України, не мають статусу юридичної особи, проте можуть мати ознаки правосуб'єктності. В. Січевлюк обґрунтовує, що у цьому контексті доцільно використовувати термін складна правосуб'єктність, яку можуть мати об'єднання осіб та товариств. Так, явище правової суб'єктності перебуває у процесі постійної еволюції у зв'язку з потребою правового забезпечення дедалі складніших форм взаємодії різних суб'єктів соціально-економічних відносин.

У вищезгаданих договірних утвореннях виражена власна мета та своєрідна форма волі, яка домінує над волею її учасників. Тому, вважаємо доцільним погодитися з позицією В. Січевлюка, що складна правосуб'єктність характерна для утворень, які діють на основі організаційно-господарських договорів, договірних об'єднань (які підлягають державній реєстрації), об'єднань підприємств, утворень, які ґрунтуються на відносинах корпоративного контролю тощо. Учений зазначає, що господарсько-організаційні договори часто слугують способом поєднання учасників відносин у сфері господарювання в певні тимчасові, однак достатньо сталі організації з власною метою діяльності [132, с. 212]. У рамках відповідних договірних конструкцій виникають об'єднання, які у відносинах з іншими суб'єктами права характеризуються організаційною цілісністю та наділені складною правосуб'єктністю, однак позбавлені статусу юридичної особи.

На думку О. Мілаш, основною ознакою господарського об'єднання є його організаційна єдність, яка виражена спільністю цілей його учасників, наявністю спільної програми у вигляді локального акту та власних органів управління. Учена зауважує, що господарські об'єднання можуть не мати статусу юридичної особи [76, с. 45]. О. Віхров обґрунтовує, що організаційно-господарські правовідносини переважно вміщують декілька самостійних елементів, що характеризуються єдністю спрямованої дії. На думку вченого, вони можуть розглядатися як ієрархічна система правовідносин з декількома рівнями, що

об’єднують різні підсистеми правовідносин [17, с. 157–159]. М. Коняєв та І. Кравець, досліджуючи господарські системи також виділяли ознаки їх правосуб’єктності, навіть якщо ці утворення не мали статусу юридичної особи [57, с. 95].

У доктринальних дослідженнях Марокко та Тунісу окреслюються ознаки правосуб’єктності тимчасових груп підприємств, простих товариств та інших договірних об’єднань, що відображено також у законодавствах цих держав [301, с. 456]. Натомість, алжирські науковці (Н. Теркі, Т. Беллюля) дотримуються позиції, що такі господарські об’єднання не мають ознак правосуб’єктності, тому що кожен учасник у відносинах з третіми особами діє лише від власного імені, хоча вони узгоджують свою діяльність між собою [222, с. 73; 171, с. 19]. Проте, реформи алжирського законодавства стосовно регулювання тимчасових груп підприємств в рамках виконання державних замовлень свідчать про непряме визнання ознак правосуб’єктності цих договірних об’єднань (наявність конвенції учасників, керівництво, солідарна відповідальність за виконання контракту тощо) [256]. На нашу думку, у цьому контексті вживання терміну «складна правосуб’єктність» є можливим для організаційних об’єднань, які мають вищезгадані ознаки правосуб’єктності.

Підприємницькі товариства іноземного права мають змогу здійснювати свою діяльність у державах Магрибу на основі контракту у якості «постійного представництва», а також зареєструвати офіс зв’язку. Правовий та фіскальний режим офісу зв’язку (ОЗ) в Алжирі регулюється Постановою від 9 листопада 2015 р., яка визначає умови та порядок відкриття і функціонування офісів зв’язку [233, с. 8]. Згідно зі статтями 4 та 9 вищезгаданої Постанови, ОЗ не здійснює жодної прибуткової діяльності та не має доходів у країні перебування. Усі операційні витрати, включаючи оплату праці персоналу та пов’язані з цим соціальні та фіскальні збори, а також будь-які інші витрати оплачуються материнським товариством у вільноконвертованих алжирських динарах, що надходять з-за кордону у валюті.

Згідно зі ст. 3 Постанови, «офіси зв'язку займаються вивченням ринку, розвитком контактів, збором інформації, рекламуванням продукції і здійсненням адміністративних процедур для іноземних підприємницьких товариств» [233, с. 9]. Офіс зв'язку повинен здійснювати належний облік своїх витрат.

У Марокко, як і в інших державах Магрибу, іноземні товариства мають право засновувати свої представництва та філіали. Основна різниця між двома способами діяльності полягає в тому, що представництво не є окремою юридичною особою, а формальності зі створення представництва іноземного товариства є простішими [245, с. 187]. В контексті фіскальних зобов'язань представництво розглядається як постійно діюче підприємство та обкладається усіма податками згідно з марокканським законодавством.

Філіал – це окрема юридична особа, яка може набувати будь-якої організаційно-правової форми, підлягає оподаткуванню, як і будь-яке інше підприємство у державах Магрибу. Репатріація прибутків (дивідендів) за кордон регулюється відповідними податковими конвенціями. Філіал дозволяє обмежити відповідальність товариства розміром вкладів, тоді як діяльність через представництво передбачає відповідальність усього материнського товариства в межах його боргових та інших зобов'язань у державі перебування.

Як зазначалося вище, іноземне товариство може здійснювати підприємницьку діяльність у державах Магрибу також у статусі «постійного представництва» на термін виконання контракту [222, с. 76]. Концепція створення постійного представництва пов'язана із застосуванням угод про уникнення подвійного оподаткування та правовим регулюванням присутності іноземних товариств. У разі здійснення іноземним підприємницьким товариством економічної діяльності у державах Магрибу в рамках договору про спільну діяльність або ТГП, це іноземне товариство матиме статус постійного представництва.

Так, товариство іноземного права через своє постійне представництво визнається присутнім в Алжирі, Марокко чи Тунісі, а тому набуває певних прав (банківський рахунок, найм персоналу) та обов'язків (сплата податків).

Контракт, який виконується у країні перебування і є підставою для реєстрації постійного представництва, має бути зареєстрований у податковій службі. Відповідно, іноземне товариство не може здійснювати свою діяльність у статусі постійного представництва у державах Магрибу без наявності контракту з замовником.

Глава представництва іноземного товариства повинен керуватися тими ж самими правилами та має таку ж відповідальність, як і керівники товариств, зареєстрованих у державах Магрибу. Правосуб'єктність представництва іноземного товариства визначається на основі статуту та права держави його реєстрації [222, с. 76]. У разі невідповідності іноземної термінології законодавству держав Магрибу, у суді може бути розглянуто це питання по факту та визначено, до чого більш близькі особливості діяльності іноземної юридичної особи.

Так, законодавство держави реєстрації товариства визначає те, які особи та за яких умов мають право законно представляти це іноземне товариство у державах Магрибу, діяти від його імені в органах юстиції та вчиняти юридичні дії. Наприклад, іноземне товариство може створювати нове товариство у країні перебування або взяти участь у збільшенні свого капіталу, якщо право держави його реєстрації не забороняє цього. Як правило, певні превентивні критерії застосовуються до товариств, які здійснюють публічне розміщення акцій. У більшості випадків іноземні товариства мають такі ж права, як і товариства, зареєстровані у державах Магрибу.

Отже, згідно з законодавством держав Магрибу, як і в Україні, підприємницькі товариства набувають правосуб'єктність з моменту їхньої реєстрації. Для визначення обсягу правосуб'єктності іноземних товариств у Тунісі та Марокко застосовується доктрина осілості (за місцем знаходження адміністративного центру), а в Алжирі – доктрина центру експлуатації (за місцем основної діяльності). Крім того, у державах Магрибу застосовується доктрина контролю у якості субсидіарної прив'язки. В Україні відповідно до Закону про міжнародне приватне право застосовується принципи інкорпорації та осілості,

проте стосовно українських і марокканських товариств відповідно до двосторонньої угоди про заохочення та взаємний захист інвестицій, використовується доктрина центру експлуатації та контролю.

Специфіка регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу полягає також у тому, що у Марокко існує організаційно-правова форма спрощеного акціонерного товариства, яка була запозичена з французького законодавства. Імовірно, що ця організаційно-правова форма у майбутньому може бути запроваджена у Тунісі в рамках сприяння розвитку інноваційної економіки та стартапів.

Обґрунтовано, що у разі співпраці підприємницьких товариств в рамках тимчасових груп, договорів про спільну діяльність та інших способів співробітництва без створення юридичної особи, такі організаційні утворення мають ознаки правосуб'єктності, що доцільно називати складною правосуб'єктністю.

2.2 Аналіз правового регулювання заснування, здійснення та припинення підприємницьких товариств у державах Магрибу

Науковцями корпоративного права здійснюється ґрунтовна робота у галузі розробки доктринальних досліджень та внесення позитивних змін до відповідних нормативно-правових актів. Так, значні трансформації у світових соціально-економічних відносинах вимагають постійної уваги вчених щодо теоретичних і практичних проблем функціонування підприємницьких товариств.

Провідні українські цивілісти (В. Луць, В. Яроцький, А. Зеліско) погоджуються у тому, що до загальних засад договірного регулювання цивільних відносин засновників юридичної особи відносяться, у першу чергу, принципи справедливості, добросовісності та розумності. Водночас, ці принципи повинні застосовуватися не лише для врахування інтересів співзасновників, але й майбутнього нового суб'єкта правовідносин [40, с. 100; 65, с. 6]. Крім того, справедливість, добросовісність та розумність застосовуються для гармонізації

інтересів засновників і майбутньої юридичної особи, які мають різнорідний характер. До цих засад, серед іншого, відносяться також свобода договору та свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом.

Вищезгадані загальні засади цивільного законодавства перераховані у ст. 3 ЦК України та є нормою прямої дії. Вони стосуються будь-яких цивільно-правових відносин, в тому числі щодо створення, функціонування та припинення підприємницьких товариств [152]. При створенні будь-кого підприємницького товариства застосовуються певні правила та формальності, передбачені законодавством держави реєстрації. Відхилення від цих правил можуть потягнути за собою недійсність товариства або санкції для керівників.

Універсальним правилом для держав Магрибу є те, що набуття правосуб'єктності підприємницького товариства відбувається після його реєстрації у Комерційному реєстрі. Умови створення товариств залежать від обраного типу організаційно-правової форми. Спочатку доцільно проаналізувати загальні риси, які характерні для усіх організаційно-правових форм підприємницьких товариств при їх заснуванні у державах Магрибу.

Як і у французькому праві, законодавство держав Магрибу надає змогу обрати між двома категоріями товариств – товариства осіб або товариства капіталів. Після цього є можливість обрати організаційно-правову форму підприємницького товариства, які передбачені у Комерційному кодексі (Алжир, Туніс) або спеціальному законодавстві (Марокко), що перераховані у Розділі 2.1 цієї дисертації.

Водночас, науковці в Україні та державах Магрибу визнають умовність поділу на товариства осіб і капіталів. Наприклад, А. Зеліско зазначає, що в Україні такий поділ має суто наукове значення та не відображається у нормах позитивного права [39, с. 16]. Враховуючи те, що у доктрині та законодавстві держав Магрибу присутній поділ на товариства осіб (ПТ, ПКТ, просте товариства) і товариства капіталів (ТОВ, АТ, КАТ), Т. Беллюля і А. Аль-Уарфалі відзначають наявність тенденції до взаємопроникнення елементів підприємницьких товариств першого і другого видів [171, с. 20; 301, с. 175].

У законодавстві зазначається, що мета товариства у статуті повинна бути конкретною, відкрито задекларованою і реальною. Якщо реалізація мети товариства є неможливою, договір вважається нечинним. Умови договору повинні бути законними та не суперечити нормам моралі. Товариство, яке створене для імпорту заборонених товарів, матиме незаконну мету, а тому може бути визнане нечинним. Крім того, це не звільняє засновників такого товариства від притягнення до судової відповідальності [222, с. 52]. Крім того, у державах Магрибу мета товариства не може суперечити нормам ісламу.

Кожне товариство має право вільно обрати собі назву. Не може бути обрано корпоративну назву, яка вже зареєстрована у Комерційному реєстрі. Свідоцтво про резервацію назви підприємства видається Комерційним реєстром та залишається чинним протягом обмеженого періоду. При виборі назви необхідно обов'язково вказувати організаційно-правову форму товариства.

Статут товариства має підписуватися учасниками чи їхніми уповноваженими представниками та засвідчуватися нотаріусом, який перевіряє статут на відповідність законодавству. Товариство отримує статус юридичної особи лише після його реєстрації у Комерційному реєстрі.

У вітчизняній доктрині Л. Нецька обґрунтовує, що статут є офіційним локальним нормативним актом, який створюється на основі нормативного акту вищої юридичної сили, повно визначає правовий статус товариства, внутрішні правовідносини товариства та учасників, компетенцію органів його управління, закріплює певні корпоративні норми, які мають значення і для третіх осіб [83, с. 6]. Так, доктринальні дослідження і законодавство України та держав Магрибу у цьому контексті мають дуже близькі позиції.

Нормативно-правові акти держав Магрибу при створенні нового товариства у відповідних випадках регулюють вимогу призначення на загальних зборах товариств одного чи кількох акредитованих аудиторів. Метою цих аудиторів, без жодного втручання в управління товариства, є перевірка книг, цінностей та правильності рахунків товариства [222, с. 57]. Аудитори також перевіряють правильність інформації, яка міститься у звіті ради директорів,

документи, які надсилаються акціонерам про фінансовий стан та рахунки товариства тощо. Вони засвідчують правильність та прозорість товарно-матеріальних цінностей, рахунків товариства та баланс. Аудитори забезпечують дотримання рівності між учасниками товариства чи акціонерами. Вони можуть у будь-який час року проводити перевірки, які вони вважають за потрібне. Так само, аудитори можуть скликати загальні збори у терміновому порядку.

Відповідно до Закону Алжиру Про фінанси від 2011 р., приватні підприємства з обмеженою відповідальністю, а також товариства, загальний річний оборот яких менше 10 млн. алжирських динарів (приблизно 84 тисяч доларів США), не зобов'язані свої звіти засвідчувати аудитором. Однак, звіт зовнішнього аудитора входить до переліку документів, необхідних для підготовки досьє на виплату дивідендів за кордон, якщо серед засновників є іноземні особи.

Питання щодо цілей аудиторів в Алжирі регулюється Виконавчим декретом № 11-32 від 27 січня 2011 р. про призначення аудиторів [257, с. 20]. У разі неспроможності учасників товариства дійти до згоди щодо призначення аудитора, компетентний суд за місцем реєстрації товариства має право прийняти відповідне рішення.

У Марокко згідно зі ст.12 Закону №5-96 від 1997 р., на загальних зборах більшість учасників товариства можуть призначити одного чи декількох аудиторів [275]. Як мінімум одного аудитора необхідно призначити у тому випадку, якщо при закритті фінансового року загальний річний оборот товариства перевищує 50 млн. марокканських диргам без податків (5 млн. 200 тис. дол. США). Навіть якщо товариство не мало вищезгаданого обороту, аудитор може бути призначеним на вимогу одного з учасників товариства через суд у терміновому порядку.

Згідно зі ст. 13 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, підприємницькі товариства, крім акціонерних товариств, звільнені від призначення аудитора у таких випадках: 1) протягом першого фінансового року їх діяльності, 2) якщо оборот без податків не досяг певних лімітів та на

товаристві не було перевищено певну кількість працівників, 3) якщо протягом останніх двох років результат діяльності товариства не перевищує відповідних показників, зазначених у п. 2. [194]. Відповідні ліміти встановлені Указом №2006-1546 від 2 червня 2006 р., згідно з яким акредитований аудитор призначається при перевищенні таких норм: баланс більше 100 тис. туніських динарів (приблизно 34000 дол. США), оборот більше 300 тис. туніських динарів (приблизно 103000 дол. США), від 10 співробітників. Водночас, у всіх державах регіону акціонерні товариства зобов'язані призначити акредитованого аудитора при заснуванні незалежно від вищезгаданих лімітів.

У сучасній науці корпоративного права особливу увагу теоретиків та практиків привертає організаційний етап створення підприємницьких товариств, зокрема, правові форми регулювання відносин між засновниками щодо вчинення юридичних і фактичних дій. Найбільш вдалим регулятором таких відносин є засновницькі та корпоративні договори.

А. Зеліско зазнаає, що застосування принципів договірного права до регулювання відносин між засновниками визначає можливість укладення засновницьких договорів при створенні будь-якої підприємницької юридичної особи приватного права, не зважаючи на відсутність у законодавстві норм, що прямо передбачають таке право [38, с. 193]. Н. Козлова обґрунтовує, що установчим (засновницьким) актом може вважатися рішення установчих зборів про створення нового суб'єкта, оформлене у вигляді протоколу, що є необхідною передумовою виникнення цивільної правосуб'єктності юридичної особи [47, с. 163]. Водночас, форма протоколу може бути недостатньою для врегулювання зобов'язальних відносин засновників при створенні товариства, тому сформувалася практика застосування засновницьких та корпоративних договорів.

Згідно з доктринальними дослідженнями, правова природа засновницьких та корпоративних договорів є різною. Так, М. Сигидин доводить, що основною метою засновницького договору є встановлення порядку створення товариства, визначення розміру статутного капіталу, часток учасників тощо. Натомість, мета

корпоративного договору полягає в ефективному управлінні корпоративними правами учасників уже створеного та функціонуючого господарського товариства [131, с. 326]. Таким чином, науковець обґрунтовує, що предмет договорів і дії, які вчиняються сторонами на виконання договорів, за своєю правовою природою є різними.

С. Бевз зазначає, що засновницький договір, відповідно до ч. 3 ст. 57 ГК та ч. 2 ст 88 ЦК, передбачає зобов'язання засновників утворити суб'єкт господарювання, регулює порядок спільних дій стосовно його утворення, формування майна суб'єкта господарювання, розподіл прибутків і збитків, управління, вибуття і входження нових учасників, умови реорганізації та ліквідації, інші умови діяльності відповідно до закону [21; 152; 88, с. 37]. Так, цілі засновницького та корпоративного договорів дуже близькі.

З 2018 р. в Україні Законом «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» було врегульовано поняття корпоративного договору у нашій державі [109]. Водночас, законодавство держав Магрибу не виключає можливості укладення корпоративного договору між учасниками товариства в рамках договірної свободи та має свої особливості застосування.

Сьогодні в науці корпоративного права тривають дискусії стосовно тлумачення «корпоративного договору» у широкому розумінні (включаючи до його предмету значне коло питань) та у вузькоспеціалізованому (як угоди щодо управління лише корпоративними правами).

Дослідженню правових проблем у галузі корпоративного права, у тому числі щодо укладення корпоративних договорів, були присвячені роботи таких науковців, як З. Березій, В. Бородкіна, О. Бігняка, М. Брагінського, В. Васильєвої, І. Венедіктової, Л. Дорошенко, В. Жабського, Ю. Жорнокуя, О. Кібенко, В. Кравчука, С. Кравченка, В. Луця, О. Сєрих, М. Сигидина, І. Спасибо-Фатєєвої, О. Щербини та ін.

На думку М. Сигидина, корпоративний договір за своєю правовою природою є найбільш близьким до договорів про спільну діяльність. Науковець обґрунтовує, що існують такі спільні риси між вищезгаданими договірними

конструкціями, зокрема, наявність спільної для всіх учасників мети договору, координація діяльності учасників у процесі виконання умов договору, безоплатний характер договірного зобов'язання, корреальний характер відносин, що породжуються договором [130, с. 146].

З іншого боку, В. Бородкін доводить, що корпоративний договір складається з трьох договірних видів, кожен з яких має свій предмет (договір простого товариства, організаційний договір, договір купівлі-продажу і опціону). Науковець вважає, що корпоративний договір створює внутрішній корпоративно-правовий ефект, який поширюється на учасників корпоративного договору в їх відносинах з корпорацією, а також зовнішній корпоративно-правовий ефект, який за певних умов може поширюватися на товариство і третіх осіб [8, с. 9].

О. Бігняк розглядає корпоративний договір з позиції захисту корпоративних прав. Так, завдяки цьому договору сторони мають можливість зафіксувати алгоритм дій для захисту своїх прав у разі порушення домовленостей, врегулювати корпоративні конфлікти та визначити умови корпоративного управління [5, с. 197]. На думку вченого, корпоративний договір може стати дієвим інструментом захисту прав засновників товариств.

Натомість, Л. Дорошенко вважає, що поява корпоративного договору в українському законодавстві була зумовлена недосконалістю вітчизняного корпоративного права. Крім того, законодавці намагалися створити ефективний інструмент регулювання організаційно-господарських відносин всередині господарських товариств завдяки гнучкості, оперативності внесення змін та конфіденційному характеру корпоративного договору [31, с. 88]. Також, цей інструмент є зрозумілим для іноземних інвесторів і може сприяти залученню капіталу.

Так, у ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» зазначається, що корпоративний договір – це договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, є безвідплатним і вчиняється в

письмовій формі. Корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначити випадки, коли таке право або обов'язок виникає [109]. Крім того, існує можливість корпоративним договором врегулювати порядок та умови голосування засновників, управління товариством, розподіл прибутків тощо.

У французькій доктрині, на яку традиційно звертають увагу науковці з держав Магрибу, зазначається, що корпоративні договори застосовуються для регулювання таких питань, як управління та контролю товариства, умов інвестування, внесення змін у статут, прав і обов'язків щодо продажу чи купівлі часток (акцій) товариства, зобов'язання стосовно збільшення чи зменшення капіталу, умови виходу чи виключення учасника товариства, санкції щодо порушення домовленостей тощо [176, с. 32-33]. Так, П. Бійон окреслює дуже широке коло питань, які можуть регулюватися учасниками товариств за допомогою корпоративного договору.

Натомість, науковці цивілісти у державах Магрибу мають різні думки стосовно доцільності та ефективності використання корпоративних договорів. Алжирський учений Н. Теркі обґрунтовує, що усі договори між засновниками, які суперечать статуту товариства, є недійсними [276, с. 52]. Зазначена доктринальна позиція відображена також в алжирському законодавстві, згідно з яким для вирішення суперечок між засновниками у судах буде братися до уваги лише статут товариства.

На відміну від України, в Алжирі корпоративний договір не передбачений законодавством, регулюється договірною свободою сторін та має обмежене застосування.

В Алжирі статут матиме ключове значення при регулюванні відносин між засновниками товариства, а Комерційний кодекс АНДР обмежує певною мірою можливість укладати додаткові угоди. Наприклад, у ст. 581 Комерційного кодексу АНДР щодо товариства з обмеженою відповідальністю зазначається, що кожен його учасник має право брати участь у прийнятті рішень і має ту кількість

голосів, які відповідають кількості часток у його власності. Будь яке положення, що суперечить цьому, вважається нечинним [189].

Якщо іноземна юридична чи фізична особа бажає зареєструвати товариство в АНДР та готова інвестувати повну суму інвестиції у стратегічних секторах економіки, вона може зареєструвати товариство лише у партнерстві з алжирською особою (особами) у співвідношенні 49/51 власності у статутному капіталі. Так, контроль товариства практично перебуває в алжирської особи, яка часто може виступати лише номінальним власником більшої частини статутного капіталу.

Юридичним рішенням у такій ситуації для посилення впливу іноземного інвестора на товариство може стати розподіл капіталу мажоритарного учасника між кількома алжирськими особами. Крім того, існує можливість підписати корпоративний договір, який би регулювався правом іншої держави, де передбачити умови управління товариством, розподіл прибутків та способи врегулювання суперечок, тому що в Алжирі цей договір не буде визнаватися судами у якості доказу [127, с. 186-187]. Для чинності цього договору відповідно до закордонного законодавства важливим буде його правильне формулювання.

Згідно з доктринальним тлумаченням корпоративного договору у Марокко, це правовий документ, який організовує відносини між різними групами учасників (акціонерів) у товаристві шляхом встановлення механізмів для реалізації стратегії товариства, регулювання розподілу капіталу при продажі чи передачі часток/акцій тощо. У структурі корпоративного договору важливе місце займає питання розподілу прибутків та права голосування у товаристві [209, с. 75]. Так, науковці у Тунісі та Марокко мають більш близькі до України позиції стосовно визначення корпоративного договору.

У Марокко корпоративний договір згадується у ст. 11 Закону №17-95, де зазначається: договір між учасниками (акціонерами) повинен бути укладений у письмовій формі. У цій же статті йдеться, що між акціонерами (учасниками) жодні засоби доказування не допускаються, якщо вони суперечать статуту [268].

Порівняно з Алжиром та Марокко, правове регулювання корпоративного договору в Тунісі є більш деталізованим з метою його ширшого застосування. До внесення правок у 2009 р. Кодексом підприємницьких товариств Тунісу не визнавалася дійсність договорів поза статутом товариства, а тому корпоративний договір не вважався допустимими доказами у судовому процесі, як зараз в Алжирі.

На думку туніського науковця С. Амаму, корпоративний договір є важливим інструментом, за допомогою якого учасники товариства можуть врегулювати свої відносини, що не врегульовані положеннями статуту. Вчений зазначає, що у Тунісі при входженні нового інвестора до капіталу товариства, мажоритарні власники чи керівники на практиці часто пропонують новому партнеру (учаснику) підписати корпоративний договір. До основних переваг цього договору відноситься гнучкість у регулюванні відносин між підписантами та можливість забезпечити його конфіденційний характер, чого не може бути реалізовано у статуті [169, с. 12]. На думку науковця, корпоративний договір широко застосовується учасниками товариств, у тому числі, для захисту прав міноритарних учасників.

Натомість Г. Мезіу зазначає, що законодавство Тунісу звужує сферу застосування корпоративних договорів, визнаючи недійсними їхні положення, які суперечать статуту товариства. На думку вченого, законодавцям слід переглянути це положення і внести відповідні зміни до законодавства, тому що суб'єктам бізнесового середовища та іноземним інвесторам було б вигідно отримати більш широкий спектр застосування корпоративних договорів. Проте, враховуючи наявні законодавчі обмеження, юристи розробили механізми, що дозволяють уникнути ризиків недійсності положень корпоративних договорів, які можуть не узгоджуватися зі статутом [239]. Ця практика загалом є прийнятною з точки зору туніського арбітражного законодавства.

Так, у Тунісі корпоративний договір може врегулювати відносини між учасниками товариства, наприклад, стосовно капіталу (переважне право придбання часток/акцій, невідчужуваність часток/акцій на певний період, захист

від «розмиття», захист міноритарних власників) і умов голосування (при призначенні керівництва, обов'язок розподілу прибутків за бажанням міноритарних акціонерів тощо).

Ст. 3 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу встановлює, що «жоден доказ не буде прийнятним між учасниками товариства, який суперечить статуту. У будь-якому випадку, договори, що укладені між учасниками стосовно товариства будуть дійсними та обов'язковими для цих учасників, якщо вони регулюють винятково їхні права, та не суперечать статуту» [194].

Зараз у Тунісі корпоративний договір розглядається як договірний документ першорядного значення. У цьому договорі можуть зазначатися наміри об'єднання учасників чи акціонерів товариства, регламентуються фінансові відносини між ними та умови фінансування проекту, внески, загальні методи управління, умови купівлі-продажу та можливі преференційні права учасників при відчуженні акцій, вирішення суперечок та право виходу з товариства, а також інші умови в рамках договірних відносин між сторонами.

Важливо підкреслити, що відповідно до туніського законодавства для чинності корпоративного договору необхідно, щоб одночасно були дотримані ці дві умови: 1) ці угоди повинні регулювати права учасників товариства; 2) угоди не повинні суперечити положенням статуту.

Оскільки корпоративний договір є обов'язковим до виконання для його підписантів серед учасників товариства, то невиконання або неналежне виконання цього договору може бути підставою для виплати компенсації чи відшкодування збитків. Так, сторони можуть заздалегідь домовитися про певний пункт в угоді щодо штрафів чи розміру компенсації, яка буде виплачена учаснику товариства (акціонеру), який не виконав своїх зобов'язань. Така компенсація може мати на меті відшкодування завданих збитків або спонукання особи до виконання своїх зобов'язань з імовірністю підвищення суми відшкодування іншій стороні.

У разі правильного юридичного формулювання корпоративного договору у державах Магрибу він може бути ефективним рішенням для товариств з

іноземним капіталом, які створюються навколо великих проектів та потребують значних інвестицій і їхнього правового захисту.

Законодавство держав Магрибу визначає коло осіб, які мають право бути учасниками різних організаційно-правових форм підприємницьких товариств. Зокрема, у ст. 11 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначено, що не можуть бути учасниками повного товариства чи генеральними партнерами (повними учасниками) простого командитного товариства та командитного акціонерного товариства, якщо вони не мають повної цивільної дієздатності та право здійснювати підприємницьку діяльність. Особи, які не володіють дієздатністю для здійснення підприємницької діяльності, можуть бути партнерами з обмеженою відповідальністю (вкладниками) у ПКТ, учасниками ТОВ та акціонерами АТ чи КАТ [194]. У Законі №5-96 Марокко та Комерційному кодексі Алжиру міститься той самий принцип правового регулювання.

В Україні та державах Магрибу наявні ґрунтовні доктринальні дослідження стосовно припинення підприємницьких товариств. Проте, у зв'язку з динамічністю соціально-економічних відносин низка проблемних практичних питань у цьому контексті залишається невирішеною.

Наприклад, О. Хоменко зазначає, що недостатньо врегульованим є фактичне припинення господарських товариств, бездіяльність юридичної особи на різних етапах процедури припинення, можливість відміни рішення про припинення, господарська діяльність після прийняття рішення про припинення тощо [150, с. 6].

Так, окремі питання стосовно припинення підприємницьких товариств в Україні регулюються ЦК, ГК, Законом України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», «Про банки і банківську діяльність» тощо. Система норм щодо припинення підприємницьких товариств у державах Магрибу також має розгалужену структуру.

Відповідно до ст. 104 ЦК України, юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації, вона вважається припиненою з дня внесення відповідного запису до єдиного державного реєстру. У разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників [152]. ЦК України також регулює виконання рішення про припинення юридичної особи, порядок дій її учасників чи органу, що прийняв рішення про її припинення, повноваження комісії з припинення юридичної особи, строк заявлення вимог кредиторів тощо.

Підставами ліквідації визначається рішення учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а також рішення суду. О. Хоменко зауважує, що перелік підстав відповідно до ЦК України для прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи не є вичерпним [151, с. 71]. Крім того, підстави ліквідації, передбачені у ч. 1 ст. 110 ЦК України, не можуть визначатися підставами примусової ліквідації, оскільки вони пов'язані з прийняттям відповідного рішення учасниками юридичної особи або її уповноваженим органом.

На думку Є. Петрова, найбільше практичне значення у класифікації підстав припинення товариств мають: поділ на підставі ліквідації та реорганізації, добровільні та примусові, а також загальні та спеціальні підстави [87, с. 208]. Науковець перераховує такі підстави ліквідації, які є спільними для різних організаційно-правових форм господарських товариств: а) за рішенням учасників або органу товариства (загальних зборів), зокрема, у зв'язку з закінченням строку товариства, досягненням мети чи в інших в інших випадках, передбачених статутом; б) за рішенням суду (у разі визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи, систематичного чи грубого порушення товариством законодавства, визнання недійсними установчих (засновницьких) документів, здійснення діяльності, що суперечить установчим документам чи забороненої законом, неподання протягом року податкових декларацій, визнання банкрутом, скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом) [87, с. 205-206].

Реорганізація господарських товариств відповідно до ст. 106 ЦК України здійснюється за рішенням учасників чи органу юридичної особи відповідно до статуту, за рішенням суду у передбачених законом випадках, а також за рішенням відповідних органів державної влади [152]. Отже, рішення про реорганізацію може бути обумовлене як економічними причинами (необхідність розширення або скорочення виробництва, оптимізація оподаткування тощо), так і пов'язане з вимогами законодавства.

Алжирський науковець Н. Теркі виділяє суб'єктивні та об'єктивні підстави припинення підприємницьких товариств. До об'єктивних підстав науковець відносить втрату майна чи капіталу товариства, яка унеможливлює продовження діяльності юридичної особи, а також за рішенням суду на підставі вимоги учасників товариства. До суб'єктивних підстав відносяться припинення товариства за умови завершення терміну, на який його було створено (відповідно до статуту або максимально на 99 років), виконання цілей товариства, за рішенням його учасників [276, с. 105-109; 204, с. 45]. Вчений зауважує, що у прийнятті рішення стосовно припинення товариства суддя має діяти також в інтересах юридичної особи та її найманих працівників.

Т. Беллюля зауважує, що товариство автоматично не припиняється після завершення терміну, на який його було створено. У разі продовження діяльності товариства його термін вважається пролонгованим з року в рік. Крім того, учасники товариства можуть внести зміни у статут з метою продовження терміну товариства. Для припинення цього товариства необхідне волевиявлення його учасників та здійснення відповідної процедури припинення. До підстав припинення підприємницьких товариств учений також відносить: недійсність установчих (засновницьких) документів відповідно до закону, виконання мети товариства, неможливість досягнення мети товариства, рішення учасників щодо дострокового припинення товариства, примусове припинення, припинення за рішенням суду у встановлених законом випадках (банкрутство, скорочення кількості учасників товариства до 1 особи, втрата більшої частини статутного капіталу тощо) [171, с. 91]. У Марокко та Тунісі законодавством регулюються

аналогічні підстави для припинення підприємницьких товариств, як і в Алжирі [301, с. 604-605]. Відповідно до практики держав Магрибу, важлива роль у прийнятті рішення щодо припинення товариств відводиться суду.

Учасники чи акціонери товариства можуть передбачити у статуті положення, що у разі невиконання однією зі сторін своїх зобов'язань, товариство може бути припинене судом на вимогу іншої сторони. Так, суд не може відмовити у припиненні цього товариства на виконання його статутних положень. Також, суд може прийняти рішення стосовно припинення товариства у разі ситуації «deadlock», тобто перманентної неможливості колегіального органу підприємницького товариства прийняти рішення в межах своєї компетенції [171, с. 96]. У цьому випадку суд зважатиме на наявність відповідних економічних факторів, які можуть призвести до банкрутства товариства, тому що наслідком ситуації «deadlock» є фактичне гальмування його подальшої діяльності.

А. Аль-Уарфалі відзначає схильність туніських законодавців до спрощення процедури створення юридичної особи та ускладнення порядку її припинення. На думку ученого, це було пов'язано з бажанням захистити інтереси юридичної особи, так як її учасники чи акціонери протягом тривалого періоду ліквідації можуть змінити думку та продовжити співпрацю [301, с. 603]. Натомість, А. Аль-Уарфалі вважає, що законодавцям варто спростити порядок припинення юридичних осіб, що дасть можливість її засновникам зосередитися на більш продуктивних справах, ніж витрачати кошти на процедуру ліквідації.

У державах Магрибу, як і в Україні, правосуб'єктність юридичної особи буде існувати для потреб її ліквідації до моменту завершення цього процесу. Так, товариство продовжує володіти своїм майном, може взяти участь у злитті, приєднанні, поділі чи перетворенні, звертатися до суду тощо. Проте, у такому випадку до назви товариства повинна додаватися фраза «у стані ліквідації», а виконавчі органи припиняють свою діяльність та замінюються на одного чи кількох ліквідаторів [276, с. 111]. Ліквідатори призначаються учасниками товариства або за рішенням суду, їхні повноваження зазвичай тривають до 3

років. Контроль за діями ліквідаторів у державах Магрибу здійснюється аудиторами та учасниками товариства.

Особливості правового регулювання заснування та припинення окремих організаційно-правових форм підприємницьких товариств у державах Магрибу доцільно почати з товариства з обмеженою відповідальністю, яке є найбільш популярним серед суб'єктів підприємницької діяльності.

Комерційний кодекс Алжиру, Закон Марокко №5-96 та Кодекс про підприємницькі товариства Тунісу, як і Комерційний кодекс Франції, обмежує максимальну кількість учасників ТОВ до 50 осіб [189; 275; 194; 186]. В українському законодавстві відповідно до ст. 4 Закону України про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю кількість учасників ТОВ не обмежується [109].

Так, ТОВ вважається створеним лише після його реєстрації у Комерційному реєстрі. Водночас, у ст. 103 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що до моменту реєстрації у комерційному реєстрі ТОВ вважається товариством у процесі реєстрації та підлягає режиму фактичного повного товариства [194]. Крім того, у випадку порушення певних норм щодо створення, ТОВ може бути визнане судом недійсним. Відповідно до ст. 104 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, недійсність ТОВ не може впливати на права та зобов'язання щодо третіх осіб. У цьому випадку ТОВ вважатиметься фактичним повним товариством протягом трьох років з дати його створення.

Юридична адреса товариства з обмеженою відповідальністю, яке реєструється в Алжирі, Марокко чи Тунісі, обов'язково має бути у країні перебування. Установчі документи про створення товариства повинні бути підписані особисто або через уповноважену особу.

В Алжирі, Тунісі та Марокко ТОВ може бути поглинуте іншим товариством (навіть у процесі ліквідації), або взяти участь у створенні нового товариства шляхом злиття. ТОВ може внести свої активи в існуючі товариства, або брати участь у створенні нових товариств шляхом злиття-розділення [222, с. 68]. ТОВ також може вкладати свої активи в інші підприємства шляхом

розділення. Зазначені вище операції можуть здійснюватися між різними організаційно-правовими формами товариств. Якщо операція передбачає створення нових товариств, кожне з цих товариств має діяти відповідно до правил, пов'язаних з їх організаційно-правовою формою та особливостями внесення змін до їхніх статутів.

Якщо товариство з обмеженою відповідальністю у державах Магрибу включає понад п'ятдесят учасників, воно повинне бути перетворене протягом одного року в акціонерне товариство. Рішення про перетворення ТОВ в АТ має прийматися більшістю учасників відповідно до статуту на загальних зборах, в рамках яких розглядається звіт експерта. Невиконання цього рішення призведе до ліквідації товариства, якщо протягом зазначеного періоду кількість учасників не зменшиться до п'ятдесяти або менше. У разі перетворення товариства з обмеженою відповідальністю у повне товариство (товариство з необмеженою відповідальністю) потрібна згода всіх учасників. У разі зосередження усіх часток (акцій) товариства в однієї особи необхідно здійснити його перетворення в організаційно-правову форму ППОВ.

У ст. 23 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що ТОВ може бути припинено судом, якщо протягом 1 року не було проведено реорганізацію у ППОВ у разі зосередження усіх часток ТОВ в однієї особи [194]. Комерційний кодекс Алжиру та Кодекс підприємницьких товариств Тунісу також містить аналогічні часові терміни для перетворення товариств під загрозою ліквідації у разі їх недотримання.

Припинення ТОВ відбувається після закінчення його статутного терміну, або за рішенням учасників. Крім того, товариство може ліквідуватися відповідно до судового рішення.

Згідно зі ст. 589 Комерційного кодексу АНДР, ст. 85 Закону №5-96 Марокко та ст. 141 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, ТОВ не припиняється у випадку смерті, банкрутства чи позбавлення дієздатності одного з учасників, якщо у статуті не зазначено інакше [189; 275; 194].

В Алжирі (відповідно до ст. 589 Комерційного кодексу) та Марокко (згідно зі ст. 86 Закону №5-96) у випадку втрати 3/4 капіталу директори повинні скликати позачергові загальні збори та проконсультуватися з власниками щодо доцільності ліквідації товариства [189; 275]. Якщо цього не було зроблено, то зацікавлені особи мають право звернутися до суду з вимогою про ліквідацію товариства. На відміну від Алжиру та Марокко, у Тунісі згідно зі ст. 142 Кодексу підприємницьких товариств, вищезгадана процедура у ТОВ повинна відбуватися у випадку втрати більше половини статутного капіталу товариства [194].

В Алжирі, Марокко та Тунісі правові принципи діяльності приватних підприємств з обмеженою відповідальністю (ППОВ) та ТОВ є однаковими, за винятком таких особливостей: а) одна і та ж фізична особа може бути учасником лише одного ППОВ; б) ППОВ не може бути єдиним учасником іншого ППОВ; в) єдиний учасник ППОВ має повноваження загальних зборів та не може делегувати свої повноваження, усі рішення, прийняті замість загальних зборів, заносяться до реєстру; г) учасник затверджує рахунки ППОВ протягом 6 місяців після кінця фінансового року; д) єдиний учасник ППОВ може бути керівником підприємства, якщо він є фізичною особою, він також може призначити керівником інших осіб [222, с. 69]. У державах Магрибу для обходу певних обмежень, які наявні у правовому регулюванні ППОВ, може використовуватися реєстрація ТОВ на ім’я власника та його дружини у співвідношенні 99/1 у статутному капіталі товариства.

Згідно зі ст. 584 Комерційного кодексу Алжиру, ст. 76 Закону №5-96 Марокко та ст. 154 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, єдиному засновнику ППОВ забороняється делегувати своє право голосу щодо управління частками товариства і голосування від його імені на загальних зборах [189; 275; 194].

ППОВ припиняється у зв’язку зі смертю, недієздатністю чи банкрутством єдиного учасника. Будь-яка зацікавлена особа може в суді вимагати припинення цього товариства. У випадку, якщо в учасника ППОВ є один спадкоємець, він може стати єдиним учасником цього товариства замість спадкодавця. У разі

наявності кількох спадкоємців, ППОВ може не припинятися, якщо спадкоємці уступлять свої частки одній особі.

Основні положення щодо заснування та припинення акціонерних товариств в Алжирі регулюються статтями 592-609 та 715bis15 - 715bis20 Комерційного кодексу [189]. У Марокко відповідне регулювання передбачене статтями 17-38, 216-242 та 356-372 Закону №17-95 стосовно акціонерних товариств, а в Тунісі – статтями 160-187, 387-389 Кодексу підприємницьких товариств [268; 194].

У державах Магрибу, як і в Україні згідно зі ст. 26 Закону про Акціонерні товариства, засновниками акціонерного товариства можуть бути юридичні особи та громадяни [69, с. 135]. Згідно зі ст. 592 Комерційного кодексу Алжиру та ст. 160 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, акціонерне товариство може бути створене щонайменше сімома акціонерами. У Марокко згідно зі ст. 1 Закону №17-95, кількість акціонерів АТ не повинна бути меншою ніж 5 осіб (марокканців чи іноземців).

На відміну від держав Магрибу, в Україні згідно зі ст. 6 Закону про Акціонерне товариство, АТ може бути створене однією особою чи складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства [96]. Відомості про це повинні бути зареєстровані та опубліковані в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Залежно від того, чи акціонерне товариство здійснюватиме публічне розміщення акцій чи ні, законодавством регулюються відповідні умови створення, припинення, управління АТ тощо.

Засновники акціонерного товариства у державах Магрибу укладають між собою договір, що визначає порядок здійснення ними спільної діяльності зі створення акціонерного товариства, відповідальність перед особами, які підписалися на акції, і третіми особами. У державах Магрибу не можуть бути засновниками АТ особи позбавлені права керувати товариством.

Засновники несуть солідарну відповідальність за зобов’язаннями, що виникли до реєстрації акціонерного товариства. Для створення акціонерного

товариства засновники повинні зробити повідомлення про намір створити акціонерне товариство, здійснити підписку на акції, провести установчі збори і державну реєстрацію акціонерного товариства [290, с. 53].

Для акціонерних товариств в Алжирі, Тунісі та Марокко, які здійснюють публічне розміщення акцій, законодавством передбачається спеціальна процедура створення, яка включає подання в адміністрацію суду проекту статуту, публічне поширення оголошення про створення АТ, здійснення підписки на акції та ін. При створенні АТ, які не здійснюють публічне розміщення акцій, окремі статті не застосовується, що відносно спрощує відповідну процедуру.

На відміну від України, де немає обмеження строку діяльності, на який створюється АТ, якщо інше не встановлено його статутом, у державах Магрибу АТ створюється на термін не більше 99 років, проте він може продовжуватися. Товариство вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку.

Згідно зі ст. 596 Комерційного кодексу Алжиру, ст. 21 Закону №17-95 Марокко та ст. 165 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, АТ вважається створеним лише після здійснення підписки на весь акціонерний капітал, а грошові вкладення повинні бути внесені щонайменше у розмірі 25% грошової вартості акцій АТ [194; 189; 268].

Згідно з відповідним законодавством держав Магрибу, якщо внаслідок втрат акціонерного товариства, зазначених у бухгалтерських документах, чисті активи АТ становлять менше однієї чверті статутного капіталу, то необхідно, щоб рада директорів або адміністративна рада протягом чотирьох місяців після затвердження цих рахунків скликала позачергові загальні збори. Метою скликання цих зборів буде розгляд питання про вивчення доцільності дострокового припинення товариства.

Якщо в результаті зборів не було оголошено про припинення товариства, то акціонерне товариство зобов’язане не пізніше кінця наступного фінансового року, після якого відбулася фіксація збитків, зменшити капітал товариства на

суму не меншу за розмір збитків, що не можуть бути компенсовані з резервів, якщо у цей період чисті активи не були відновлені до рівня не меншого однієї чверті статутного капіталу.

У державах Магрибу будь-яке акціонерне товариство може бути перетворене в іншу організаційно-правову форму товариства, якщо до цього моменту АТ вже існувало протягом щонайменше 2 років, і акціонерами був затверджений баланс перших 2-х фінансових років.

Рішення про перетворення має базуватися на звіті аудитора, який підтверджує, що чисті активи товариства є не меншими, ніж розмір статутного капіталу. Для перетворення акціонерного товариства у повне товариство потрібна згода всіх партнерів (учасників) [294, с. 117].

Рішення про перетворення в просте командитне товариство або командитне акціонерне товариство приймається відповідно до умов внесення змін до статуту і за згоди всіх акціонерів, які погоджуються бути генеральними партнерами (повними учасниками). Перетворення в товариство з обмеженою відповідальністю може здійснюватися в тому випадку, якщо дотримані умови внесення змін до статуту товариств з обмеженою відповідальністю.

У ст. 433 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що акціонерні товариства можуть перетворюватися лише в командитні акціонерні товариства або в товариства з обмеженою відповідальністю за тої умови, що пройшло щонайменше 2 роки від дати їх створення [194].

У державах Магрибу акціонерне товариство, навіть у стані припинення, може бути поглинуте іншим товариством або брати участь у формуванні нового товариства шляхом злиття. Акціонерне товариство може вносити свої активи до існуючих товариств та брати участь у формуванні нових шляхом злиття та поділу. Так само, акціонерне товариство може вносити свої активи до нових товариств шляхом поділу. Такі дії можуть здійснюватися між товариствами різних організаційно-правових форм та мають відповідати умовам внесення змін до їхніх статутів. Якщо ця дія передбачає створення нових підприємницьких

товариств, то кожне таке товариство буде зареєстроване відповідно до вимог, пов'язаних з їхньою організаційно-правовою формою.

Як і у державах Магрибу, в Україні діють аналогічні принципи правового регулювання. Відповідно до ст. 3 Закону України про акціонерні товариства, АТ може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у акціонерне товариство [96]. Припинення акціонерного товариства відбувається в результаті завершення статутного терміну, на який воно було створене, або за рішенням загальних зборів акціонерів, чи у випадку судового припинення товариства.

Організаційно-правова форма товариства з необмеженою відповідальністю (повного товариства) не набула широкої популярності у державах Магрибу та Україні через те, що його учасники при здійсненні підприємницької діяльності несуть відповідальність усім своїм майном.

Правове регулювання повних товариств у державах Магрибу є досить простим та дає широку свободу його засновником щодо редагування статуту (засновницького договору) товариства, а спеціальні законодавчі положення стосовно ПТ у Комерційному кодексі АНДР, Законі 5-96 Марокко та Кодексі підприємницьких товариств Тунісу нараховують близько 12-16 статей [189; 275; 194].

Повному товариству дається назва, яка може включати прізвища одного чи кількох учасників, а також додається назва організаційно-правової форми «повне товариство». У державах Магрибу якщо у назву ПТ додається прізвище іншої особи з її відома, яка не є учасником цього ПТ, то ця особа також буде нести відповідальність усім своїм майном перед третіми особами, які могли бути введені в оману.

Згідно зі ст. 5 Закону №5-96 Марокко вимагається, щоб у статуті повного товариства було обов'язково зазначено: імена та адреси усіх учасників (фізичних та юридичних осіб), мета, назва товариства, організаційно-правова форма, юридична адреса, розмір статутного капіталу, вклад кожного учасника (якщо

вклад в натурі, повинна бути відповідна оцінка), кількість і вартість внесків, термін товариства, імена учасників чи третіх осіб, які можуть створювати зобов'язання для ПТ, канцелярія суду, куди буде подано статут, підпис усіх учасників. У разі відсутності інформації, перерахованої у вищезгаданій статті, статут товариства може бути визнаний нечинним [275]. Законодавство Алжиру та Тунісу не надає таких детальних вимог щодо статуту ПТ.

У ст. 14 Закону №5-96 Марокко та ст. 559 Комерційного кодексу Алжиру зазначається, що у разі відсутності одноголосної згоди учасників повного товариства щодо відкликання його керівника (керівників), це товариство може бути припинене, якщо інакше не передбачене статутом чи одноголосним рішенням учасників [275, 189]. Керівник ПТ, який звільняється з керівництва може вимагати відшкодування його корпоративної частки, ціна якої визначається експертом або судом. У законодавстві Тунісу не міститься цього положення, проте у ст. 59 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що керівник ПТ відкликається за тою ж самою процедурою, за якою призначався, а при зміні керівників необхідно дотримуватися гласності (публічності) відповідно до юридичних процедур [194]. Керівник ПТ, який не є його учасником, може бути звільнений відповідно до статуту або рішенням більшості учасників ПТ.

Згідно зі ст. 562 Комерційного кодексу Алжиру, ст. 17 Закону №5-96 Марокко та ст. 65 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, повне товариство припиняється у випадку смерті одного з учасників за винятком випадків, передбачених статутом [189; 275; 194]. Спадкоємці можуть продовжити участь у товаристві у разі згоди інших учасників ПТ. Якщо спадкоємці є неповнолітніми чи не мають права здійснювати підприємницьку діяльність, повне товариство може бути перетворене в іншу організаційно-правову форму.

Як і в Україні, відповідні положення законодавства держав Магрибу регулюють, що ПТ також припиняється у випадку злиття, закінчення його терміну, визнання недієздатним або банкрутом одного з учасників ПТ чи з інших причин, передбачених статутом. Інші учасники ПТ одноголосно можуть

прийняти рішення продовжити товариство без одного з учасників, який визнаний недієздатним чи банкрутом, проте для цього вимагається здійснити відповідну процедуру, передбачену законом.

Як і повне товариство, просте командитне товариство не зазнало широкої популярності у державах Магрибу, а у Комерційному кодексі Алжиру, Закону №5-96 Марокко та Кодексі підприємницьких товариств Тунісу цій організаційно-правовій формі товариств окремо присвячено близько 10 статей [189; 275; 194].

ПКТ містить дві групи партнерів: генеральні партнери (повні учасники) та партнери з обмеженою відповідальністю (вкладники). Згідно з відповідними положеннями законодавства держав Магрибу, назва ПКТ має містити прізвища повних учасників. Якщо назва містить не усі імена повних учасників, тоді до назви додається «і компанія». Якщо у назву додається прізвище вкладника, він несе відповідальність усім своїм майном.

У ст. 563 bis Комерційного кодексу АНДР зазначається, що низка положень стосовно повних товариств застосовуються також до простого командитного товариства [189]. Аналогічно, у ст. 20 Закону №5-96 Марокко та ст. 67 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що повні учасники простого командитного товариства підлягають тому ж правовому режиму, що і учасники повного товариства, а вкладники підлягають тому ж режиму, що і учасники ТОВ [275; 194].

Згідно зі ст. 563 bis 3 Комерційного кодексу Алжиру, ст. 23 Закону №5-96 Марокко та ст. 70 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, статут ПКТ повинен містити вартість внесків учасників, частку кожного учасника (як повних учасників, так і вкладників), а також глобальну частку учасників, їхню частку у прибутку та ліквідаційний дивіденд.

На практиці, у державах Магрибу досить часто вкладниками стають в результаті перетворення повного товариства у просте командитне товариство. Наприклад, після смерті одного з учасників повного товариства його спадкоємець з певних причин не може набути статусу комерсанта, тобто стати

суб'єктом підприємницької діяльності через неповнолітність, іншу професійну діяльність тощо. Оскільки спадкоємець може не бажати нести необмежену відповідальність за борги ПТ, учасники можуть домовитися про перетворення ПТ у ПКТ, де спадкоємець набуває статусу вкладника, а інші стають повними учасниками. У цьому випадку вкладник несе відповідальність за борги товариства лише у межах розміру внеску, який був ним успадкований [222, с. 69].

Законодавство Алжиру, Марокко та Тунісу передбачає, що ПКТ не припиняється у разі смерті вкладника. Якщо статутом ПКТ встановлюється, що у випадку смерті одного з повних учасників просте командитне товариство продовжує існувати за участі його спадкоємців, то ці спадкоємці стають вкладниками, якщо вони неемансиповані неповнолітні.

У ст. 30 Закону №5-96 Марокко та 563 bis 10 Комерційного кодексу Алжиру зазначається, що ПКТ припиняється у разі смерті єдиного повного учасника, якщо протягом 1 року його не було замінено або товариство не було перетворено в іншу організаційно-правову форму [275; 189]. Також, ПКТ буде припинено, якщо один з повних учасників товариства зазнав банкрутства, визнаний неплатоспроможним, йому заборонено вести підприємницьку діяльність чи він втратив дієздатність. Проте, якщо у ПКТ є інші повні учасники, то всі учасники товариства можуть прийняти рішення продовжити його діяльність.

У ст. 76 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що припинення ПКТ відбувається відповідно до тих самих правил, що і повного товариства, а перетворення ПКТ в іншу організаційно-правову форму здійснюється так само, як перетворення командитного акціонерного товариства [194].

У державах Магрибу, як і в Україні, командитне акціонерне товариство (КАТ) створюється за участі двох типів учасників, а його капітал складається з акцій. Є один або декілька повних учасників, які мають такі ж повноваження, як учасники повного товариства.

Згідно зі ст. 715 ter Комерційного кодексу Алжиру, ст. 31 Закону №5-96 Марокко та ст. 390 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, КАТ може бути створене одним і більше повних учасників (генеральних партнерів) та не менше трьох вкладників (партнерів з обмеженою відповідальністю), які мають статус акціонерів та несуть відповідальність лише в межах своїх внесків [189; 275; 194]. У вищезгаданих положеннях законодавства держав Магрибу зазначається, що більшість положень стосовно ПКТ та АТ, які не суперечать статтям безпосередньо щодо КАТ, регулюють також командитні акціонерні товариства.

При створенні КАТ загальними зборами призначається керівництво, один чи декілька акредитованих аудиторів, у статуті встановлюються умови функціонування товариства. Повні учасники мають право здійснювати всі види внесків, включаючи внески у виді послуг чи спеціальних знань. Вони автоматично мають статус комерсанта (суб'єкта підприємницької діяльності) і несуть персональну та солідарну необмежену відповідальність за борги товариства.

Відповідно до ст. 39 Закону №5-96 Марокко та ст. 400 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, для зміни статуту КАТ необхідна підтримка усіх повних учасників, якщо у статуті не встановлено інакше [189; 275; 194]. На відміну від Марокко та Тунісу, у ст. 715 ter 8 Комерційного кодексу Алжиру додається, що крім одноголосної підтримки повних учасників, необхідна також підтримка власників 2/3 капіталу вкладників.

Відповідно до ст. 715 ter 10 Комерційного кодексу Алжиру, перетворення КАТ в іншу організаційно-правову форму (АТ чи ТОВ) приймається рішенням більшості повних учасників на позачергових загальних зборах [189]. Натомість, у Марокко згідно зі ст. 43 Закону №5-96, у цьому випадку необхідна згода двох третіх повних учасників, якщо статут не встановлює інакше [275]. У ст. 403 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу для цього вимагається згода усіх повних учасників та більшості вкладників [194]. Отже, як видно з аналізу відповідних положень законодавств держав Магрибу, правове регулювання КАТ має власні особливості у кожній із цих країн.

Законодавство Алжиру та Марокко регулює припинення КАТ по аналогії з ПКТ, тоді як у ст. 405 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу присутнє уточнення низки положень. Зокрема, у разі смерті вкладника (партнера з обмеженою відповідальністю) командитне акціонерне товариство не припиняється. Якщо це врегульовано у статуті, у разі смерті одного з повних учасників командитне акціонерне товариство також продовжує існувати, а його спадкоємці стають вкладниками. Якщо помер єдиний повний учасник КАТ, а його спадкоємці не набули повноліття та повної цивільної дієздатності, товариство припиняється через 6 місяців у разі неможливості замінити повного учасника або перетворити КАТ в іншу організаційно-правову форму.

У ст. 406 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що у разі банкрутства єдиного повного учасника, заборони здійснювати підприємницьку діяльність, визнання недієздатним чи з обмеженою відповідальністю, то КАТ буде припинено [194]. Якщо у товаристві один з повних учасників перебуває у вищезгаданій ситуації, то КАТ також буде припинено, якщо статутом не передбачено інакше або інші повні учасники прийняли рішення одноголосно про продовження КАТ.

Підприємницькі товариства можуть об’єднуватися у групи підприємств (ГП) для розвитку їхньої діяльності. У зв’язку з актуальністю такого способу співпраці для українських підприємницьких товариств, які цікавляться здійсненням економічної діяльності у державах Магрибу, доцільно розглянути основні особливості їх створення та припинення.

Відповідно до законодавства держав Магрибу, група підприємств може бути створена на обмежений період двома і більше юридичними особами з метою вкладення власних засобів для оптимізації та розвитку економічної діяльності її учасників. Таким чином, група підприємств є своєрідним способом співпраці між існуючими товариствами, які зберігають свою юридичну незалежність [222, с. 71]. У законодавстві Алжиру вживається термін «група підприємств», тоді як в Марокко та Тунісі у нормативно-правових актах вживається «група економічного інтересу».

Створення групи в Алжирі, Марокко та Тунісі вимагає дотримання певних умов та її реєстрації у Комерційному реєстрі. Установчий договір визначає спосіб організації групи та умови прийняття рішень. Крім того, договір встановлює порядок контролю за керівниками групи і рахунками, може передбачати підстави припинення групи через її неефективність, банкрутство учасника або втрату дієздатності здійснювати керівництво юридичній особі, яка входить у групу [222, с. 72].

Згідно зі статтями 797-798 Комерційного кодексу АНДР, ст. 10 Закону №13-97 Марокко, ст. 16 і 448 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, договір про створення групи повинен містити такі елементи: «1 - назва групи, 2 - назва підприємства, його мета, організаційно-правова форма, юридична адреса або адреса головного офісу, і, якщо необхідно, реєстраційний номер у Комерційному реєстрі кожного учасника групи, 3 - тривалість, на яку створена група, 4 – мета групи, 5 – адреса офісу групи. Крім того, цей договір повинен також містити: 1 – умови прийняття нових учасників та їх виключення, 2 – повноваження зборів учасників групи, 3 – умови контролю над керівництвом, 4 – умови припинення групи тощо [189; 267; 194].

Відповідно до ст. 42-43 Закону 13-97 Марокко, ст. 457 Кодексу підприємницьких товариства Тунісу, група припиняється у разі завершення її терміну, виконання або завершення мети, смерті фізичної чи припинення юридичної особи, яка була членом групи (крім випадків передбачених договором групи), у разі рішення усіх її учасників, судовим рішенням, банкрутства чи обмеження дієздатності її учасника [267; 194]. Комерційний кодекс Алжиру не регулює детального переліку, у яких випадках група вважається припиненою, проте зазначає, що умови припинення мають бути передбачені статутом.

В Алжирі юридичним актом про утворення тимчасової групи підприємств є конвенція або договір. Наслідком укладення такої конвенції не є створення нової юридичної особи. Алжирське законодавство обумовлює, щоб ТГП

утрималася від акту створення таємного (негласного) товариства, інакше це потягне за собою відповідні юридичні, фіскальні та інші наслідки.

В алжирському праві вживається термін конвенція, щоб відрізняти її від статуту, який є установчим актом юридичної особи. У конвенції має бути чітко зазначено про відсутність наміру створення юридичної особи між сторонами тимчасової групи підприємств [271, с. 72]. Конвенція тимчасової групи підприємств повинна розподілити ризики між кожним учасником та обов'язки перед замовником, визначити частку робіт кожного учасника (що має відповідати фінансовим та технічним можливостям). Відповідальність учасників обмежується контрактними та законними зобов'язаннями, які набуваються після укладення контракту із замовником.

В Тунісі група підприємств, що не має статусу юридичної особи, регулюється ст. 461-479 Кодексу підприємницьких товариств та містить схожі з алжирським та марокканським положення [194]. Відповідно до цих положень законодавство Тунісу регулює поняття контролю групи та об'єднанням товариств. Створення групи без статусу юридичної особи базується на основі договору. Група припиняється у зв'язку з виконанням цілі, за домовленістю сторін або у разі банкрутства чи припинення учасника групи.

У законодавстві держав Магрибу просте товариство вважається підприємницьким, якщо воно має підприємницьку мету. Як і в Україні, у державах Магрибу просте товариство - це контракт, у якому учасники вільно визначають свої права та взаємні обов'язки, встановлюють розподіл збитків, прибутків та витрат, які можуть виникнути в результаті спільної діяльності. Просте товариство підлягає загальному праву підприємств. Просте товариство не є юридичною особою, не підлягає реєстрації та не розголошується третім особам.

Крім того, законодавство передбачає умови передачі частки учасника іншому учаснику простого товариства третій особі, умови припинення простого товариства тощо. У Марокко та Тунісі законодавством також передбачений розподіл спільної власності між учасниками простого товариства після його

припинення, тоді як в Алжирі просте товариство не може володіти спільним майном. В окремих випадках має місце відсилання до норм, які регулюють повне товариство. Просте товариство припиняється у зв'язку з завершенням його терміну, за згодою усіх учасників чи смертю одного з них.

Іноземні підприємницькі товариства мають право акредитувати в Алжирі, Марокко та Тунісі офіс зв'язку (ОЗ). Дозвіл на діяльність ОЗ видається на обмежений термін (2 роки) з можливістю поновлення. Станом на сьогодні такий спосіб здійснення діяльності не є дуже поширеним серед іноземних товариств у державах Магрибу.

В Алжирі не можуть зареєструвати офіс зв'язку фізичні особи, агентства, філіали, представництва закордонних підприємств, товариства, що здійснюють консалтингову діяльність (за винятком надання послуг, що вважаються дуже важливими для Алжиру), а також юридичні особи, які здійснюють свою діяльність, що не підлягає реєстрації в Комерційному реєстрі [233, с. 9].

Згідно з законодавством держав Магрибу, офіс зв'язку іноземного товариства повинен бути зареєстрованим у Комерційному реєстрі за місцем здійснення діяльності та підлягає оподаткування відповідно до загального права. Варто зазначити, що для іноземних товариств в Алжирі зараз це вже не настільки актуально, так як Закон №78-02 від 11 лютого 1978 р. щодо монополії держави на зовнішню торгівлю скасовано. Раніше офіс зв'язку був єдиною способом, у якій іноземне товариство могло бути присутнім в Алжирі. Зараз іноземне товариство може обрати зручну організаційно-правову форму для здійснення підприємницької діяльності в АНДР відповідно до чинного законодавства [222, с. 74]. В Марокко та Тунісі застосування офісу зв'язку також не зазнало широкої популярності серед іноземних товариств через неможливість здійснення комерційної діяльності.

Однак іноземні товариства, які продають свою продукцію імпортерам у державах Магрибу і мають намір розвивати та просувати свої торгові мережі, можуть виявляти зацікавленість у відкритті офісу зв'язку. Це дозволяє їм бути присутнім у країні перебування, просувати свої послуги та продукцію,

здійснюючи при цьому прямі продажі з-за кордону. Так, переваги офісу зв'язку виражені у зменшенні податкового навантаження на заробітну плату, складське зберігання, митне оформлення тощо.

Натомість, реєстрація постійного представництва у державах Магрибу має простішу процедуру, яка зводиться до реєстрації контракту у фіскальних органах країни перебування та означає визнання присутності іноземного товариства в АНДР протягом обмеженого контрактом періоду. Постійне представництво найчастіше використовується іноземними підприємницькими товариствами для надання послуг на території Алжиру, Тунісу чи Марокко в рамках виконання контракту з місцевим замовником.

Як і у Франції, Постійне представництво у державах Магрибу є суб'єктом оподаткування. Іноземне товариство не має права мати більше одного свого представництва у конкретній державі, інакше вона повинна створити окремі юридичні особи для ведення підприємницької діяльності. Згідно з цією доктриною, такі представництва вважаються продовженням (часткою) іноземного товариства і є тою ж самою юридичною особою.

Отже, законодавство держав Магрибу та України має тенденцію до спрощення процедури створення підприємницьких товариств, проте порядок їх припинення залишається тривалим і складним. Відповідно до законодавства, учасникам чи акціонерам надається можливість врегулювати у статуті окремі питання стосовно умов припинення підприємницьких товариств.

Може бути доцільним запозичити досвід Тунісу стосовно регулювання припинення командитного товариства у разі смерті одного з повних учасників. Так, у Тунісі спадкоємці повного учасника стають вкладниками командитного товариства, якщо інше не передбачено установчими документами. Якщо спадкоємці єдиного повного учасника не набули повної цивільної дієздатності та не можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності, то командитне товариство припиняється через 6 місяців у разі неможливості замінити повного учасника або перетворити командитне товариство в іншу організаційно-правову форму. В Україні зазначене питання законодавством не врегульоване.

2.3 Правовий режим майна підприємницьких товариств у державах Магрибу

Однією з найважливіших правових категорій, яка відіграє ключову роль у майновій відокремленості суб'єктів підприємницької діяльності, є правовий режим майна. Сьогодні не лише в Україні, а й у державах Магрибу потребують вирішення низка проблемних питань правового регулювання майнових відносин, які стосуються підприємницьких товариств.

У чинному законодавстві ці норми сформульовані, як правило, безсистемно. Так, певні норми встановлюють правовий режим власності для усіх юридичних осіб, інші регулюють правовий режим майна окремих організаційно-правових форм чи правовий режим різних видів майна [164, с. 68]. Аналіз категорії правового режиму майна дозволить повніше розкрити правове становище підприємницьких товариств у державах Магрибу, визначити зміст їхніх майнових прав та обов'язків у процесі здійснення підприємницької діяльності.

Майно є широким поняттям, що може вживатися у таких значеннях а) узагальнююче поняття, а саме сукупність належних особі речей, майнових прав та обов'язків, б) реальне майно, тобто активу у вигляді речей та майнових прав, в) лише речей, що належать конкретній особі (під час витребування майна із чужого незаконного володіння). У зв'язку з цим існує необхідність кожного разу шляхом тлумачення визначити зміст поняття майна у конкретній правовій нормі.

У доктрині цивілістики майно розглядається як особлива правова форма належності матеріальних благ у вигляді сукупності майнових прав і обов'язків, належних певним фізичним та юридичним особам і оцінених в грошовому вираженні. Водночас, ця сукупність майнових прав і обов'язків розглядається як сума активних та пасивних цінностей, тісно пов'язаних між собою. У певних міжнародних договорах України зазначається, що термін «майно» включає майно будь-якого виду, незалежно від того, матеріальне воно чи виражене в

правах, рухоме чи нерухоме, та правові документи або документи, які підтверджують право на таке майно або частку в ньому [53].

Відповідно до статті 190 ЦК України: «1. Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. 2. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами» [152]. В. Щербина обґрунтовує, що підприємницьке товариство як суб'єкт і об'єкт права власності має складну майнову і фінансову структуру, яка може включати об'єднання вкладів засновників у статутному капіталі, частки чи акції, розподіл майна у фонди товариства тощо [161, с. 169]. Так, майно товариства включає всі види майна і майнових прав цього суб'єкта права.

Зміст правового режиму майна підприємницького товариства визначається залежно від його організаційно-правової форми. На думку В. Чернишова, правовий режим майна означає наявність у різних організаційно-правових форм майнового відокремлення (права власності та похідних речових прав), особливих правил реалізації володіння, користування і розпорядження майном у процесі підприємницької діяльності [156, с. 112].

Ю. Пацурківський зазначає, що правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності – це встановлені правовими нормами склад цього майна, порядок його формування, використання і вибуття, обсяг прав і обов'язків щодо володіння, користування і розпорядження майном, порядок звернення на нього стягнень кредиторів [86, с. 4]. На думку вченого, до форм правового режиму майна суб'єктів підприємницької діяльності, які забезпечують можливість реалізації права на підприємництво, відноситься право власності, обмежені речові права та права з речовими ознаками на чуже майно.

На нашу думку, влучне визначення правового режиму майна суб'єктів господарювання було запропоноване В. Щербиною. Учений вважає, що це встановлені правовими нормами структура цього майна, порядок його придбання (формування), використання і вибуття, порядок звернення на нього стягнення кредиторів [160, с. 112].

Відповідно до ст. 133 ГК України, основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їхня господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування тощо), передбачених Цивільним кодексом України. Крім того, майно суб'єктів господарювання може бути закріплено на іншому праві відповідно до умов договору з власником майна [21; 154, с. 374]. Відповідно, підприємницькі товариства можуть здійснювати свою діяльність на основі права власності, господарського відання та оперативного управління, а також використовувати майно на підставі інших речових прав та договорів (оренди, концесії, управління тощо).

М. Аветисян обґрунтовує, що підприємницькі товариства для здійснення своєї діяльності можуть використовувати державне майно на підставі господарських договорів, найбільш розповсюдженими з яких є договори оренди, концесії, фінансового лізингу, управління, спільної діяльності тощо [1, с. 178]. Крім того, відповідно до ст. 123 ГК України, об’єднанню підприємств може передаватися майно його учасниками в господарське відання або оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об’єднання, вартість майна об’єднання відображається у його балансі [21]. Водночас, важливе місце у правовому режимі майна підприємницьких товариств займає право приватної власності.

А. Зеліско зазначає, що юридичні особи приватного права створюються шляхом ініціативного волевиявлення засновників на основі об’єднання їх майнових внесків [38, с. 65]. Так, майно підприємницького товариства утворюється за рахунок внесків його засновників.

Провідні вчені України (В. Васильєва, І. Спасибо-Фатєєва, А. Зеліско, Р. Майданик) та держав Магрибу (Н. Теркі, А. Заалані, А. Аль-Уарфалі, Р. Абдельхалім та ін.) дотримуються схожих позицій та обґрунтовують у своїх дослідженнях, що під час внесення вкладу до майна юридичної особи, засновник

втрачає право власності на нього та, набуваючи статусу учасника, отримує корпоративні права [10, с. 38-39; 134, с. 250; 276, с. 37; 240, с. 82]. Таким чином, між учасником підприємницького товариства і самим підприємницьким товариством зберігається особливий правовий зв'язок майнового характеру.

А. Зеліско підкреслює, що збереження такого правового майнового зв'язку між юридичною особою та інвесторами дозволяє останнім отримувати частину прибутку від діяльності юридичної особи пропорційно обсягу їхніх корпоративних прав. Крім того, інвестори можуть впливати на формування і спрямування цього прибутку шляхом участі в органах керівництва, отримувати інформацію про діяльність юридичної особи тощо [34, с. 230]. Таким чином, майно товариства безпосередньо пов'язане з корпоративними правами засновника товариства.

Вважаємо за доцільне погодитися з В. Васильєвою, яка визначає «корпоративне право» як постійний особливий суспільний зв'язок між засновником і юридичною особою. Так, організаційно-правова форма юридичної особи не впливатиме на факт існування корпоративного зв'язку, а лише визначатиме зміст корпоративних прав того чи іншого суб'єкта корпоративних відносин [13, с. 11]. А. Зеліско та В. Васильєва зазначають, що суб'єктивні корпоративні права виступають в обороті як майнове благо, що має вартісну оцінку, тому що наділяє суб'єкта певними повноваженнями [10, с. 36; 35, с. 32]. Отже, виникнення в учасників майнових та особистих корпоративних прав характерно для усіх організаційно-правових форм підприємницьких товариств.

Згідно зі ст. 167 ГК України, корпоративні права надають особі певні правомочності (в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку та активів у разі її ліквідації тощо), які обумовлені часткою в статутному капіталі (майні) господарської організації [21]. І. Спасибо-Фатєєва зазначає, що оскільки корпоративні права має особа, частка якої визначається у статутному капіталі організації, слід визначитись із співвідношенням цих прав та частки. Науковець робить висновок, що частка є об'єктом права і правовідносин, а корпоративні права – їх змістом, хоча корпоративні права та частку нерідко

ототожнюють, вважаючи їх об’єктами, здатними до обороту, тобто які можна продати або успадкувати [114, с. 62]. Так, відповідно до судової практики, при відчуженні корпоративних прав вважається, що відчужується частка.

І. Спасибо-Фатєєва обґрунтовує, що частка є об’єктом речових, корпоративних та зобов’язальних правовідносин. Право на частку (акції) виникає в особи при створенні організації або при вступі в організацію (наприклад, у разі купівлі частки чи акції). При створенні організації її засновники вносять вклади у грошовій або майновій формі. Майно може вноситися як у власність організації, так і користування організацією [114, с. 63]. У разі внесення майна у власність підприємницького товариства право власності на майно, внесене засновником, належатиме вже товариству, тоді як засновник набуває право на частку у статутному капіталі, як інший об’єкт права, відмінний від внесеного ним майна.

І. Спасибо-Фатєєва зазначає, що майно організації, передане їй учасником в користування з метою набуття корпоративних прав недостатньо врегульоване українським законодавством. При цьому виникає багато складнощів стосовно визначення розміру частки учасника у статутному капіталі, а також державної реєстрації прав на це нерухоме майно. Учена обґрунтовує, що оцінці підлягає не майно, а саме право користування ним відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав». Оскільки за користування майном організація не буде розраховуватися з учасником, то умовна плата за користування майном буде зараховуватися у якості вкладу учасника [114, с. 64]. Водночас, виникає низка проблемних питань у зв’язку з визначенням термінів користування майном, можливістю виходу учасника з організації у разі повернення цього майна тощо.

У державах Магрибу поняття майнових прав юридичних осіб розроблене по аналогії з правами фізичних осіб на основі французької правової традиції. Так, у п. 1 ст. 188 Цивільного кодексу АНДР зазначено: «боржник відповідає усім своїм майном за боргові зобов’язання» [184]. Будь-яка особа гарантує

виконання боргових зобов'язань усім своїм майном, так як особа протягом життя має власність, що складається з активу (власного майна) та пасиву (боргів).

У статті 180 Сімейного кодексу Алжиру зазначається, що спадок особи складається не з усього майна померлого, а лише з чистих активів за відрахуванням затрат на поховання та після відшкодування обґрунтованих боргів [184]. Аналогічно, юридична особа, володіючи правосуб'єктністю, має майнові права, що включають активи і борги. Майно фізичної особи передається у спадок після смерті, а юридичної особи (активи з відрахуванням пасивів) розподіляються між учасниками після її припинення [222, с. 57]. З юридичної точки зору ефективний склад цього майна не має значення.

Як випливає з вищезазначеного, у державах Магрибу єдність майна фізичних осіб та його неподільність зазнала значного ослаблення з того часу, як право підприємницьких товариств більше не вимагає, щоб товариства з обмеженою відповідальністю створювалися щонайменше двома учасниками. Можливість створення однією особою приватного підприємства з обмеженою відповідальністю (ППОВ), яка була запроваджена в Алжирі з 1996 р., призвела до чіткого виокремлення приватної власності одноосібного учасника ППОВ від майна, яке пов'язане зі створенням цього товариства.

Подібна ситуація в Тунісі виникла після прийняття Кодексу підприємницьких товариств у 2000 р., яким вже дозволялося створення товариства з обмеженою відповідальністю однією особою, що має таку ж саму назву, як в Алжирі та Марокко – ППОВ. Таким чином оформилася можливість відокремлення майна фізичної особи від створеного ним одноосібного товариства.

Отже, у державах Магрибу майном підприємницького товариства є сукупність речей, його майнових прав та майнових обов'язків. Майно формується за рахунок вкладів учасників у грошовій або іншій майновій формі, а також з інших джерел, зокрема, внаслідок здійснення діяльності товариством, укладення договорів тощо. Створення товариства передбачає передачу йому майна, яке відокремлене від учасників [222, с. 181]. Правовий режим майна

підприємницького товариства регулюється спеціальним законодавством, направлений на забезпечення інтересів учасників корпоративних правовідносин та має конкретний об’єкт (у першу чергу, це статутний капітал).

На думку А. Заалані, майно відноситься до ключових атрибутів юридичної особи. Учений зазначає, що юридична особа володіє власним майном, яким вона нестиме відповідальність за свої борги. Так, у державах Магрибу, кредитори також не можуть вимагати в учасників юридичної особи сплатити борги останньої за рахунок власного майна учасників. Крім того, кредитори не можуть звертатися до юридичної особи з вимогою сплатити борг її учасників.

А. Заалані зауважує, що у певних випадках питання розділення майна юридичної особи та її засновників є умовним [240, с. 82]. Наприклад, закон передбачає відповідальність учасників повного товариства усім своїм майном. Крім того, у разі встановлення шахрайських дій керівника юридичної особи суд має право прийняти рішення стосовно понесення керівником відповідальності своїм власним майном за борги юридичної особи.

Так, майно підприємницьких товариств включає активи та пасиви. Р. Абдельхалім зазначає, що активи складають матеріальні та грошові цінності, що внесені у товариство під час його утворення, та все, що отримане у подальшому внаслідок його діяльності. Пасив (борги, зобов’язання тощо) складає протилежне від активів, які має товариство. Статутний капітал товариства включає внески учасників грошима, в натурі або індустріальні внески (у вигляді послуг чи спеціальних знань) [222, с.59; 293, с. 109]. Як і в Україні, у державах Магрибу товариство володіє власним майном, що є відокремленим від майна засновників товариства. У законодавстві існують певні особливості щодо відокремлення майна юридичної від фізичної особи, наприклад, для повного товариства.

Вищезгадані доктринальні положення відображені у законодавстві Марокко, де у ст. 1050 Кодексу зобов’язань та контрактів зазначається, що кредитори конкретного учасника товариства після його припинення можуть реалізувати своє право на частку у товаристві цього учасника після вирахування боргів товариства. У цій же статті зазначено, що під час існування цього

товариства кредитори учасника можуть реалізувати своє право лише на частку прибутку, що належить цьому учаснику товариства відповідно до балансу, але не можуть претендувати на його частку в капіталі [192]. Цим додатково підтверджується те, що майно товариства та його учасника розділені.

Крім того, кредитори можуть забезпечити накладення арешту на цю частку до ліквідації товариства. Аналогічне регулювання застосовується також для України та інших держав Магрибу. Зокрема, в Україні згідно зі ст. 22 Закону України про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, кредитор може звернути стягнення на частку учасника товариства [109]. Проте, кредитор не може вимагати товариство повернути борг його учасника.

В Алжирі Стаття 50 Цивільного кодексу АНДР встановлює прямий взаємозв'язок між існуванням юридичної особи та її власністю. У цій статті зазначається, що одним із наслідків отримання правосуб'єктності юридичною особою є наявність її майна [184]. Як і в законодавстві інших держав Магрибу, йдеться не лише про наявність якогось майна у власності, а певного комплексу, що складається з майна і зобов'язань цієї юридичної особи, який представляє її економічну сторону.

Вважаємо за доцільне погодитися з думкою А. Беншенеба, який, аналізуючи законодавство Алжиру, робить такі висновки. По-перше, майно юридичної особи відокремлене від майна осіб, які її створили. Майно у власності товариств або державних установ не змішується з майном осіб, які мають статус акціонерів чи учасників товариства, або з майном держави, яка створила цю державну установу. По-друге, будь-яка юридична особа завжди має у власності майно, незалежно від того що це за майно. Поняття майна є еволюційним явищем, а власність є ознакою правосуб'єктності юридичної особи [172, с. 275].

Зазначене доктринальне положення відображене і в алжирському законодавстві. Так, у ст. 50 Цивільного кодексу Алжиру зазначається, що юридична особа володіє майном, яке є економічним вираженням її правосуб'єктності [184]. Таким чином, право власності юридичної особи існує від моменту її створення і зникає в результаті її припинення. А. Беншенеб

зазначає, що власність товариства включає активи, які складаються з сукупності майна (права на цінні речі) та права вимоги, а також пасиву, що включає сукупність боргів та обов'язків, які має виконати юридична особа в рамках взятих на себе зобов'язань.

По-третє, на думку А. Беншенеба, такі групи осіб, як сім'я чи народ, які не мають правосуб'єктності, відповідно, не мають і майнових прав. Юридично існує загальна (державна) власність, але це не означає, що народ має право власності. Так само сім'я (родина) не має майнових прав, хоча кожен з її членів володіє якимось майном [172, с.276]. Алжирський науковець доводить, що народ є збірним поняттям та не має правосуб'єктності.

Натомість, в Україні у статті 13 Конституції закріплюється вичерпний перелік природних об'єктів права власності Українського народу (земля, надра землі, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси в межах території України, а також певні об'єкти під юрисдикцією України поза її межами) [54]. Проте, ні в Конституції, ні в ЦК, ні в Земельному кодексі та інших законодавчих актах України не дається визначення поняття земля як об'єкт права власності Українського народу. З іншого боку, державна та комунальна власність на підставі господарських договорів може використовуватися підприємницькими товариствами для здійснення своєї діяльності.

Отже, згідно з доктринальними дослідженнями, майно товариства – це змінна категорія, тоді як статутний капітал є більш стабільним поняттям. В Україні та державах Магрибу статутний капітал може зменшуватися або збільшуватися лише у встановленому законом порядку. Майно товариства та статутний капітал не є тотожними поняттями, але статутний капітал включається до майна товариства.

В Україні при створенні товариства формується його статутний капітал (АТ, ТОВ та товариство з додатковою відповідальністю) або складений капітал (повне товариство та командитне товариство). Наприклад, у ст. 115 ЦК України про статутний капітал зазначено, що майно господарського товариства включає: 1) майно, передане йому учасниками товариства у власність як вклад до

статутного (складеного) капіталу; 2) продукцію, вироблену товариством у результаті господарської діяльності; 3) одержані доходи; 4) інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом. У цій же статті ЦК України йдеться про те, що вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом [152]. Грошова оцінка вкладу здійснюється за згодою учасників товариства або підлягає незалежній експертній перевірці у випадках, встановлених законом.

У державах Магрибу така оцінка майна незалежним експертом є обов'язковою. Відповідно до ст. 568 Комерційного кодексу Алжиру, ст. 5 і 53 Закону №5-96 Марокко та ст. 100 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, внесення частки в натурі повинне пройти оцінку відповідним експертом та повністю внесене при створенні товариства [189; 275; 194]. У статуті встановлюється оцінка індустріального внеску (у вигляді послуг чи спеціальних знань) та частка у дивідендах підприємства. Для законодавств держав Магрибу характерно також те, що індустріальний внесок не входить у структуру статутного капіталу.

Поняття статутного капіталу є достатньо умовним, оскільки він є грошовим виразом вартості майна, яке повинна мати юридична особа. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, у понятті статутного капіталу зосереджено обліково-бухгалтерський підхід з правовим аспектом, і через нього простежується зв'язок між правовим режимом майна учасників, яке вноситься ними як внески чи оплата акцій при створенні господарського товариства, майна цього товариства (права власності на нього) та корпоративних прав учасників господарського товариства [66, с. 240]. Таким чином, шляхом участі у формуванні майна юридичної особи її засновники матимуть речові та/або зобов'язальні, а точніше, корпоративні права стосовно цієї юридичної особи.

В Україні згідно зі ст. 86 Закону «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу товариства бюджетні кошти, майно державних

(комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом [109].

І. Спасибо-Фатєєва та В. Луць звертають увагу на те, що статутний капітал, який сформований за рахунок внесення учасниками вкладів у грошовому та майновому вигляді, є показником (або виразником) майна товариства. Так, при виході учасника з ТОВ йому сплачується не вартість його частки в статутному капіталі, а вартість частини майна, пропорційна частці. Так само здійснюються розрахунки у разі смерті учасника з його правонаступниками. Крім того, у статутному капіталі всіх товариств, крім АТ, визначаються частки учасників, які за своєю природою є майновими правами, бо їх можна відчужувати [66, с. 240]. Статутний капітал АТ розділений на певну кількість акцій, що мають рівну номінальну вартість. Отже, акції є цінними паперами як окремі об'єкти права, прирівняні до речей.

У державах Магрибу, як і в Україні, в основу загальних положень корпоративного законодавства про статутний капітал підприємницького товариства була закладена європейська правова модель, що вимагає наявності у таких товариств мінімального статутного капіталу. Однак під час розробки та прийняття окремих законів з метою максимального полегшення створення таких юридичних осіб було встановлено символічний розмір їхнього капіталу з одночасним дозволом формувати його практично за рахунок будь-якого майна, а не лише грошових внесків.

Крім того, алжирське законодавство регулює переважне право на придбання державою часток (акцій) підприємницьких товариств алжирського права, які продаються чи купуються іноземними особами. Так, відповідно до п. 5 ст. 4 Ордонансу №01-03 стосовно розвитку інвестицій, держава та державні підприємства мають переважне право на придбання у разі відчуження часток (акцій), які належать іноземним особам, або відчужуються на користь іноземних осіб. Таке відчуження обов'язково підлягає отриманню свідоцтва про відмову

держави від застосування переважного права на придбання, інакше це відчуження буде нечинним. Свідоцтво видається компетентними службами Міністра відповідального за інвестиції за результатами рішення Ради державного інвестування. Так, відповідний запит щодо отримання свідоцтва подається на адресу компетентних служб нотаріусом, який відповідальний за здійснення відчуження, із зазначенням ціни та умов відчуження. Якщо держава використає переважне право на придбання часток (акцій), ціна буде встановлена на основі експертизи. Свідоцтво надається нотаріусу протягом 3 місяців від дати отримання відповідного запиту. Навіть у випадку видачі відповідного свідоцтва держава протягом 1 року може використати своє переважне право на придбання акцій, якщо виявлено заниження ціни [264, с. 4]. Так, Алжир вже неодноразово застосовував це право для придбання акцій товариств, що мають важливе економічне значення.

Алжирські законодавці додатково захистили переважне право держави на придбання часток (акцій) підприємницьких товариств алжирського права, що належать або продаються іноземним особам. Так, п. 6 ст. 4 Ордонансу №01-03 передбачає збереження переважного права держави на придбання часток (акцій) у разі «прямого» або «непрямого» відчуження [264, с. 5]. Непрямим відчуженням вважається зміна учасників (акціонерів) іноземної юридичної особи, яка володіє частками (акціями) товариства алжирського права. Юридичні особи іноземного права, які володіють частками (акціями) зареєстрованих в Алжирі товариств, зобов’язані щорічно надсилати перелік своїх учасників (акціонерів), завірений відповідними службами комерційного реєстру держави місцезнаходження.

У Марокко та Тунісі держава чи державні підприємства не мають таких повноважень, як в Алжирі, а переважне право на придбання частки (акцій) підприємницького товариства поширюється на учасників (акціонерів) цього товариства відповідно до статуту чи корпоративного договору. В Алжирі вищезгадане право також поширюється на учасників (акціонерів) підприємницького товариства відповідно до статуту.

В Україні залишається актуальним питання захисту від надмірного впливу іноземного капіталу на суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки. У контексті військового конфлікту України з Російською Федерацією та після продажу підприємницьким товариствам китайського права акцій АТ «Мотор Січ», зазначена проблематика привернула до себе підвищену увагу. У 2020 р. Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було розроблено проект Закону України «Про порядок здійснення іноземних інвестицій у суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України» [108]. Зараз у нашій державі відсутня система оцінки іноземних інвестицій на національну безпеку.

Проектом Закону пропонується врегулювати порядок оцінки впливу іноземних інвестицій на національну безпеку України та їх здійснення. Водночас, наявним проектом Закону передбачається, що у разі відмови Міжвідомчої комісії з питань оцінки впливу іноземних інвестицій стосовно відповідного правочину відбудеться лише припинення дій, пов'язаних з його вчиненням. У цьому контексті вважаємо доцільним запозичити досвід Алжиру стосовно застосування переважного права держави на придбання частки (акцій) суб'єктів господарювання, які продаються чи купуються іноземними особами у стратегічних сферах.

Так, пропонуємо внести зміни до проекту Закону України «Про порядок здійснення іноземних інвестицій у суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України» та доповнити ст. 4 такими пунктами: «5. Держава чи державне підприємство може застосувати переважне право на вчинення цих правочинів. Переважне право зберігається протягом 1 року після вчинення правочинів іноземними інвесторами у разі заниження ціни правочину. Ціна правочину визначається на основі експертизи. 6. Юридичні особи іноземного права, які володіють акціями (частками) суб'єктів господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України, зобов'язані щорічно повідомляти Міжвідомчій комісії з питань оцінки

впливу іноземних інвестицій про структуру власності з переліком кінцевих бенефіціарних власників, які володіють прямою або опосередкованою істотною участю».

Зазначена правка до проекту Закону дозволить власнику акцій (часток) реалізувати своє право на розпорядження ними, державі забезпечити реалізацію правочину за реальною ціною або здійснити вигідну інвестицію, якщо ціна правочину буде заниженою.

Водночас, на нашу думку, ці зміни можуть сприйматися як нестабільність законодавчого регулювання в Україні стосовно здійснення інвестиційної діяльності. Проте, міжнародний досвід свідчить, що перевірка та моніторинг прямих іноземних інвестицій здійснюється з метою уникнення концентрації іноземного капіталу у певних секторах економіки з огляду на національні інтереси та безпеку.

Так, 19 березня 2019 р. Європейським парламентом та Радою Європи був прийнятий Регламент ЄС 2019/452 щодо встановлення рамкового механізму перевірки прямих іноземних інвестицій у ЄС [212]. Прийняття зазначеного Регламенту пов’язане з реакцією ЄС на виклики щодо зростання прямих іноземних інвестицій, зокрема, китайських у стратегічні активи у державах-членах ЄС. В Україні також існує потреба у запровадженні системи перевірки та оцінки впливу іноземних інвестицій у підприємницькі товариства, які мають стратегічне значення для національної безпеки України.

Згідно з алжирським законодавством, у стратегічних секторах економіки іноземні фізичні та юридичні особи не можуть володіти більше, ніж 49% капіталу товариства алжирського права, тоді як не менше 51% повинно перебувати у власності алжирської особи (осіб). До 2020 р. в Алжирі вимога щодо обмеження власності іноземців у статутному капіталі поширювалася на товариства в усіх галузях підприємницької діяльності. Проте, в рамках лібералізації законодавства та з метою залучення іноземних інвестицій Законом про державний бюджет АНДР на 2020 рік від 11 грудня 2019 р. були внесені зміни до відповідних положень [236]. Відтоді іноземні особи отримали право

володіти 100% капіталу товариства, зареєстрованого в Алжирі, у нестратегічних галузях економіки. Крім того, підприємницькі товариства іноземного права можуть здійснювати діяльність в Алжирі на підставі контракту у статусі «постійного представництва».

У Марокко та Тунісі, на відміну від Алжиру, законодавством не обмежувалася участь іноземних осіб у капіталі підприємницьких товариств, хоча існують певні особливості регулювання їх правосуб'єктності при залученні іноземного капіталу чи управління.

У державах Магрибу статутний капітал у грошовій формі для товариства з обмеженою відповідальністю, як і в Україні, може вноситися частково, а потім довноситися протягом певного періоду. Проте, на відміну від України, у державах Магрибу майнові внески у капітал товариства повинні вноситися відразу та мати оцінку незалежного експерта.

У всіх державах Магрибу, як і в Україні, спільним для ТОВ є те, що їхній капітал визначається у статуті та ділиться на частки, номінальна вартість яких фіксується між учасниками. Статутний капітал може вноситися грошовими внесками, в натурі або у формі індустріального внеску (у вигляді послуг чи спеціальних знань) [222, с. 56; 301, с. 112]. У товариствах з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариствах вплив учасника на правовий режим усього майна товариства відбувається залежно від розміру частки у статутному капіталі.

В Алжирі згідно з Ордонансом №15-20 від 30 грудня 2015 р. було внесено зміни до Комерційного кодексу Алжиру, згідно з якими було скасовано вимоги щодо розміру мінімального внеску до статутного капіталу ТОВ [242, с. 5]. До 2015 р. капітал ТОВ згідно з законодавством мав становити не менше 100 тис. алжирських динарів (приблизно 850 дол. США). Після цієї реформи учасники ТОВ мають право вільно визначати розмір статутного капіталу та вносити його протягом певного періоду після реєстрації товариства. Статутний капітал в Алжирі повинен бути внесений щонайменше у розмірі однієї п'ятої від сукупної вартості часток. Внесення решти статутного капіталу може бути здійснено в

один або кілька етапів за рішенням керівника протягом періоду, що не перевищує 5 років після реєстрації у Комерційному реєстрі.

У Марокко з 2011 р. після внесення відповідних правок у Закон №15-95 також стало дозволено засновникам вільно визначати статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю [187, с. 569]. Якщо статутний капітал ТОВ становить більше 100 тисяч марокканських диргам (приблизно 10,4 тис. дол. США), учасники товариства можуть вносити його поступово протягом 5 років, тоді як 1/4 статутного капіталу має бути внесена відразу.

Законодавством Тунісу в рамках реформування підприємницької діяльності також було відмінено вимогу мінімального статутного капіталу для ТОВ, який раніше становив 1000 туніських динарів (приблизно 350 дол. США). Згідно з чинною ст. 92 Кодексу підприємницьких товариств, капітал ТОВ встановлюється в установчих документах, він поділений на частки з однаковою номінальною вартістю [194]. Так, аналіз внесення змін до нормативно-правових актів держав Магрибу протягом останнього десятиліття дозволяє з'ясувати тенденцію до лібералізації законодавства з метою заохочення малого та середнього підприємництва, залучення іноземних інвестицій.

Крім того, законодавство держав Магрибу, як і України, передбачає, що частки ТОВ вільно передаються у спадок, учасникам або членам сім'ї (батькам, дітям, дружині, чоловікові), якщо статутом не передбачена необхідність затвердження цієї дії рішенням більшості учасників. Відчуження акцій третім особам має пройти процедуру погодження власниками, які володіють не менше 3/4 статутного капіталу.

І. В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що в українському законодавстві досі немає ясності щодо моменту набуття корпоративних прав у разі їх спадкування. У разі продажу частки набуття корпоративних прав збігається у часі з моментом набуття покупцем прав на частку і не залежить від рішення загальних зборів чи внесення запису до ЄДР [114, с. 66].

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», у разі смерті учасника товариства його частка

переходить до його спадкоємця без згоди учасників товариства. Для отримання корпоративних прав спадкоємець протягом року після закінчення строку для прийняття спадщини має звернутися з заявою про вступ до товариства. У разі відсутності такої заяви товариство може виключити учасника (якщо його частка менше 50%) або прийняти рішення про ліквідацію товариства (якщо частка становить більше 50%) [109].

Вважаємо за доцільне погодитися з І. В. Спасибо-Фатєєвою, що ця норма викладена досить суперечливо, адже зі смертю особи припиняється і її правоздатність. Так, особу неможливо виключити, оскільки самої особи не існує. Якщо йдеться про спадкоємця, тоді він ще не набув корпоративних прав, а оскільки спадкоємець не подавав заяву про вступ, то він і не міг цих прав набути [114, с. 66]. На нашу думку, український законодавець таким чином намагався вирішити невизначену ситуацію в інтересах юридичної особи та її учасників, коли спадкоємець ігнорує своє право на отримання у спадщину частки товариства.

На думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, частка є об’єктом права, яке спадкоємець учасника товариства набуває у порядку спадкування. Спадкоємець має право вступити до товариства (подавши заяву на прийняття спадщини, внаслідок чого він набуде корпоративних прав) або не вступати до товариства (тоді спадкоємець набуває право вимоги виплати йому відповідних коштів товариством) [114, с. 66]. Визначення суми, яку має право вимагати учасник при виході з товариства, регулюється ст. 24 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [109]. Таким чином, право на частку пов’язане з корпоративними правами та зобов’язальним правом вимоги щодо виплати певних коштів.

Спадкування у державах Магрибу має певні особливості, так як його нормативно-правове регулювання засноване на ісламському праві. Отже, для уникнення проблемних питань, пов’язаних з успадкуванням часток (акцій) підприємницьких товариств у державах Магрибу, які належать іноземцям, доцільно оформити заповіт посвідчений нотаріусом у відповідній державі.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства» статутний капітал – це капітал товариства, що утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства [96]. Під статутним капіталом традиційно прийнято розуміти сукупну вартість майна товариства, зафіксовану у її статуті (установчому договорі).

В. Бєлов зазначає, що під час розміщення акцій кожен засновник вносить у «спільний котел», який утворює статутний капітал, своє власне майно. А це, окрім всього іншого, означає, що засновник, набуваючи акції, позбавляється свого індивідуального права власності на певні блага – гроші, речі в натурі та ін. Так, майно, яке надійшло до статутного капіталу, знеособлюється [4, с. 51]. Отже, як і в інших організаційно-правових формах підприємницьких товариств, якщо засновник вступив до товариства та вніс до статутного капіталу будь-яке майно в натурі, то, наприклад, при ліквідації товариства він не вправі на нього претендувати.

Згідно зі ст. 11 Закону України про акціонерні товариства, оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування акціонерного товариства, може здійснюватися грошовими коштами, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів, за винятком державних облігацій, які обмінюються на акції у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік), майном і майновими правами, нематеріальними активами, що мають грошову оцінку. Кожний засновник акціонерного товариства повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій [96].

Законодавство держав Магрибу містить аналогічні положення щодо способів оплати акцій АТ, проте надає можливість відтермінувати внесення оплати. Згідно зі ст. 596 Комерційного кодексу Алжиру, не менше чверті номінальної вартості акцій АТ необхідно відразу внести у грошовій формі на момент підписки [189]. Решту акціонерного капіталу може бути внесено одним чи кількома платежами, залежно від рішення ради директорів або наглядової

ради, протягом максимум п’яти років з моменту реєстрації АТ в комерційному реєстрі.

Такі ж самі положення щодо максимального 5-річного терміну внесення залишку акціонерного капіталу, як і в Алжирі, передбачаються згідно зі ст. 165 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу [194]. Натомість, у Марокко згідно зі ст. 21 Закону №17-95, решта 75% грошової вартості акцій АТ можуть бути внесені за рішенням ради директорів або наглядової ради в кілька етапів протягом терміну, що не перевищує 3 роки [268].

У вищезгаданих законодавчих актах держав Магрибу зазначається, що внески в натурі, що мають грошову оцінку, повинні бути відразу внесені при випуску відповідних акцій. Індустріальні внески (шляхом взяття на себе зобов’язань щодо виконання для товариства робіт або надання послуг) в акціонерних товариствах, як і в Україні, не допускаються. У державах Магрибу внески в натурі обов’язково повинні мати оцінку незалежних експертів.

На відміну від держав Магрибу, де оцінка майна є обов’язковою процедурою, в Україні відповідне рішення може прийматися наглядовою радою АТ відповідно до ст. 8 Закону України «Про акціонерні товариства». Крім того, вимагається залучення незалежного експерта для оцінки майна, внесеного в оплату акцій, у випадках установлених ч. 3 ст. 23 Закону України «Про акціонерні товариства» та ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [96; 107]. Ринкова вартість зазначеного майна визначається суб’єктом оціночної діяльності і підлягає затвердженню наглядовою радою АТ.

Як і в Україні, законодавство держав Магрибу має певні особливості правового регулювання акціонерних товариства в залежності від публічного чи приватного розміщення акцій. Відповідно ст. 594 Комерційного кодексу Алжиру, статутний капітал ПАТ повинен бути не менше 5 млн. алжирських динарів (приблизно 39000 дол. США), а ПрАТ - не менше 1 млн. алжирських динарів (приблизно 8000 дол. США) [189].

Відповідно до ст. 6 Закону №17-95 про акціонерні товариства Марокко, Капітал ПАТ не може бути нижчим ніж 3 млн. марокканських диргам (приблизно 310 тис. дол. США), а ПрАТ 300 тис. диргам (приблизно 31 тис. дол. США) [268]. У ст. 160 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що мінімальний статутний капітал ПАТ становить 50 тис. туніських динарів (18 тис. дол. США), а ПрАТ - 5 тис. туніських динарів (1,8 тис. дол. США) [194].

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про акціонерні товариства» мінімальний розмір статутного капіталу АТ становить 1250 мінімальних заробітних плат виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) АТ [96]. Отже, законодавства України та держав Магрибу мають подібні положення стосовно вимоги мінімального розміру статутного фонду для акціонерних товариств.

Натомість, у повному товаристві в Україні учасники впливають на правовий режим усього майна товариства, так само, як і спільного майна, оскільки всі питання вирішуються учасниками за взаємною згодою.

Законодавством держав Магрибу зазначається, що у статуті ПТ необхідно визначити розмір статутного капіталу, внесок кожного учасника, кількість та вартість внеску. Учасники мають право здійснювати внесок в натурі, який повинен супроводжуватися відповідною оцінкою.

Так, згідно зі ст. 560 Комерційного кодексу Алжиру, а також ст. 15 Закону №5-96 Марокко, внески ПТ не можуть здійснюватися цінними паперами та не можуть бути передані іншим особам без згоди усіх учасників ПТ [189; 275]. У вищезгаданих нормативно-правових актах зазначається, що будь-яке положення, яке суперечить вищезгаданому, буде вважатися нечинним.

На відміну від Алжиру та Марокко, у ст. 56 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу зазначається, що частки ПТ не можуть бути передані третім особам без згоди всіх учасників ПТ, якщо інакше прямо не передбачено установчими документами. Крім того, необхідно дотримуватися формальностей гласності. У цій же статті зазначається, що учаснику ПТ дозволяється передати третім особам свої права та вигоди, пов’язані з його часткою, при цьому цей

договір буде дійсним лише для договірних сторін [194]. Частки ПТ у державах Магрибу, як і в Україні, можуть передаватися у спадок.

Згідно зі ст.133 ЦК України, у простому командитному товаристві повні учасники здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність, так як несуть відповідальність усім своїм майном, а вкладники не беруть участі в діяльності товариства, так як несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах сум зроблених ними вкладів [152].

Комерційні кодекси держав Магрибу не встановлюють мінімального розміру статутного капіталу ПКТ. Повні учасники (генеральні партнери) мають можливість вносити усі види внесків (в натурі, готівкою, у виді послуг чи спеціальних знань), тоді як вкладникам (партнерам з обмеженою відповідальністю) не дозволяється робити внески у виді послуг чи спеціальних знань.

Законодавство держав Магрибу однаково регулює можливість передачі часток ПКТ. Відповідно до ст. 563 bis 7 Комерційного кодексу Алжиру, ст. 27 Закону №5-96 Марокко та ст. 75 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, частки ПКТ можуть відчужуватися лише за згодою всіх учасників [189; 275; 194]. У статуті ПКТ може бути врегульовано, що 1) частки, які належать вкладникам, можуть вільно передаватися між учасниками, 2) частки можуть передаватися третім особам лише за згодою всіх повних учасників та більшості вкладників, 3) повний учасник може передати частину своєї частки вкладнику чи третім особам поза ПКТ відповідно до умов п. 2.

Капітал командитного акціонерного товариства у державах Магрибу, як і в Україні, складається з акцій. Акції повних учасників не можуть бути представлені оборотними цінними паперами. Акції вкладників можуть бути внесені коштами або в натурі. Акції вкладників також можуть вільно продаватися, а їхній режим ідентичний режиму акцій, що випускаються акціонерним товариством.

Існує можливість передбачити у статуті положення про необхідність погодження продажу акцій з іншими акціонерами (вкладниками). До КАТ, як і

до АТ, застосовується те ж саме регулювання стосовно розміру мінімального капіталу та публічного розміщення акцій [222, с. 70].

Відповідно до ст. 392 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, Капітал КАТ не може бути меншим за 5 тис. туніських динарів (приблизно 1,8 дол. США). Внески вкладників повинні бути повністю внесені після підписки [194]. Мінімальний статутний капітал КАТ в Алжирі та Марокко регулюється положеннями, які чинні для АТ.

Відповідно до ст. 715 ter Комерційного кодексу Алжиру, ст. 31 Закону №5-96 Марокко та ст. 391 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, положення, які регулюють акціонерні товариства, також будуть обов'язковими для командитних акціонерних товариств з певними винятками [189; 275; 194].

Відповідно до законодавства держав Магрибу, учасники групи, яка має статус юридичної особи, не зобов'язані робити внески. Проте, група може мати статутний капітал. Корпоративні права членів групи не можуть бути представлені оборотними цінними паперами.

Відповідно до ст. 799 bis 1 Комерційного кодексу Алжиру, ст. 16-17 Закону №13-97 щодо груп економічного інтересу Марокко, ст. 446 Кодексу підприємницьких товариств Тунісу, члени групи несуть солідарну необмежену відповідальність за боргами групи крім випадків, передбачених у договорах з третіми особами [189; 267; 194]. У разі приєднання нового члена групи, він може бути позбавлений від відповідальності за боргами групи, що були набуті до моменту його входження, якщо це передбачає акт створення групи.

В Алжирі тимчасові групи підприємств та прості товариства, що не мають статусу юридичної особи, не можуть мати ні спільного майна, ні капіталу, ні власних фондів. При створенні тимчасової групи підприємств не існує ні внесків сторін, ні поділу прибутків чи втрат. Будь-яке набуте майно чи кошти в результаті підприємницької діяльності ТГП повинні бути відразу розподілені між її учасниками [222, с. 72]. В учасників простого товариства в Алжирі, на зразок ТГП, також не може бути спільного майна.

Натомість, законодавство Марокко (ст. 90 Закону № 5-96) та Тунісу (ст. 86 Кодексу підприємницьких товариств) дозволяє наявність спільної власності простого товариства [275; 194]. У такому випадку спільна власність, якщо не домовлено інакше, буде неподільною до моменту розформування простого товариства. Кожен учасник простого товариства може уступити свою частку іншому учаснику відповідно до положень статуту. Учасник простого товариства може передати свою частку третім особам, якщо інші учасники відмовилися її придбати протягом 3 місяців з дати відповідної пропозиції.

У державах Магрибу контактний офіс іноземного підприємницького товариства, як і постійне представництво, є частиною того ж товариства, яке його зареєструвало, а тому все майно контактного офісу є власністю цього товариства. Фінансування витрат контактного офісу повинне здійснюватися лише з коштів, які надходять на його рахунок від цього товариства, так як контактний офіс не може займатися підприємницькою діяльністю [222, с. 74-76].

Відповідно до законодавства Алжиру, постійне представництво підприємницького товариства не може здійснювати ввезення майна в режимі імпорту, а лише у режимі тимчасового ввезення. Режим тимчасового ввезення передбачає наступне вивезення цього майна або утилізацію у зв’язку з завершенням ресурсу його експлуатації.

Отже, у державах Магрибу та Україні, наявність відокремленого майна належить до ключових ознак юридичної особи. Зміст правового режиму майна підприємницьких товариств визначається залежно від їхньої організаційно-правової форми. У законодавстві існують певні особливості щодо відокремлення майна юридичної від фізичної особи, наприклад, для повного товариства. Законодавство Марокко та Тунісу, на відміну від Алжиру, дозволяє наявність спільного майна у таких підприємницьких утворень, як група підприємств та просте товариство.

Основу правового режиму майна підприємницьких товариств становить право власності, господарського відання, оперативного управління та інші речові права (оренди, концесії тощо). Законодавство Алжиру містить норму стосовно

переважного права придбання державою часток (акцій) у капіталі товариств алжирського права, які продаються або купуються іноземними особами. Натомість, у Марокко та Тунісі право переважного придбання часток (акцій) мають лише учасники цього товариства. В Алжирі це право також поширюється на учасників товариства відповідно до статуту. У контексті розробки в Україні правового регулювання моніторингу прямих іноземних інвестицій з метою уникнення концентрації іноземного капіталу у стратегічних секторах економіки може бути доцільним застосувати досвід Алжиру щодо переважного права держави на вчинення відповідних правочинів.

Висновки до другого розділу

Встановлено, що у державах Магрибу правосуб'єктність іноземних товариств визначається на основі особистого закону товариства. Для визначення обсягу правосуб'єктності іноземних товариств у Тунісі та Марокко застосовується доктрина осілості (за місцем знаходження адміністративного центру), а в Алжирі – доктрина центру експлуатації (за місцем основної діяльності). Крім того, у державах Магрибу застосовується доктрина контролю у якості субсидіарної прив'язки. В Україні відповідно до Закону про міжнародне приватне право застосовується принципи інкорпорації та осілості, проте стосовно українських і марокканських товариств відповідно до двосторонньої угоди про заохочення та взаємний захист інвестицій, використовується доктрина центру експлуатації та контролю.

З'ясовано, що у державах Магрибу іноземні підприємницькі товариства можуть мати такий самий обсяг прав, який вони мають у своїх державах, якщо це не суперечить імперативним нормам та публічному порядку. При цьому іноземні підприємницькі товариства не можуть мати більше прав, ніж у своїй державі відповідно до принципу «locus regit actum».

Обґрунтовано, що універсальним правилом для держав Магрибу є набуття підприємницьким товариством правосуб'єктності за умови реєстрації у

Комерційному реєстрі. Відповідне законодавство цих держав регулює створення та припинення, кількість учасників, внесення статутного капіталу, особливості керівництва та прийняття рішень залежно від обраної організаційно-правової форми підприємницького товариства. Законодавство також регулює вимогу призначення на загальних зборах одного чи кількох акредитованих аудиторів при створенні нового підприємницького товариства.

Встановлено специфіку регулювання організаційно-правової форми спрощеного акціонерного товариства у Марокко, яка була запозичена з французького права. Законодавство Алжиру, Тунісу та України не регулює зазначену організаційно-правову форму підприємницьких товариств. У майбутньому вона може бути запроваджена в Тунісі в рамках реформування законодавства для заохочення стартапів та інноваційної економіки. Крім того, законодавство держав Магрибу регулює такі організаційно-правові форми підприємницьких товариств: приватне підприємство з обмеженою відповідальністю (ППОВ), товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), акціонерне товариство (АТ), повне товариство (ПТ), просте командитне товариство (ПКТ), командитне акціонерне товариство (КАТ). Підприємницькі товариства мають право об’єднуватися у групи, що мають статус юридичної особи.

Дістало подальшого розвитку положення про складну правосуб’єктність об’єднань підприємницьких товариств, які не мають статусу юридичної особи, на прикладі правового регулювання держав Магрибу. Обґрунтовано, що у разі співпраці підприємницьких товариств в рамках тимчасових груп, договорів про спільну діяльність та інших способів співробітництва без створення юридичної особи, такі організаційні утворення мають ознаки правосуб’єктності, що доцільно називати складною правосуб’єктністю.

З’ясовано, що у державах Магрибу допускається можливість укладення корпоративного договору в рамках договірної свободи та чинного законодавства для забезпечення правового захисту капіталу учасників товариства. В Алжирі корпоративний договір не врегульований законодавством та має певні

обмеження в застосуванні. У Марокко та Тунісі корпоративний договір розглядається як договірний документ, який може бути використаний у суді. У цьому договорі можуть зазначатися наміри об'єднання учасників чи акціонерів товариства, регламентуються фінансові відносини між ними та умови фінансування проекту, внески, загальні методи управління, умови купівлі-продажу та можливі преференційні права учасників при відчуженні акцій, вирішення суперечок та право виходу з товариства, а також інші умови в рамках договірних відносин між сторонами. Корпоративні договори повинні регулювати права учасників товариства та не повинні суперечити положенням статуту. Невиконання або неналежне виконання цього договору може бути підставою для виплати компенсації чи відшкодування збитків. В Алжирі цей договір не буде визнаватися судами у якості доказу, проте існує можливість підписати корпоративний договір, який би регулювався правом іншої держави (наприклад, Франції, Швейцарії, Кіпру, Великобританії тощо), де передбачити умови управління товариством, розподіл прибутків та способи врегулювання суперечок. Правильне формулювання корпоративного договору у цьому випадку буде важливим фактором його чинності.

У контексті правового регулювання припинення командитних товариств запропоновано викласти абзац 2 ст. 83 Закону України «Про господарські товариства» у такій редакції: «Командитне товариство ліквідовується у разі вибуття усіх вкладників. Повні учасники командитного товариства у разі вибуття всіх вкладників мають право перетворити командитне товариство у повне товариство. У разі смерті одного з повних учасників, його спадкоємці стають вкладниками командитного товариства, якщо інше не передбачено установчими документами. У разі смерті єдиного повного учасника, коли його спадкоємці не набули повної цивільної дієздатності, командитне товариство припиняється через 6 місяців у разі неможливості замінити повного учасника або перетворити командитне товариство в іншу організаційно-правову форму. Командитне товариство ліквідовується також на підставах, установлених законом».

З’ясовано, що основу правового режиму майна підприємницьких товариств у державах Магрибу становить право власності, господарського відання, оперативного управління та інші речові права (оренди, концесії тощо). Так, товариство може володіти власним майном, що є відокремленим від майна засновників товариства, та включає активи і пасиви. Законодавством держав Магрибу регулюються особливості внесення статутного капіталу та можливість здійснення індустріальних внесків (у вигляді послуг чи спеціальних знань) чи внесків в натурі. Законодавство Алжиру регулює переважне право придбання державою часток (акцій) у капіталі товариств алжирського права, які продаються або купуються іноземними особами. Натомість, у Марокко та Тунісі право переважного придбання часток (акцій) мають лише учасники цього товариства. В Алжирі це право також поширюється на учасників товариства відповідно до статуту.

Запропоновано доповнити ст. 4 проекту Закону України «Про порядок здійснення іноземних інвестицій у суб’єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України» такими пунктами: «5. Держава чи державне підприємство може застосувати переважне право на вчинення цих правочинів. Переважне право зберігається протягом 1 року після вчинення правочинів іноземними інвесторами у разі заниження ціни правочину. Ціна правочину визначається на основі експертизи. 6. Юридичні особи іноземного права, які володіють акціями (частками) суб’єктів господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України, зобов’язані щорічно повідомляти Міжвідомчій комісії з питань оцінки впливу іноземних інвестицій про структуру власності з переліком кінцевих бенефіціарних власників, які володіють прямою або опосередкованою істотною участю».

3 ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У ДЕРЖАВАХ МАГРИБУ

3.1 Аналіз досвіду держав Магрибу у сфері правового регулювання діяльності підприємницьких товариств

Після отримання незалежності в середині минулого століття держави Магрибу зосередили свою увагу на економічному розвитку. У сфері правового регулювання підприємницької діяльності у державах цього регіону опосередкований вплив права Франції досі залишається визначальним. Крім того, у світі існує загальна тенденція до уніфікації правових норм [128, с. 9]. Так, статус юридичної особи у державах Магрибу розглядається з дуже близьких позицій.

Держави Магрибу декларують прагнення створити оптимальні умови для здійснення підприємницької діяльності та залучення іноземних інвестицій. З цією метою законодавці цих держав прагнуть відповідним чином реформувати своє законодавство. За результатами аналізу законодавчих реформ у вищезгаданих державах протягом останніх 20 років підтверджується тенденція до лібералізації нормативно-правового регулювання діяльності підприємницьких товариств. Водночас, темп та зміст реформ має різний характер у зв’язку з відмінними структурами економік держав Магрибу. Через те, що в Алжирі переважає державний сектор економіки, який регулюється на тендерній основі, держава намагається захистити національних виробників і заохочує до партнерства іноземного та алжирського капіталів. У цей же час, правове регулювання підприємницької діяльності у Марокко та Тунісі є більш відкрите до іноземного капіталу.

Як зазначалося у розділі 2.3 цієї дисертації, до 2020 р. у будь-якому підприємницькому товаристві в Алжирі частка іноземного капіталу не могла перевищувати 49%. Це нововведення у 2009 р. викликало хвилю невдоволення

насамперед європейських суб'єктів підприємництва, які найбільше представлені у цій державі. Певна кількість великих підприємницьких товариств оголосили про припинення своєї роботи в АНДР у відповідь на зобов'язальну дію закону про включення до капіталу 51% часток (акцій) алжирських юридичних чи фізичних осіб.

Ця зміна законодавства в Алжирі негативно вплинула на міжнародний інвестиційний імідж держави з огляду на адміністративні методи регулювання економіки [174, с. 32]. Завдяки надприбуткам від продажу вуглеводнів в АНДР та масштабним проектам з розвитку інфраструктури іноземні підприємницькі товариства продовжили свою діяльність у певних галузях економіки в рамках виконання державних замовлень. У зв'язку з ускладненням економічної ситуації та падінням світових цін на енергоносії підтвердилася тенденція щодо лібералізації та скасування цього нормативного положення [127, с. 186]. З метою залучення іноземних інвестицій відповідні зміни у законодавство Алжиру було внесено Законом про державний бюджет на 2020 рік від 11.12.2019.

На нашу думку, запровадження на законодавчому рівні додаткових пільг для іноземних інвесторів, які планують здійснювати підприємницьку діяльність в галузі туризму, сільського господарства, легкої промисловості сприятиме залученню інвестицій, нових технологій та ноу-хау. Зараз в Алжирі є чинною низка заохочень для підприємницьких товариств, що здійснюють інвестиції у південних регіонах держави.

В галузі регулювання іноземних інвестицій кожна з держав Магрибу має певні характерні риси. В Алжирі сфера прямих іноземних інвестицій регулюється Указом Президента №01-03 від 20 серпня 2001 р. [264, с. 3]. Зазначеним нормативно-правовим актом регулюється зниження митних ставок на імпорт обладнання, звільнення від ПДВ на ввезене устаткування. У разі здійснення інвестиційної діяльності у слабко розвинених регіонах, Алжир може надати додаткові пільги та звільнити підприємство від сплати податку товариств та податку на нерухомість терміном на 10 років.

Регулювання діяльності іноземних підприємницьких товариств у нафтогазовій галузі має певні особливості. Для залучення закордонних інвестицій в Алжир законодавством було врегульовано визначення товариств резидентів та нерезидентів. У ст. 55 Закону № 05-07 щодо енергоносіїв зазначено, що нерезидентом є товариство, юридична адреса якого знаходиться за кордоном. Це товариство зберігає свій статус нерезидента, навіть якщо бере участь у капіталі алжирського підприємницького товариства.

Інша важлива складова, яка вносить свої корективи у здійснення підприємницької діяльності в Алжирі, – це особливості валютного законодавства. В АНДР існують офіційний та паралельний курси алжирського динара [118, с. 119]. У зв'язку з тим, що паралельний курс алжирського динара приблизно на 50% вищий за курс Національного банку, в Алжирі діють строгі та забюрократизовані фінансові процедури.

Враховуючи, що більшість фінансових установ в Алжирі державні, стан цієї сфери характеризується відсутністю вільного продажу валюти, складністю відкриття банківських рахунків, обмеженнями та складною регламентацією трансферу коштів за кордон, забороною попередньої оплати у зовнішньоекономічних операціях.

Щодо особливостей правового регулювання підприємницьких товариств в АНДР слід відзначити наявність двох різних секторів економіки: сектор видобування вуглеводнів та інші, так звані, неенергетичні сектори. Ці два сектори економіки функціонують у різних правових рамках.

В Марокко інвестиційна галузь регулюється Законом №18-95 про інвестиції від 3 жовтня 1995 р., в якому роз'яснюються правила оподаткування, фінансові аспекти інвестування, управління тощо. При ввезенні обладнання, що використовуватиметься в рамках інвестиційної діяльності, підприємство обкладається податком від 10% до 25%, але звільняється від податку на додану вартість (ПДВ). Також, не сплачуються реєстраційні збори при купівлі землі в рамках проекту, запроваджується зниження податків на прибутки від 35% до 50%, залежно від напрямку діяльності, на термін 5 років. Згідно зі ст. 16 Закону

№18-95 Марокко, дозволяється трансфер зароблених коштів за кордон без обмежень у кількості чи в часі [179].

Політика Марокко спрямована на активне залучення інвестицій та характеризується більшою відкритістю, порівняно з Алжиром. Для закордонних інвестицій доступні усі сфери діяльності, крім сільськогосподарського сектору, що регулюється Дахірами № 1-69-25, № 1-97-171 та 1-01-55. Інвестування іноземних фізичних та юридичних осіб у сільськогосподарський сектор обмежені згідно зі статтею 24 Закону №18-95. Купівля сільськогосподарських земель іноземними фізичними чи юридичними особами заборонена, але вони мають право орендувати землю на тривалий термін. Інвестування у фінансові офшорні зони, вільні експортні зони та в сектор енергоносіїв регулюється спеціальним законодавством.

Умови інвестування в Туніській Республіці регулюються Кодексом про залучення інвестицій №93-120 від 27 грудня 1993 р., який регулює всі галузі економічної діяльності [190]. Іноземні інвестори звільняються від сплати 35% податку на прибутки (якщо вони займаються діяльністю згідно зі ст.1 вищезгаданого Закону), мають право вільно продати завезене обладнання, яким користувалися протягом 7 років. При ввезенні устаткування в рамках інвестиційних проектів необхідно сплатити лише 10% ПДВ, якщо немає подібного обладнання туніського виробництва.

Згідно зі ст. 9 Кодексу про залучення інвестицій, підприємство звільняється від сплати ПДВ та виробничого податку при закупівлі обладнання, виготовленого в Тунісі. Крім того, згідно зі ст. 12 для повністю експортно-орієнтованих підприємницьких товариств передбачене звільнення від податку на прибуток від експорту на десятирічний період. Для підприємств, які задіяні у виробництві на експорт продуктів сільського чи рибного господарства, згідно зі ст. 15 вищезгаданого Кодексу передбачається звільнення від податку на імпорт необхідного для здійснення діяльності обладнання в разі збуту 30% загального об’єму продукції на внутрішньому ринку Тунісу [190].

У зв’язку з ліберальністю туніського законодавства, Світовий банк відносить Туніську Республіку на високі позиції в рейтингах умов ведення бізнесу [211]. Зважаючи на низький рівень запасів природних ресурсів Тунісу (на відміну від Алжиру та Марокко), головний акцент для розвитку країни поставлено на використанні іноземного капіталу та технологій, що сприяло розвитку національної текстильної промисловості, туристичної галузі тощо. Законодавство Тунісу залишається привабливим для експортно-орієнтованих іноземних підприємницьких товариств, які планують здійснити інвестицію, налагодити виробництво та продавати продукцію за кордон.

У Тунісі запроваджена швидка процедура реєстрації підприємницьких товариств. Законом №2010-15 від 14 квітня 2010 р. стосовно змін та доповнень до деяких положень Закону №95-44 від 2 травня 1995 р. стосовно Комерційного реєстру, врегульовано присвоєння підприємницьким товариствам індивідуального номеру, використання електронного підпису, надано можливість внесення депозиту в Комерційний реєстр через посередника – торгові палати [241, с. 1068; 249, с. 192]. Так, процедура реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю в Тунісі займає приблизно 7-9 днів.

Українські суб’єкти господарювання можуть скористатися досвідом іноземних підприємницьких товариств щодо здійснення діяльності у державах Магрибу на основі договору про створення тимчасової групи чи договору про спільну діяльність. При виконанні діяльності у рамках такого договору іноземні підприємницькі товариства діятимуть у якості постійних представництв [237, с. 21]. З огляду на переважання державного сектору в економіці Алжиру такий спосіб співпраці може бути актуальним для українських підприємницьких товариств.

Підприємницькі товариства, які подають тендерну документацію в рамках групи у партнерстві з іншими товариствами алжирського чи іноземного права, можуть розраховувати на перевагу у відкритих торгах через можливість використання задокументованого досвіду одне одного та додаткових фінансових

ресурсів [177, с. 111]. Тендери проходять згідно з Кодексом державних закупівель Алжиру [191].

Застосування тимчасової групи підприємств є відносно новим для алжирських реалій, тому стикається з певними організаційними перешкодами, зокрема, у роботі з банківськими установами, нотаріусами, фіскальними органами тощо. Переважна більшість банків в АНДР посилаються на відсутність інформації від Центрального банку щодо здійснення відповідних фінансових операцій [118, с. 119]. Так, в Алжирі має місце брак досвіду щодо способів функціонування ТГП.

Однак, перевагою ТГП є більш гнучкий режим діяльності, що все ж не виключає необхідності формалізації відповідних процедур. Часто такий спосіб співпраці вигідний для кількох іноземних підприємницьких товариств, кожне з яких залучає власний матеріальний чи інтелектуальний ресурс для досягнення спільної мети [126, с. 122]. Товариство іноземного права, яке реалізовує контракт в Алжирі шляхом створення тимчасової групи, не може заявляти про місцезнаходження в Алжирі лише на підставі контракту групи. У разі реєстрації свого постійного представництва, місцезнаходження підприємницького товариства в Алжирі буде визнаватися алжирськими державними структурами як у юридичному, так і у фіскальному сенсі [222, с. 86].

Тимчасова група підприємств має право брати участь у тих тендерах в АНДР, де передбачається така можливість згідно з тендерною документацією. У разі співпраці між юридичними особами алжирського та іноземного права, у подальшому більш зручним з точки зору адміністрування та функціонування може бути створення спільного підприємства (групи, згідно зі ст. 796-799 Комерційного кодексу Алжиру).

ТГП може створюватися двома чи більше юридичними чи фізичними особами, які домовилися спільно взяти участь у тендері або виконати певний контракт. Сторони ТГП між собою обирають уповноваженого підрядника, який діятиме від їх імені перед замовником. Тимчасова група підприємств може бути зареєстрована у Комерційному реєстрі Алжиру, причому кожна сторона групи

зберігає автономність. Тимчасова група підприємств не є окремою юридичною особою, а тому не має права вчиняти дії, притаманні юридичним особам.

Конвенція тимчасової групи підприємств повинна розподілити ризики між учасниками та їхні обов'язки перед замовником, визначити частку робіт кожного учасника, що має відповідати його фінансовим та технічним можливостям [256]. Відповідальність учасників обмежується контрактними та законними зобов'язаннями, які набуваються після укладення контракту із замовником.

Особливої уваги потребує якісне формулювання договору (конвенції) про спільну діяльність. По перше, лише правильно укладена конвенція про створення ТГП, положення якої не суперечать вимогам алжирського законодавства, дозволить брати участь у державних тендерах та їх реалізації. По-друге, усі сторони ТГП в рамках виконання проектів в АНДР несуть відповідальність своїм майном, бо діють як незалежні юридичні особи.

В Алжирі, Марокко та Тунісі застосовується також практика укладення рамкового (попереднього) договору про тимчасову групу підприємств з можливістю у подальшому деталізувати умови участі кожної сторони у реалізації проекту [125, с. 99]. Це зручно на початковому етапі у процесі пошуку контрактів та участі в тендерах. Після виграшу тендеру постане необхідність деталізувати відповідальність кожного учасника тимчасової групи підприємств перед замовником.

В цілому методи роботи в рамках ТГП є дуже близькими до загальноприйнятих у бізнесі, проте складність може бути пов'язана з великою кількістю учасників, відсутністю вертикально-інтегрованої структури управління, різними підходами сторін до ведення справ тощо [222, с. 73]. У конвенції ТГП варто заздалегідь визначити повноваження керівників, домовитися про місце і умови поставок продукції та обладнання, управління фінансовими ресурсами, налагодження виробництва тощо. Важливим кроком є обрання керівника проекту, який матиме змогу успішно координувати дії, враховуючи інтереси всіх сторін ТГП.

У солідарній ТГП уповноважений підрядник виставляє банківську гарантію на виконання всього контракту. В Алжирі банківська гарантія банку першої категорії надається замовнику у якості гарантування успішного виконання робіт, зазвичай вона становить 5-10% від загальної суми контракту. Якщо серед учасників ТГП є юридичні особи алжирського та іноземного права, то, як виняток, банківська гарантія на виконання контракту може подаватися кожним учасником окремо, не порушуючи при цьому основного змісту договору про ТГП [256]. У спільній ТГП банківські гарантії виставляються кожним учасником окремо, якщо договір не встановлює інакше.

Згідно зі ст. 59 Указу Президента Алжиру №12-23 від 18 січня 2012 р., фінансові розрахунки замовника з солідарною ТГП здійснюються на спільний (транзитний) рахунок, який відкривається на ім'я тимчасової групи підприємств. Транзитний рахунок служить лише для отримання грошей від замовника та їх перерозподілу між учасниками ТГП. Після надходження коштів на транзитний рахунок банк протягом 3-х днів здійснює трансфер грошей на поточні рахунки кожного учасника ТГП у співвідношенні, яке вказано у договорі та фактурі ТГП для замовника.

Фінансові розрахунки замовника зі спільною ТГП здійснюються напряму між замовником та кожним учасником ТГП (учасники виставляють окремі фактури), якщо у договорі про ТГП не передбачено інакше.

Це питання є врегульованим для юридичних осіб з національністю тих держав, у яких існує договір про уникнення подвійного оподаткування. Україна 28 лютого 2019 р. ратифікувала Багатосторонню конвенцію про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування, учасниками якої також є Алжир, Марокко та Туніс. Дія цієї конвенції поширюється на укладені раніше Україною угоди про уникнення подвійного оподаткування з Алжиром та Марокко [2]. У преамбулі зазначеної Багатосторонньої конвенції визначається основний принцип, щоб прибутки оподатковувалися в місці, де

здійснюються основні види діяльності, які приносять ці прибутки, і де створюється вартість.

Згідно з п. 1 ст. 7 Конвенції між Кабінетом Міністрів України і Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень, «прибуток підприємства Договірної Держави оподатковується лише в цій Державі, якщо тільки це підприємство не здійснює підприємницьку діяльність в другій Договірній Державі через розташоване в ній постійне представництво. Якщо товариство здійснює підприємницьку діяльність як зазначено вище, то його прибуток може оподатковуватись у другій Державі, але тільки щодо тієї частини, яка стосується цього постійного представництва» [48]. Вищезгадані принципи застосовуються також в рамках міжнародних договорів, які є чинними для України, Марокко та Тунісу.

Якщо одне чи декілька українських підприємницьких товариств беруть участь у солідарній ТГП в рамках виконання контрактів в АНДР, то вони виступатимуть одною стороною перед замовником, проте незалежними юридичними особами українського права перед іншими юридичними чи фізичними особами. Оподаткування здійснюватиметься на підставі вищезазначеної Конвенції, чинної між двома державами.

Реєстрація постійного представництва на основі виконання контракту дозволяє іноземним підприємницьким товариствам на період цього контракту здійснювати свою діяльність у державах Магрибу без значних бюрократичних процедур. Також, це надає можливість репатріації частини доходу, отриманого від діяльності у цих державах, у вільноконвертованій валюті. Такий спосіб здійснення діяльності може становити інтерес для українських підприємницьких товариств у галузі проектування, будівництва та надання інших послуг.

Оподаткування постійного представництва здійснюється згідно з роз'ясненням Міністерства фінансів Алжиру, опублікованого на офіційному веб-сайті [218]. В Алжирі існує можливість оптимізації сплати податків іноземного товариства завдяки наявності вибору між двома режимами оподаткування:

загальним або авансового утримання податку з усього прибутку (залежно від тривалості та вартості контракту) [175]. Крім того, у відповідь на письмовий запит будь-якого товариства іноземного права, що бажає здійснювати діяльність в АНДР, Фіскальна служба Алжиру зобов'язана надати повне роз'яснення щодо оподаткування.

Аналогічно, у Марокко та Тунісі оподаткування українських підприємницьких товариств здійснюється на основі міжнародних угод щодо уникнення подвійного оподаткування, учасником яких є і Україна. У Марокко іноземні підприємницькі товариства підлягають загальним правилам оподаткування крім випадків отримання прибутку від видів діяльності, які перераховані у ст. 15 Генерального кодексу податків Марокко, зокрема, внаслідок використання авторських прав, наукової та технічної інформації, здачі в оренду обладнання, комісії і гонорари, транспортні послуги тощо [195]. Для прибутків від вищезгаданої діяльності використовується авансове утримання податку.

Туніс має схожий режим оподаткування постійних представництв іноземних підприємницьких товариств, як і Алжир та Марокко. Варто зазначити, що Марокко входить до переліку низькоподаткових юрисдикцій відповідно до Постанови Кабінету міністрів України №1045 від 27 грудня 2017 р. [101]. Так, фінансові розрахунки з Марокко підлягають спеціальному регулюванню в Україні як контрольовані операції.

Згідно з Комерційним кодексом Алжиру, на відміну від ТГП, група підприємств (ГП) матиме статус окремої юридичної особи та зможе використовувати задокументований досвід її учасників. У цьому випадку всі адміністративні процедури, відносини з банками та фіскальними органами добре відпрацьовані на усіх рівнях [222, с. 285]. Співпраця в рамках ТГП чи простого товариства у Марокко та Тунісі, порівняно з Алжиром, застосовується переважно у галузі недержавного економічного сектору [245, с. 40]. Зокрема, цей спосіб співпраці активно застосовується фінансовими установами чи підприємствами для реалізації великих будівельних проектів.

Отже, на початковому етапі співпраці, коли українські та іноземні суб'єкти підприємницької діяльності у державах Магрибу ще не готові прийняти рішення про тісний рівень інтеграції, найпростіший спосіб розпочати роботу та переконатися у надійності партнерів – це працювати шляхом створення тимчасової групи підприємств (АНДР), або простого товариства (Марокко, Туніс). У подальшому існує можливість знайти інший, більш стабільний спосіб співпраці, наприклад, шляхом реєстрації підприємницького товариства на території цих держав.

У зв'язку з особливостями економік держав Магрибу, в АНДР тимчасова група підприємств застосовується переважно для виконання контрактів з державними замовниками товарів та послуг [271, с. 38]. Натомість, у Марокко та Тунісі просте товариство на практиці часто застосовується як для державних, так і для приватних замовників.

При укладенні договорів про спільну діяльність у державах Магрибу варто враховувати такі фактори.

По-перше, на відміну від українського, марокканського та туніського «простого товариства», ТГП в АНДР не передбачає об'єднання вкладів учасників та наявності будь-якого спільного майна чи засобів виробництва.

По-друге, учасники ТГП в Алжирі обирають уповноважене підприємство (корисна наявність надійного алжирського партнера), яке представляє їхні інтереси перед замовником (може нести додаткову відповідальність, у тому числі фінансову), та діють як незалежні юридичні особи, координуючи свою діяльність між собою в рамках реалізації конкретного проекту. В Марокко та Тунісі керівництво ПТ обирається поміж його учасників, проте кожен виступає як окрема особа, та несе персональну відповідальність за укладені ними контракти з третіми особами.

По-третє, участь України, Алжиру, Марокко та Тунісу у Багатосторонній конвенції про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під

оподаткування сприяють діяльності українських підприємств в АНДР в рамках договорів про спільну діяльність [2].

Крім українських підприємств, у ТГП (Алжир) чи ПТ (Марокко, Туніс) можуть увійти іноземні чи офшорні підприємницькі товариства у разі необхідності залучення додаткових фінансових ресурсів. Співпраця в рамках ТГП чи ПТ може зацікавити українські проектні інститути, виробничі, будівельні та монтажні підприємницькі товариства, які бажають об'єднати зусилля для участі в тендерах або отриманні субпідрядів у державах Магрибу. ТГП чи ПТ зможе використати для державних тендерів відповідні референції своїх учасників, тобто документально підтверджений досвід, фінансові показники протягом останнього періоду тощо [121, с. 80]. Наявність солідних референцій завдяки об'єднанню у ТГП чи ПТ збільшить конкурентні переваги українських підприємницьких товариств в рамках реалізації великих проектів.

Україна, як і держави Магрибу, ставить за мету активне залучення закордонних інвестицій та запроваджує реформування законодавства підприємницьких товариств у відповідності до нових вимог сучасності. Вважаємо доцільним проаналізувати досвід Тунісу в галузі правового регулювання стартапів, яке спрямоване на залучення інвестицій та запобігання відтоку капіталу за кордон. Зазначене питання регулюється в Тунісі Законом №20 від 2018 р. про стартапи [297]. Такий законодавчий досвід Тунісу є унікальним у регіоні.

У міжнародній практиці існують різні визначення стартапів. Наприклад, відомий американський підприємець та засновник низки стартапів Стів Бланк вважає, що «стартап – це організація, сформована для пошуку повторюваної і масштабованої бізнес-моделі» [281]. Відомий програміст та венчурний інвестор Пол Грем, засновник «Y Combinator», творець «Yahoo! Store», автор книги «Хакери та Художники» стверджує, що «стартап – це товариство, створене з метою швидкого зростання» [280]. Історик підприємництва та директор Школи поглибленого вивчення соціальних наук Франції «EHESS» П. Фрідесон зазначає, що стартапи мають такі основні ознаки: «1) перспективу стрімкого зростання, 2)

використання нових технологій, 3) потребу у масивному фінансуванні» [181]. Зазначені визначення можуть бути застосовані у нормативно-правових актах для формулювання ознак стартапів.

Україна відома у світі деякими стартапами, реалізованими протягом останніх років, зокрема, «Prometheus», «Tripmydream», «Preply», «Petcube», «Ugears», «Senstone», «Solargaps» тощо [25]. У нашій державі відсутнє формалізоване визначення у правовому полі терміну «стартап», проте Урядом здійснюються спроби запровадити державну підтримку інноваційних проектів. Прикладом цьому є заснування у 2018 р. «Українського фонду стартапів», який надаватиме безповоротну фінансову допомогу на початковому етапі розвитку. Згаданий фонд не втручатиметься в роботу стартапу та не братиме участь в капіталі [91]. Стартап, який отримує грант, повинен подавати звітність про використання коштів.

Згідно з міжнародним рейтингом «Startup Ranking», Україна у 2019 р. зайняла 43 місце у світі за кількістю стартапів, тоді як на найвищих місцях у рейтингу знаходяться США, Індія, Великобританія, Канада [273]. Велика кількість українських спеціалістів у галузі інформаційних технологій працюють в американських та європейських стартап-проектах, а українські стартапи для свого розвитку і масштабування обирають переважно інші юрисдикції через сприятливіше фінансове та інвестиційне законодавство.

У Тунісі згаданий вище Закон №20 від 2018 р. про стартапи став частиною нової стратегії держави під назвою «Стартап Туніс» для сприяння інноваціям та розвитку малого бізнесу. На виконання цього Закону були прийняті Указ Уряду №2018-840 від 11 жовтня 2018 р. стосовно умов, процедур, терміну отримання та відміни статусу стартапу, застосування пільг, заохочень та переваг, організаційних питань [252, с. 4415]. Крім того, в рамках державного проекту з підтримки стартапів було поширено циркуляри Центрального банку Тунісу №2019-01 та №2019-02 [182; 183]. Так, у Тунісі було розроблено солідну законодавчу базу для подальшої реалізації державної стратегії «Стартап Туніс».

На нашу думку, доцільно проаналізувати міжнародний досвід правового регулювання стартапів. Так, у Латвії був прийнятий Закон про сприяння діяльності товариств стартапів від 23.11.2016 р., який має схожу сферу регулювання, запроваджує податкові пільги та фінансування для стартапів [248]. Крім того, у цій державі було спрощено умови отримання посвідки на проживання у Латвії для іноземців, задіяних у розробці стартапів [250]. У Сенаті США на розгляді перебуває законопроект про стартапи, який передбачає низку пільг, у тому числі щодо спрощення візової політики для учасників стартапів [270]. У багатьох державах тривають публічні дискусії щодо розробки відповідного законодавства.

Керівництво ЄС та уряди Німеччини, Франції, Фінляндії, Австрії, Ірландії, Швеції, Норвегії запроваджують різноманітні програми підтримки інноваційних стартапів, надаючи підприємницьким товариствам кредити на спеціальних умовах, податкові пільги, гранти для студентів, випускників і підприємців, а також створюючи сприятливе середовище для венчурних інвесторів. Такі держави, як Франція, Австрія та Німеччина зосереджують особливу увагу на підтримці стартапів в університетах та науково-дослідних установах.

Так у Франції було прийнято Указ №2004-581 від 21 червня 2004 р. щодо звільнення від сплати підприємницьких внесків для молодих інноваційних підприємств [216]. Згідно з цим Законом започатковано програму підтримки за назвою Молоде інноваційне підприємство (Jeune enterprise innovante – «JEI») для сприяння проектам, які існують не більше 8 років [225]. Підприємницькі товариства, що отримали статус молодого інноваційного підприємства, звільняються на три роки від усіх податків на прибуток, а потім ще на наступні два роки податок зменшується на 50%. Крім того, для них протягом семи років скорочено податки на землю і нерухомість, професійні податки й корпоративні платежі за системами соціального страхування персоналу, задіяного у науково-дослідних проектах.

Туніські законодавці запозичили досвід Франції та інших держав щодо підтримки інновацій у підприємництві. Порівняно з Францією, у Тунісі було

вжито навіть більш сміливих заходів з підтримки стартапів, включно зі створенням Фонду гарантування стартапів [119, с. 271]. Метою туніського Закону про стартапи є спрощення адміністративних процедур для розвитку бізнесу, полегшення доступу до фінансування нових проектів та заохочення підприємництва за допомогою створення вільних можливостей партнерства з іноземними товариствами, сприяння інтернаціоналізації туніських стартапів.

Закон регулює умови та механізм надання статусу стартапу для товариств, права та обов'язки цих товариств, пільги для стартапів, створення нових структур для забезпечення функціонування стартапів, окреслює повноваження Уряду, визначає джерела фінансування відповідних заходів тощо.

Згідно зі згаданим законом, статус стартапу може надаватися підприємницьким товариствам, які зареєстровані в Туніській Республіці. У ст. 2 Закону №20 від 2018 р. про стартапи надається таке визнечення: «Стартапом у контексті цього Закону називається будь-яке підприємницьке товариство, яке створене відповідно до чинного законодавства та отримало статус стартапу згідно з умовами цього Закону» [297].

Згідно зі ст. 3 Закону №20 від 2018 р., статус стартапу надається товариствам, які відповідають таким вимогам: 1) мають менше 8 років від дати створення товариства; 2) загальний річний оборот і кількість працівників товариства не перевищує рівня, встановленого Указом Уряду; 3) більше 2/3 статутного капіталу товариства належить фізичним особам, інвестиційним товариствам з капіталом розвитку або спільним фондам для інвестування у капітал розвитку, або фондам сприяння старту бізнесу та іншим інвестиційним товариствам відповідно до чинного законодавства, або іноземним стартапам; 4) економічна модель товариства заснована на інноваціях та технологіях; 5) діяльність товариства має значний потенціал зростання.

Статус стартапу, який надає відповідні переваги та можливість користуватися пільгами згідно з Законом, не може бути чинним довше 8 років від дати реєстрації товариства. Фізична особа також може звернутися за отриманням статусу стартапу для свого проекту за певних умов, передбачених

законом. Заявки щодо присвоєння цього статусу розглядаються «Комісією затвердження статусу стартапу», яка створена при Міністерстві цифрової економіки.

У Тунісі пільги, які надаються стартапам, включають: оформлення відпустки для 3-х працівників (державних чи приватних установ) для запуску конкретного стартапу на термін до 2-х років, виплата грошових стипендій цим особам за рахунок державного бюджету, сприяння в реєстрації винаходу на національному та міжнародному рівнях. Значними пільгами для стартапів на час дії цього статусу може вважатися відміна низки податків, зокрема, на доходи при їх інвестуванні у подальший розвиток стартапу, податку на товариства, сплату податку на працівників за рахунок держави тощо.

Згідно з Законом, було пом'якшено застосування певних норм Кодексу підприємницьких товариств Тунісу щодо режиму майна товариств зі статусом стартапу, а також Кодексу обміну та зовнішньої торгівлі від 1976 р. стосовно відкриття валютних рахунків, руху коштів товариства, придбання матеріальних та нематеріальних цінностей за кордоном без отримання спеціальних дозволів на такі операції [299]. Товариство зі статусом стартапу має право створювати дочірні товариства та філії за кордоном, купувати частки (акції) та здійснювати інвестиції в рамках розвитку проекту. Закон встановлює, що товариства зі статусом стартапу вважаються авторизованими економічними операторами відповідно до Митного кодексу Тунісу [298]. Крім того, Законом регулюється створення та діяльність Фонду гарантування стартапів при координації між Міністерством цифрової економіки та Міністерством фінансів з метою гарантування інтересів інвестиційних установ у випадку ліквідації стартапів за згодою.

На нашу думку, Україна має значний потенціал у вигляді передових технологій, конкурентні переваги у різних галузях економіки, висококваліфікованих спеціалістів у галузі інформаційних технологій. Крім сприятливого законодавства, важливе значення у привабливості держав для

підприємницької діяльності та іноземного інвестування має розвиток інфраструктури, політична стабільність та низка інших важливих умов.

В аналітичній довідці Світового банку «Doing business 2020» за низкою критеріїв у рейтингу умов підприємництва Марокко зайняло 53 місце, Туніс 78, тоді як Алжир 157, а Україна 64-е місце с-поміж 190 держав [206; 207; 205; 208]. Доцільно підкреслити, що саме правове регулювання і реальне виконання законів має прямий вплив на розвиток економіки окремо взятої держави та загальну атмосферу ведення підприємницької діяльності.

Досвід Тунісу щодо прийняття окремого закону у галузі правового регулювання стартапів є досить інноваційним з правової точки зору, хоча для нього було використано практичний досвід Франції та інших провідних держав. Станом на сьогодні все більше держав звертають увагу на необхідність правового регулювання цього питання. Основним стимулом для прийняття відповідних законів є створення сприятливих умов для розвитку стартапів та залучення іноземного капіталу.

Слідом за Тунісом, в алжирському законодавстві також вперше з'явився термін стартап відповідно до Закону про державний бюджет на 2020 рік від 11 грудня 2019 р. Ст. 69 вищезгаданого закону звільняє стартапи від податку на прибуток товариств та ПДВ стосовно комерційних транзакцій. Крім того, ст. 131 Закону встановлює відкриття у Держказначействі АНДР рахунку спеціального цільового призначення під назвою «Фонд підтримки і розвитку екосистеми стартапів» [236]. Цей рахунок буде наповнюватися коштами державних дотацій, квазіфіскальними операціями, іншими внесками. Кошти з рахунку спеціального цільового призначення витрачатимуться на фінансування банківських гарантій для стартапів, зниження відсоткової ставки кредитування, фінансування відповідної освіти та навчання, розвиток (інкубацію) стартапів.

Алжир ще не має практичного досвіду застосування цього законодавства. У Законі про державний бюджет на 2020 р. зазначається, що умови набуття і застосування статусу стартапу, а також порядок функціонування рахунку спеціального цільового призначення буде врегульовано підзаконними

нормативними актами. Проте, вищезгадані законодавчі зміни варті нашої уваги, так як можуть бути використані Україною.

У цьому контексті доцільно погодитися з Р. Шишкою, що запозичення норм іноземного законодавства потрібно проводити у поєднанні зі збереженням національних особливостей правової системи України [159, с. 68]. Специфіка соціально-економічного розвитку України має потребу в адаптації законодавства до права ЄС. У зв'язку з цим важливо звернути увагу на досвід правового регулювання стартапів в Алжирі та Тунісі, яке було запозичене із законодавчої практики європейських держав, зокрема, Франції та Литви.

З іншого боку, відсутність законодавчого регулювання стартапів в Україні є не єдиним стримуючим фактором для розвитку інноваційної діяльності. Наприклад, на відміну від Алжиру і Тунісу, у США та Великобританії немає законів про стартапи, проте саме у цих державах зареєстровано їхню найбільшу кількість [273]. Так, у міжнародному рейтингу «Doing business 2020» США та Великобританія відповідно займають 8 та 6 місця у світі. Фінансове та корпоративне законодавство цих держав, а також заходи урядів для підтримки стартапів, дозволяють стрімко зростати та масштабуватися новим високотехнологічним бізнесам.

На нашу думку, в Україні на початковому етапі у державній підтримці стартапів найважливішим є створення умов, при яких держава не буде гальмувати створення і діяльність стартапів, а надасть податкові і кредитні пільги, спростить подолання бар'єрів стосовно здійснення міжнародних фінансових операцій. Для розробки оптимальної стратегії та усунення можливості застосування пільгових умов у маніпулятивних схемах необхідно ґрунтовно вивчити міжнародний досвід щодо цього питання та адаптувати його для українських реалій.

Законодавство України у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції України і складається із законів України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про наукову

і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про інвестиційну діяльність», Постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні», «Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів» та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері [104]. Вищезгадані нормативно-правові акти не враховують інноваційну діяльність у галузі інформаційних технологій та стартапи, що мають великий потенціал зростання та комерціалізації у всьому світі.

Позитивним прикладом урядового сприяння розвитку інноваційного сектору економіки є Український фонд стартапів, який підпорядкований Міністерству фінансів України та надає стартапам на ранніх стадіях розвитку гранти за рахунок державного цільового фонду [91; 15]. Крім того, Міністерство цифрової трансформації України планує створити Фонд фондів для фінансування вітчизняних стартапів та забезпечити венчурне фінансування (венчурні інвестиції) інноваційних підприємств [77]. Проте, досі немає законодавства, яке би створило сприятливі умови для подальшого зростання стартапів в Україні на етапі їхнього міжнародного масштабування (тиражування).

На нашу думку, для вирішення цієї проблеми необхідно внести комплексні зміни до українського законодавства, проте перший поштовх може надати пільгове кредитування стартапів в Україні на обмежений період. У цьому контексті вважаємо доцільним запозичити досвід Тунісу щодо визначення терміну «стартап» та внести відповідні зміни до Закону України «Про інноваційну діяльність», що розширить межі його застосування. Важливо також передбачити прозору та об’єктивну процедуру надання статусу стартапу у відповідних підзаконних актах.

Метою внесення законодавчих змін є створення сприятливого клімату для реєстрації та розвитку стартапів у нашій державі, а також їх заохочення до

масштабування по всьому світу саме з України, а не до пошуків більш сприятливої для цього юрисдикції. Наявність в Україні великої кількості високопрофесійних фахівців у галузі інформаційних технологій та створення сприятливого клімату для стартапів може допомогти залучити великі інвестиції у нові високотехнологічні підприємницькі товариства та призупинити відтік кадрів і технологій за кордон.

У контексті порівняння правового регулювання діяльності іноземних підприємницьких товариств у державах Магрибу варто відзначити ту закономірність, що туніське законодавство характеризується найбільшою відкритістю до інновацій, порівняно з алжирським та марокканським [199].

На відміну від Тунісу та Марокко, Алжир протягом 2009-2019 років значно звузив права іноземного інвестування у своїй країні. У 2009 р. було видано Ордонанс Президента №09-01, згідно з яким у будь-якому підприємстві, що створюється на території Алжиру, частка іноземного капіталу не могла перевищувати 49% [235]. Такі кроки законодавців АНДР обґрунтовувалися особливостями національної економіки.

Алжир має потужні фінансові ресурси та позитивні макроекономічні показники завдяки експорту нафти та газу, проте його економіка має високу залежність від світового ринку вуглеводнів та слабо розвинену інфраструктуру власного виробництва. У зв’язку з цим, для 42 млн. населення щороку закуповується широкий спектр продукції за кордоном [210, с. 2]. Після набуття чинності Угоди про асоціацію з ЄС через значний дисбаланс імпорту та експорту Алжиру поза сектором вуглеводнів, товари європейського виробництва стали дешевшими на території АНДР у зв’язку з поступовим анулюванням митних ставок до 2015 р.

Так, набуття чинності Угод про асоціацію з ЄС для держав Магрибу призвело до того, що українським підприємницьким товариствам стало складніше конкурувати з європейською продукцією, яка має значні пільги при ввезенні на територію цих держав [253; 213; 214]. На нашу думку, вирішення цієї проблеми можливе шляхом переходу до нових способів співробітництва, а саме

забезпечення реальної присутності українських підприємницьких товариств у державах Магрибу.

У питанні залучення інвестицій провідним чинником є не лише фінансові ресурси, а можливість отримання ефективних управлінських ідей для структурного покращення базових галузей промисловості, нових технологій, більш ефективного менеджменту [170, с. 8]. Крім залучення інвестицій, аналіз законодавства свідчить також про спільну орієнтацію держав Магрибу на розвиток всілякого співробітництва з державами ЄС та отримання додаткової вигоди від забезпечення логістичних зв'язків між Європою та Африкою.

У 90-х роках XX ст. у державах Магрибу спостерігалася зміна концепції з визнання іноземних інвестицій як таких, що сприяють розвитку національної економіки, а не спричинюють її залежність від іноземного капіталу. Керівництво держав взяло курс на лібералізацію правил інвестування та діяльності іноземних товариств [170, с. 9]. З цією метою було здійснено низку реформ, зокрема, в економічній та валютно-фінансовій сфері, запроваджено звільнення від податків для іноземних інвесторів на визначений термін. Проте, частина задекларованих реформ не була реалізована.

На нашу думку, для залучення іноземного капіталу в економіку будь-якої держави постає необхідність влаштувати рівні, відкриті та зрозумілі «правила гри» у вигляді прозорого законодавства, яке виконується усіма у рівній мірі. За останні два десятиліття міжнародний бізнес зазнав значних змін у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій та глобалізації. Нормативно-правова база має бути пристосована відповідним чином до нових умов підприємницької діяльності та сприяти налагодженню торговельно-економічних відносин між державами.

Правове регулювання підприємницьких товариств у Тунісі і Марокко є більш ліберальним для іноземних фізичних та юридичних осіб, порівняно з Алжиром. За результатами цього дослідження доцільно внести такі пропозиції, які можуть бути спільними для усіх держав Магрибу. На нашу думку, в інвестиційному праві цих держав доцільно перерахувати пріоритетні галузі

підприємницької діяльності і регіони, для яких діятиме пільговий режим інвестування. У цьому контексті було б доцільним, щоб відповідне законодавство не набуло одностороннього заборонно-обмежувального характеру. Так, важливе значення для іноземних інвесторів могла б мати відмова від численних випадків, коли норми законів, які встановлюють в інтересах інвесторів певне правило, супроводжуються застереженням: «якщо інше не передбачене законодавством». Подібне застереження знецінює значення існуючого положення, тому необхідно, щоб усі можливі винятки з відповідної норми були передбачені в тому ж нормативному акті, в якому міститься правило.

Забезпечення сприятливої діяльності іноземних підприємницьких товариств у державах Магрибу передбачає законодавче закріплення державних гарантій захисту іноземних інвестицій, під якими слід розуміти правові засоби, встановлені законом, для забезпечення належного виконання іноземними інвесторами своїх завдань. До числа таких засобів відносяться виплата компенсацій іноземному інвесторові в разі націоналізації, реквізиції або конфіскації його майна, яке залишається після припинення діяльності іноземного інвестора, тощо.

На думку А. Агрута, вищезгадані гарантії присутні в законодавстві держав Магрибу, але частина з них має декларативний характер без чіткого механізму реалізації. З ним погоджуються Г. Гуфбауер та К. Брунел, що у разі оптимізації інвестиційного законодавства, ці держави матимуть змогу отримати більше вигоди від Угоди про асоціацію з ЄС шляхом залучення іноземних інвестицій та посилення експорту [167, с. 94; 224, с. 60]. Науковці наголошують на наявності великого потенціалу до зростання завдяки недорогій робочій силі.

На нашу думку, вищезгадана ситуація схожа зі станом співробітництва між ЄС та Україною після підписання Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі. На думку А. Балежентіса та О. Яценко, Україна також має великий невикористаний потенціал по залученню інвестицій та посиленню експорту до ЄС, тоді як зараз торгівельний баланс для України залишається негативним [3, с.

57]. Крім того, в Україні, як і у державах Магрибу, зазнали збитків національні виробники продукції у зв'язку з конкурентним тиском імпорту з ЄС.

Базові умови для посилення економічних та торговельних відносин закладені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС у розділі IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» [147]. Цей розділ безпосередньо стосується діяльності підприємницьких товариств, зокрема: заснування товариств та здійснення інвестицій, руху капіталів та платежів, антимонопольних заходів і державної допомоги, торгівлі товарами та послугами, співпраці в митній сфері, інструментів торговельного захисту, торговельних відносин в енергетичній галузі, прав інтелектуальної власності, державних закупівель, врегулювання торговельних суперечок та ін.

А. Балежентіс та О. Яценко зазначають, що створення Зони вільної торгівлі з ЄС створює низку переваг та загроз. З одного боку, це сприятиме поглибленню торговельної інтеграції та виходу українських товаровиробників на високомаржинальний ринок ЄС, формуванню ланцюгів доданої вартості, залученню інвестицій на створення і модернізацію виробничих потужностей, забезпеченню споживачів якісним та доступним за ціною імпортом, виходу українських суб'єктів бізнесу на ринки третіх країн [3, с. 56]. Проте, різний рівень інтеграції України та ЄС у глобальну економіку, а також відмінності економічного розвитку, посилюють асиметрію двосторонньої торговельної співпраці.

Вищезгадані науковці зазначають, що у цій ситуації структура експорту та імпорту свідчить про небезпечну для України тенденцію: сировинний імпорт з України та високотехнологічний експорт ЄС, збереження негативного сальдо у зовнішній торгівлі за більшістю товарних груп, обмежений вихід українського бізнесу на ринок ЄС внаслідок високого рівня нетарифного захисту, особливо на сільськогосподарську продукцію.

Аналіз наслідків імплементації для України Угоди про асоціацію дає можливість зробити висновок про схожість ситуації у відносинах між державами Магрибу та ЄС. На думку ученого Г. Арройо, Марокко та Туніс, порівняно з

Алжиром, досягли значно більшого прогресу у гармонізації законодавства з ЄС. Так, у якості партнерів Європейської політики сусідства, розпочатої у 2004 р., Марокко та Туніс уклали з ЄС багаторічні Плани дій, спрямовані на сприяння економічним і політичним реформам. В рамках вищезгаданих Планів дій важлива роль надається економічній інтеграції та гармонізації законодавства згаданих держав із правом ЄС. Амбітність розвитку двосторонніх відносин з цими двома державами підтверджується наданням у 2008 р. співробітництву ЄС-Марокко «просунутого статусу» та укладенням угоди у 2014 р. з Тунісом про «привілейовані відносини» [170, с. 10]. Крім того, ЄС започаткував з Марокко та Тунісом партнерство з мобільності.

За наявності низки позитивних результатів внаслідок набуття чинності угод про асоціацію, баланс товарообігу держав Магрибу з ЄС, як і в Україні, характеризується негативною тенденцією до посилення сировинного імпорту з Алжиру, Марокко та Тунісу, і одночасним посиленням експорту товарів ЄС з вищою доданою вартістю. Відповідно, в рамках положень вищезгаданого міжнародного договору держави Магрибу ініціювали внесення відповідних правок з метою збалансування економічних інтересів.

Українські науковці (В. Гейць, Т. Осташко, В. Точилін, В. Русан) також обґрунтовують потребу внесення змін до національного законодавства та перегляду окремих положень Угоди про асоціацію (в тому числі стосовно перегляду обсягів квот та ставок ввізних мит) [116]. Так, для більшості українських малих і середніх сільгосппідприємств існують проблеми щодо забезпечення відповідності продукції до європейських стандартів, тому що гармонізація та адаптація законодавства у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів потребують не лише тривалого часу, а й значних матеріальних затрат [157, с. 11].

Отже, Україна, як і держави Магрибу, потребує значних інвестицій у модернізацію промисловості для диверсифікації структури експорту для здобуття реальних економічних переваг в рамках Угоди про асоціацію з ЄС. Важливим також є правовий аспект, а саме гармонізація українського та

європейського законодавства у галузі підприємництва для посилення конкурентоспроможності вітчизняних підприємницьких товариств.

Крім того, останнім часом все важливішим для іноземних інвесторів стають митний режим і податкова політика держави. У зв'язку з цим гострою є проблема гарантій стабільності для діяльності іноземних інвесторів, претензії яких часто цілком обґрунтовані. Так, для іноземного інвестора може мати важливе значення збереження дії старого, більш пільгового законодавства протягом щонайменше п'яти років.

Кожна держава має суверенне право розробляти власне законодавство для регулювання суспільно-економічних відносин. Будь-яка правка до законів може мати як позитивні, так і негативні аспекти, що випливає також із особливостей структури її економіки, торговельного балансу, інфраструктурного розвитку тощо. Найважливішим в цьому контексті для держав Магрибу залишається витримати баланс, при якому в разі внесення змін до законодавства, перевага буде у позитивну сторону.

Отже, оптимізація українського законодавства має бути спрямована не лише на залучення іноземного капіталу, а також для сприяння розвитку місцевого підприємництва. Так, для усунення суттєвого додаткового навантаження на державний бюджет в Україні доцільно застосувати досвід Тунісу щодо розробки відповідного правового регулювання стартапів, у якому визначити чіткі правила їх кваліфікації та надання пільг. Опрацювання цього питання може належати до компетенції міністерств, які курують питання фінансів, економічного розвитку, науки та цифрової трансформації. Крім того, цінним є досвід держав Магрибу щодо імплементації угод про асоціацію з ЄС для захисту національних економічних інтересів, зокрема, у сфері перегляду тарифних квот.

3.2 Особливості правового регулювання комерційної присутності іноземного капіталу у підприємницьких товариствах держав Магрибу

Співробітництво між Україною та державами Магрибу має більш ніж п’ятдесятилітню історію. За часів Української Радянської Соціалістичної Республіки багато фахівців, які працювали у цьому регіоні у галузі енергетики, металургії, медицини та освіти, були українцями. Великий асортимент промислової та військової продукції постачався з заводів, які були розташовані на території сучасної України. Крім того, чимало арабських фахівців пройшли навчання у вищих навчальних закладах України, а зараз займаються відповідальною діяльністю в урядах та бізнесі [157, с. 610]. Незважаючи на це, сучасний стан торговельного та економічного співробітництва між Україною та державами Магрибу не відповідає потенціалу сторін, а присутність українського капіталу у цих державах низька.

З огляду на вищезазначене вважаємо доцільним проаналізувати особливості правового регулювання комерційної присутності іноземного капіталу у державах Магрибу та їхній досвід щодо здійснення підприємницької діяльності. Такий аналіз дозволить сформулювати рекомендації суб’єктам підприємницької діяльності в Україні для посилення співпраці з досліджуваними державами.

Держави Магрибу є перспективним ринком для України, до них проявляють великий інтерес провідні держави світу. Головною статтею експорту Алжиру є вуглеводні. Так, протягом січня-червня сума експорту вуглеводнів склала 17,65 млрд. дол. США, що становить 93,1% від загального обсягу експорту держави [227]. До основних груп імпорту Алжиру належать паливні матеріали, продукти харчування, сільськогосподарське обладнання, промислове обладнання. Найбільшими імпортерами з АНДР традиційно вважаються Франція, Італія, Іспанія, США, Велика Британія, Туреччина, а найбільшими експортерами до АНДР: Китай, Франція, Іспанія, Німеччина, Італія. Російська Федерація входить до топ 15 держав-експортерів в Алжир.

Відповідно до інформації, наданою Національним офісом статистики АНДР, найбільшими інвесторами в економіку Алжиру стали підприємницькі товариства з Франції, Німеччини, Італії, Китаю та Туреччини [227]. Французький

капітал в Алжирі був представлений переважно у таких галузях економіки, як: хімічна промисловість, фінанси, напої, будівельні матеріали. Протягом 2017-2019 років значно зросли інвестиції з Китаю та Туреччини, зокрема, у галузі автомобілебудування. Крім того, зріс об'єм інвестицій з Сінгапуру та держав Затоки, що може свідчити про використання інших сприятливих юрисдикцій з метою оптимізації оподаткування. Досить часто громадяни держав Магрибу реєструють товариства у Франції, Швейцарії та Об'єднаних Арабських Еміратах для використання переваг іноземного інвестора для ведення підприємницької діяльності.

Для надання послуг (проектування, будівництва, вудобування вуглеводнів тощо) іноземні підприємницькі товариства здійснюють діяльність в Алжирі переважно за допомогою реєстрації постійного представництва на час виконання контракту. Для отримання переваг національного постачальника при участі в тендерах, іноземні суб'єкти підприємницької діяльності зазвичай створюють нові товариства у партнерстві з алжирськими фізичними чи юридичними особами. Також, створення підприємницьких товариств відповідно до алжирського права користується популярністю серед іноземних експортерів, які локалізують фінальну стадію виробництва своєї продукції в АНДР.

Аналогічні принципи діяльності іноземних підприємницьких товариств застосовуються також в Марокко і Тунісі. Продукція, яка вироблена в одній із держав Магрибу, може екпортуватися до сусідніх держав Африки чи ЄС, користуючися певними перевагами відповідно торговельних угод цих держав. Так, держави Магрибу намагаються залучити іноземний капітал для створення нових робочих місць, отримання технологій та посилення власного експорту.

Основними торговими партнерами Марокко традиційно є низка держав Європейського Союзу (Іспанія, Франція, Італія, Німеччина), а також США, Китай, Туреччина, Бразилія. Росія займає 8-е місце в списку основних постачальників товарів в Марокко (2%) і 9 місце серед імпортерів марокканської продукції (2,1% марокканського експорту) [272].

Як і в Алжирі, із закордонного капіталу найбільше в економіці Марокко присутній французький капітал. Обсяг інвестицій із Франції у цій державі сягає 12,8 млрд. дол. США [139]. У Марокко здійснюють діяльність близько 800 французьких підприємницьких товариств, у яких працює понад 120 тис. марокканців. Франція розбудовує співробітництво з Марокко на таких провідних напрямах, як енергозбереження, відновлювані джерела енергії, захист довкілля, побудова екологічних міст, цифрові технології, створення спільних промислових циклів високотехнологічних виробництв тощо.

Іспанія також має значні економічні інтереси в Марокко та є його найбільшим торговельним партнером, другим за обсягами інвестором та другим за величиною джерелом доходів від туризму [272]. У Марокко здійснюють діяльність приблизно 800 іспанських підприємницьких товариств. В Марокко зосереджено близько 60% іспанських капіталовкладень в арабських державах. Основними галузями іспанських інвестицій є рибальство, хімічна та гірнича промисловість, енергетика, включаючи відновлювані джерела енергії, туризм, готельне господарство.

Китай є третім за величиною торговельним партнером Марокко, загальний обсяг щорічної торгівлі з яким становив 4,25 млрд дол. США у 2016 р., тоді як середньорічний приріст склав 18,2% між 2001 і 2016 роками [197]. Китай намагається активно брати участь у розвитку промисловості, заохочувати китайські підприємницькі товариства до участі в будівництві великих об’єктів інфраструктури в Марокко, поглиблювати співпрацю за такими традиційними напрямами, як фосфати, рибна галузь, медицина, охорона здоров’я і комунікації. Перспективними вважаються такі сфери, як електроніка, виробництво обладнання, авіація, космонавтика та використання відновлюваних джерел енергії.

Китай цікавий для Марокко як серйозний інвестор в розвиток інфраструктурних проектів, грошово-кредитної системи, як споживач туристичних послуг, постачальник широкого асортименту товарів і в деякій мірі ринок збуту [238]. Угода про стратегічне партнерство між Марокко та Китаєм

передбачає поглиблення співробітництва в галузі нафти, добувної промисловості, захисту навколишнього середовища, рибальства, будівництва інфраструктури і цифрових комунікацій.

На сьогоднішній день близько 30 китайських підприємницьких товариств здійснюють діяльність у Марокко, головним чином у сфері інформаційних технологій і телекомунікацій. У цих підприємницьких товариствах працюють 1100 громадян Китаю і 3000 громадян Марокко. Загальний обсяг інвестицій з Китаю у 2017 р. оцінювався у 200 млн дол. США.

Товарообіг Російської Федерації з Марокко протягом останніх років коливається на рівні 400-500 млн. дол. США. У структурі експорту Російської Федерації в Марокко основна частка припадає на такі види товарів: мінеральні продукти, продукція хімічної промисловості, продовольчі товари та сільськогосподарську сировину, деревину та целюлозно-паперові вироби.

У Тунісі спостерігається схожа ситуація в галузі інвестицій та торговельно-економічного співробітництва, як і з Марокко та Алжиром. Зараз близько 70% зовнішнього товарообігу Тунісу припадає на держави ЄС, переважно Францію, Італію, Німеччину, Іспанію [217]. Підтвердженням пріоритетності європейського торговельного вектору Тунісу є активізація переговорного процесу з ЄС щодо укладення Всебічної та поглибленої угоди про вільну торгівлю. Крім того, після «Жасминової революції» 2011 р. лише посилилася орієнтація Тунісу на ЄС. Туніська влада тісно співпрацює із західними фінансовими інституціями, зокрема МВФ, з яким у 2016 р. підписано Угоду про механізм розширеного кредитування.

Темпи розвитку зовнішньоекономічних відносини Тунісу з державами Африки залишаються незначними. Основними торговельними партнерами Тунісу в Африці є сусідні Алжир та Лівія [217]. Незважаючи на географічну належність до Африканського континенту, обсяги торгівлі з державами регіону не перевищують 2,4% від загального зовнішнього товарообігу Тунісу.

Основними перешкодами на шляху розвитку торговельно-економічних відносин Тунісу з африканськими державами є нерозвинута транспортна

інфраструктура, недостатнє дослідження ринків африканських країн з точки зору їх перспективності, а також традиційна спрямованість туніської економіки на європейський ринок (75% експорту та 55% імпорту Тунісу припадають на держави ЄС).

Згідно з офіційною статистикою 2018 р., в Тунісі із загальної кількості близько 735000 підприємницьких товариств було більше 15000 товариств з іноземним капіталом, із яких найбільше французьких, італійських, бельгійських, німецьких, британських та іспанських інвестицій [215]. Іноземні підприємства задіяні найбільше у сфері торгівлі, текстильній промисловості, транспортному та енергетичному секторах, туризмі.

Туніс декларує рух у напрямку африканської економічної інтеграції з метою диверсифікації зовнішніх ринків, більш ефективного використання своїх логістичних можливостей та зручного географічного розташування. Водночас, відзначається поступове посилення на туніському ринку позицій китайського капіталу.

Важливого імпульсу розвиткові відносин між Китаєм та державами Магрибу надало започаткування у 2013 р. китайської ініціативи «Один пояс – один шлях», а саме створення комерційної та інфраструктурної мережі, що з'єднає Азію з Африкою та Європою.

Сьогодні у державах Магрибу існує низка факторів, які впливають на розвиток відносин, зокрема, непередбачуваність у прийнятті регулятивних рішень, наявність чинних угод про асоціацію з ЄС та арабськими державами, започаткування Африканської континентальної зони вільної торгівлі тощо. Проте, держави Магрибу є перспективними для українських експортерів та інвесторів. Населення цих держав стрімко зростає, а економіки демонструють швидкий розвиток [170, с. 7]. Політика цих держав направлена на отримання новітніх технологій, створення власних виробництв, розбудову експортно-орієнтованих галузей.

Новий етап розбудови наших двосторонніх відносин з державами Магрибу розпочався після здобуття Україною незалежності. Протягом цього періоду

сторонами була проведена солідна робота з узгодження та підписання міжнародних договорів для сприяння руху та захисту капіталів суб'єктів підприємницької діяльності.

Зараз продовжується активна робота над розвитком договірно-правової бази України з державами Магрибу, основу якої складають чинні торговельно-економічні угоди [28]. У галузі, дотичній до правового регулювання підприємницьких товариств, станом на 2020 р. готовими до підписання між Україною та Алжиром є: Угода про створення спільної міжурядової комісії з питань двостороннього співробітництва, Угода про правову допомогу у цивільних та господарських справах, Угода про правову допомогу у кримінальних справах; Угода про видачу правопорушників, Протокол про співробітництво між Міністерством юстиції України і Міністерством юстиції Алжирської Народної Демократичної Республіки. Крім того, між Україною та Алжиром зараз сторонами розглядаються такі договори: Угода про сприяння та взаємний захист інвестицій, Угода про морське торговельне судноплавство. Проект Угоди про взаємний захист інвестицій між Україною та Алжиром розглядається сторонами вже більше 10 років, проте алжирська сторона не проявляє зацікавленості прискорити її опрацювання.

Між Україною та Марокко договірно-правова база також активно розвивається [29]. Зокрема, у жовтні 2019 р. було підписано Договір між Україною та Марокко про правову допомогу у цивільних і комерційних справах, який створює правову базу для міжнародного співробітництва компетентних органів сторін у сфері цивільного судочинства. Завданням Договору є закріплення гарантій для громадян будь-якої з держав стосовно звернення до судових органів іншої держави з метою захисту прав та інтересів, а також визначення механізму взаємного виконання доручень про вручення документів і надання доказів, взаємного визнання та виконання судових рішень [78]. Зазначений договір набуде чинності після виконання обома сторонами відповідних внутрішньо-державних процедур.

Крім того, вже готові до підписання Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Марокко про спільне виробництво і співробітництво у сфері кінематографії, Договір про правову допомогу у кримінальних справах та екстрадицію між Україною та Королівством Марокко, Договір про передачу засуджених осіб між Україною та Королівством Марокко. Сторонами розглядаються ще такі договори, які можуть стосуватися регулювання діяльності підприємницьких товариств: Угода про науково-технологічне співробітництво між Кабінетом Міністрів України і Урядом Королівства Марокко, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Марокко про повітряне сполучення, Угода про співробітництво в галузі захисту рослин та карантину між Кабінетом Міністрів України і Урядом Королівства Марокко, Меморандум між Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України та Міністерством енергетики Королівства Марокко про взаєморозуміння у сферах енергоефективності, відновлюваної енергетики та альтернативних видів палив.

Так само триває активна робота по розбудові договірно-правової бази між Україною та Тунісом [27]. Найбільш актуальним питанням щодо регулювання діяльності підприємницьких товариств двох держав є прискорення опрацювання проекту двосторонньої міжурядової угоди про взаємний захист інвестицій, а також завершення внутрішньодержавних процедур та підписання двосторонньої міжурядової угоди про взаємну допомогу у митних справах. Крім того, вбачається доцільним відновлення переговорного процесу щодо проекту міжурядової конвенції про уникнення подвійного оподаткування.

За інформацією Державної служби статистики України, протягом січня-вересня 2019 р. прямі інвестиції алжирського та марокканського капіталу в Україну не здійснювалися. Розмір прямих інвестицій туніського капіталу в Україну становить лише 0,1 млн. дол. США. Від України протягом цього ж періоду прямі інвестиції в Алжир, Марокко та Туніс також не зареєстровано [111; 143]. Зазначена статистика свідчить про низький рівень прямої

інвестиційної співпраці між суб'єктами підприємницької діяльності України та держав Магрибу.

На нашу думку, офіційна статистика не відображає сучасну ситуацію у повній мірі. Імовірно, що у зв'язку зі зручністю правового регулювання іноземного капіталу у певних юрисдикціях, суб'єкти підприємницької діяльності держав Магрибу та України реєструють підприємницькі товариства в інших державах (наприклад, Кіпрі, Нідерландах, Англії, Швейцарії, Франції). Так, при здійсненні інвестиційної діяльності від імені підприємницького товариства резидента третьої держави, капітал, який походить з держав Магрибу, не буде відображатися в офіційній статистиці прямих інвестицій в Україну.

Крім того, український капітал у незначній кількості присутній у державах Магрибу, який інвестований фізичними особами громадянами України у підприємницькі товариства на території цих держав. У державах регіону також є алжирські, марокканські та туніські громадяни, які володіють одночасно і українським громадянством, та здійснюють підприємницьку діяльність у державі перебування.

Зараз немає принципових проблемних питань або факторів, що значним чином впливали б на розбудову співробітництва України з державами Магрибу. Водночас, застарілі стереотипи мислення щодо сучасного стану розвитку держав на Африканському континенті (громадянські війни, перевороти, корупція тощо) стають на заваді активізації відносин.

Вважаємо за доцільне погодитися з В. Макухом, що найважливішу роль у зовнішньоекономічних зв'язках держав Магрибу відіграє зовнішня торгівля. У цьому контексті, саме суб'єкти бізнесу мають стати рушійною силою активізації відносин з державами континенту. Водночас, держави Магрибу необхідно розглядати як споживачів інвестицій, а не потенційних інвесторів в Україну. Вони потребують нових технологій, розміщення спільних виробництв, створення робочих місць [70, с. 10]. У той же час, відносини України з державами Магрибу залишаються переважно у торговельній сфері. Мовний і культурний бар'єри, а

також відмінність правового регулювання уповільнюють процес налагодження ефективного співробітництва.

Місцеві особливості та сучасні умови здійснення підприємницької діяльності вимагають безпосередньої присутності українського капіталу на території держав регіону. Зараз спостерігається певний прогрес у цьому напрямку, так як стали активнішими візити до держав Магрибу будівельних та енергетичних підприємницьких товариств з України. Варто відзначити позитивний приклад українського ТОВ «Техна» (спеціалізується на виробництві обладнання для птахоферм), яка вже на щорічній основі бере участь у профільних виставках у державах Магрибу [84]. В результаті такої діяльності вдалося укласти низку контрактів на виготовлення та установку птахоферм. Зазначена підприємницька діяльність не вимагає здійснення інвестиції на території держав Магрибу, так як виробництво продукції здійснюється переважно в Україні, продаж забезпечується з використанням банківського акредитиву, а інсталяція обладнання для замовника у його державі займає зазвичай менше 3-х місяців. Це дозволяє відряджати спеціалістів без оформлення офіційного найму на роботу, що не суперечить законодавствам держав Магрибу у разі дотримання відповідних термінів.

Важливим фактором, який об’єктивно міг би сприяти залученню суб’єктів підприємницької діяльності з України до інвестування в алжирську економіку (створення підприємницьких товариств, розміщення замовлень на виробництво певних товарів, використання сприятливих для агробізнесу кліматичних умов тощо) є анонсована Урядом Алжиру стратегія розвитку експортно-орієнтованих галузей, яка буде прийнята найближчим часом [230]. Зазначений документ розробляється з метою зменшення залежності економіки АНДР від експорту вуглеводнів. Основний наголос робиться на розміщенні виробництв в Алжирі, створенні нових робочих місць тощо. Вже сьогодні у цій державі існують податкові пільги для нових підприємницьких товариств, що створюються у південних регіонах, спрощена процедура виділення земель для аграрного

господарства тощо. Крім того, металургійна та видобувна промисловість, енергетика, машинобудування є перспективними для розвитку співробітництва.

Доцільно відзначити, що Алжир інвестує капітал в рамках реалізації національної програми у сфері космосу 2020-2040. Так, протягом 2006-2020 рр. було запущено на орбіту 6 алжирських супутників. Активне співробітництво у цій сфері ведеться з КНР, зокрема, 323 алжирських спеціалісти пройшли навчання з питань контролю, експлуатації, експертизи та монтажу супутників у Китаї [255]. Співпраця між Україною та АНДР у цій сфері регулюється Протоколом про співробітництво між Національними космічним агентством України і Алжирським космічним агентством та Рамковою угодою між Урядом України та Урядом АНДР про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях [82].

Україна активно співпрацює з Алжиром у галузі військово-технічного співробітництва (ВТС). Алжирська армія на 90 % оснащена радянською військовою технікою, що вимагає систематичного ремонту і модернізації. До перспективних проектів співробітництва двох держав відноситься підготовка військових кадрів для Алжиру в Україні [70, с. 32]. Створення спільних підприємницьких товариств в АНДР по виготовленню патронів та продовження терміну дії боєприпасів також може становити економічний інтерес для України.

Крім поставок обладнання в рамках ВТС, українські підприємницькі товариства майже не представлені на місцевому ринку машинобудування. Алжир зацікавлений у залученні підприємницьких товариств з України до будівництва й модернізації промислових об`єктів Алжиру, а також запозичення українського досвіду та «ноу-хау» для реалізації проектів з розвитку шахт та покладів рідкісних металів.

Україна постачає до Алжиру продукцію сільського господарства, адже Алжир обіймає третє місце серед найбільших у світі імпортерів зернових, поступаючись лише Єгипту та Індонезії.

Марокканський ринок також демонструє відкритість у певних галузях щодо українського експорту та участі українських підприємницьких товариств у

реалізації інфраструктурних проектів на тендерній основі. З 2012 р. Україна входить до першої п’ятірки постачальників зернових до Марокко, яке у 2018 р. стало третім імпортером української пшениці [144].

Для успішного просування своїх товарів експортер має бути присутній на території цих держав шляхом реєстрації представництва, підприємницького товариства чи за допомогою партнерських товариств, рекламувати та регулярно виставляти продукцію на виставках і ярмарках [70, с. 34]. Також, перспективним напрямом залишається експорт до Марокко продукції сільського господарства та харчової промисловості, зокрема, постачання зернових, олії, масла, цукру, добрив, кормів, меблів, виробів з дерева (паркетної продукції), металопродукції. У зв’язку з жорсткою конкуренцією, дієвим методом може бути налагодження промислового співробітництва, створення спільних підприємств на території Марокко, участі українських підприємницьких товариств у тендерах, спільний вихід на ринки держав Західної Африки.

Важливим компонентом економічних контактів мало б стати проведення в Марокко об’єднаннями українських експортерів семінарів-презентацій та виставок продукції, а також встановлення прямих фахових контактів із імпортерами. Успішним може бути застосування можливостей Почесних консулів України у містах Касабланка, Танжер, Марракеш та представника ТПП України в Марокко у м. Марракеш.

Зовнішньоекономічна політика Тунісу фокусується на підтримці національного виробника на зовнішніх ринках та наданні максимального сприяння іноземним інвестиціям, які орієнтовані на подальший експорт. Туніс має розгалужену економіку, що включає розвинену електротехнічну, нафтопереробну, автомобільну, текстильну, сільськогосподарську галузі. Доволі широкий спектр туніського експорту охоплює виробнича галузь (хімікати, машинобудування, запасні частини та обладнання), сільськогосподарський сектор і сферу послуг (туризм та фінансова діяльність) [166].

Варто зауважити, що держави Магрибу є членами кількох зон вільної торгівлі: в рамках Угоди про Асоціацію з ЄС та зони вільної торгівлі арабських

держав, що зменшує конкурентоспроможність цін українських товарів. Пріоритетного значення у зовнішньоекономічній політиці Тунісу набуває процес інтеграції у торговельно-економічний простір Африканського континенту. У 2018 р. Туніс набув членства у COMESA (Спільний ринок країн Східної та Південної Африки), а також статусу спостерігача в ECOWAS (Економічне співтовариство держав Західної Африки) [196; 279].

Крім того, Туніс, як і Алжир та Марокко, є підписантом Угоди про створення Африканської зони вільної торгівлі (CFTA), яка покликана стати найбільшою зоною вільної торгівлі на континенті. Станом на квітень 2020 р. 54 з 55 держав Африканського континенту підписали цей документ, і лише 28 держав з 54 його ратифікували [178; 166]. До повномасштабного запуску Угоди, запланованого у липні 2020 р., потребує вирішення низка питань, зокрема щодо вільного пересування осіб та товарів, правових механізмів компенсації втрат для окремих учасників Угоди тощо. Кінцевою метою запровадження Угоди є поступове зняття впродовж 10 років тарифних бар'єрів для 90% товарів [277, с. 11]. Очікується, що у наступні роки внутрішньоконтинентальна торгівля може збільшитися з 16% до 60% від загального обсягу торгівлі.

Водночас, регіональна інтеграція Алжиру, Марокко, Тунісу, а також уніфікація норм в рамках створення Союзу Арабського Магрибу, на думку іноземних науковців (Б. Надуа, Л. Окампос, Б. Сарр, Р. Аль-Амін, Ж.-Ф. Дофін, С. Еізенстат, Г. К. Гуфбауер та ін.), залишається чинною лише на папері та слабо реалізовується на практиці [210, с. 7; 224, с. 9]. Зважаючи на різницю загальної структури економік цих держав, існують певні відмінності у правовому регулюванні іноземних підприємницьких товариств, а торгівля між державами регіону залишається слабкою.

Незважаючи на низку стримуючих факторів, держави Магрибу намагаються рухатися у напрямку економічної інтеграції з метою диверсифікації зовнішніх ринків, більш ефективного використання своїх логістичних можливостей та зручного географічного розташування між Європою та

Африкою [113, с. 52]. Фактор угод про асоціацію з ЄС для зовнішньої торгівлі та інвестиційної діяльності у державах Магрибу залишається визначальним.

Подальша інтеграція держав регіону в рамках анулювання митних ставок підтверджує те, що українським підприємницьким товариствам варто вивчити можливість застосувати стратегію реальної присутності у цих державах шляхом створення підприємницьких товариств, розширення мереж дистрибуції, налагодження ланцюгів виробництва. Проте, аналіз стану двостороннього співробітництва України з кожною із держав Магрибу свідчить, що суб'єкти українського бізнесу зацікавлені у торгівлі, проте не проявляють системного інтересу до інвестування капіталу.

Варто погодитися з тезою В. Макуха, що важливим аспектом у цьому контексті є питання правового захисту інтересів українських фізичних осіб, підприємств та організацій у регіоні [70, с. 53]. На нашу думку, низький рівень інвестиційної співпраці пов'язаний у першу чергу з відсутністю достатньої інформації в українських підприємницьких товариств щодо правових способів захисту свого капіталу у державах Магрибу, складність проаналізувати потенційні ризики та терміни окупності інвестиції, відсутність досвіду здійснення аналогічних проектів за кордоном.

У більшості українських підприємницьких товариств немає досвіду стосовно участі у закордонних тендерах, характерний мовний бар'єр та незнання місцевих особливостей правового регулювання. В арабських державах Магрибу підприємницька діяльність може здійснюватися успішно лише французькою або арабською мовами, так як англійська не є поширеною.

Враховуючи особливості арабських країн та місцевий менталітет, перехід до якісно нової структури експорту в бік високотехнологічної продукції та послуг, а також прямі контакти між українськими підприємницькими товариствами та їхніми партнерами у державах Магрибу можуть принести конкретний результат.

За результатами аналізу правового регулювання комерційної присутності іноземного капіталу у державах Магрибу, доцільно зробити висновок, що

іноземні підприємницькі товариства, які здійснюють свою діяльність у сфері послуг (будівництво, проектування тощо) представлені у регіоні переважно постійними представництвами без реєстрації нової юридичної особи. Якщо вимагається залучення великого капіталу та налагодження виробництва на території цих держав, іноземні підприємницькі товариства створюють нові товариства та групи підприємств відповідно до права держави перебування. Серед іноземних суб'єктів малого та середнього бізнесу залишається поширеною практика створення нових підприємницьких товариств фізичними особами. Так, для подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва між Україною та державами Магрибу необхідна диверсифікація номенклатури українського експорту, реалізуючи стратегію переходу від оптової торгівлі до створення представництв і підприємницьких товариств із відповідними збутовими мережами, тобто реальної присутності українського капіталу. У цьому контексті необхідно здійснювати пошук можливих способів співробітництва з підприємницькими товариствами держав регіону, брати участь у тендерах, а також у міжнародних виставкових заходах.

Висновки до третього розділу

Україна та держави Магрибу є учасниками Багатосторонньої конвенції про уникнення подвійного оподаткування, яка регулює питання стягнення податків з осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність на території договірних держав. Так, на початковому етапі здійснення підприємницької діяльності у цих державах найоптимальнішим способом може бути постійне представництво або тимчасова група підприємств. Якщо вимагається залучення великого капіталу та налагодження виробництва на території цих держав, створення нових підприємницьких товариств та груп підприємств відповідно до права держави перебування забезпечить надійніший правовий захист українського капіталу.

З'ясовано, що у державах Магрибу український капітал присутній у незначній кількості, а українські суб'єкти підприємницької діяльності переважно

займаються торгівлею та стикаються з жорсткою конкуренцією підприємницьких товариств ЄС та Китаю. У зв'язку з наявністю у держав Магрибу угод про асоціацію з ЄС, виробленій в Україні продукції складніше конкурувати на ринках регіону. Запропоновано використати досвід товариств з держав ЄС та застосувати нові підходи до розвитку підприємницької діяльності у державах Магрибу шляхом створення спільних підприємницьких товариств, участі у державних тендерах та міжнародних виставкових заходах.

Запропоновано використати досвід Тунісу щодо правового регулювання стартапів та внести до Закону України «Про інноваційну діяльність» такі зміни: 1) Абзац другий статті 1 викласти в такій редакції: «інноваційна діяльність - діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень, розробок та інформаційних технологій і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг»; 2) Абзац третій статті 1 викласти в такій редакції: «інноваційний продукт – результат інноваційної діяльності, у тому числі науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом»; 3) Статтю 1 доповнити дев'ятим абзацом в такій редакції: «Стартап – інноваційне підприємство, яке створене відповідно до чинного законодавства та має статус стартапу відповідно до умов цього Закону»; 4) Статтю 5 викласти в такій редакції: «Суб'єктами інноваційної діяльності можуть бути стартапи, фізичні і (або) юридичні особи України, фізичні і (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів»; 5) Статтю 16 доповнити третім пунктом в такій редакції: «Стартапом вважається інноваційне підприємство, яке відповідає таким вимогам: а) має менше 7 років від дати створення; б) загальний річний оборот і кількість працівників не перевищує рівня, встановленого Кабінетом Міністрів України у положенні про порядок державної реєстрації інноваційних проектів; в)

економічна модель заснована на інноваційній діяльності відповідно до вимог, встановлених цим Законом; г) має значний потенціал зростання».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено доктринальне узагальнення і вирішення наукової проблеми, що полягає в оптимізації вітчизняного законодавства, яке регулює підприємницькі товариства, а також з'ясуванні особливостей правового регулювання підприємницьких товариств у державах Магрибу для забезпечення правової безпеки капіталу українських суб'єктів підприємництва. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій наукового та практичного характеру, спрямованих на досягнення мети дослідження:

1. З'ясовано, що сучасна тенденція поступового реформування законодавств держав Магрибу характеризується переходом від централізовано-планової економіки та дозвільної системи до ринкової з принципами свободи підприємницької діяльності. Порівняно з Марокко та Тунісом, Алжир найактивніше здійснює регулювання ринку відповідно до Конституції та національного законодавства.

2. Обґрунтовано, що українські суб'єкти підприємницької діяльності у державах Магрибу можуть здійснити укладення корпоративного договору для захисту свого капіталу. В Алжирі корпоративний договір не врегульований законодавством та має певні обмеження в застосуванні. Корпоративні договори у державах Магрибу повинні регулювати права учасників товариства та не повинні суперечити положенням статуту, можуть передбачати відшкодування збитків за невиконання або неналежне виконання цього договору. У Марокко та Тунісі корпоративний договір розглядається як договірний документ, який може бути використаний у суді. В Алжирі цей договір не буде визнаватися судами як доказ, проте існує можливість підписати корпоративний договір, який би регулювався правом іншої держави (наприклад, Франції, Швейцарії, Кіпру, Великобританії тощо). Правильне формулювання корпоративного договору у цьому випадку буде важливим фактором його чинності.

3. У контексті оптимізації правового регулювання припинення командитних товариств запропоновано викласти абзац 2 ст. 83 Закону України «Про господарські товариства» у такій редакції: «Командитне товариство ліквідовується у разі вибуття усіх вкладників. Повні учасники командитного товариства у разі вибуття всіх вкладників мають право перетворити командитне товариство у повне товариство. У разі смерті одного з повних учасників, його спадкоємці стають вкладниками командитного товариства, якщо інше не передбачено установчими документами. У разі смерті єдиного повного учасника, коли його спадкоємці не набули повної цивільної дієздатності, командитне товариство припиняється через 6 місяців у разі неможливості замінити повного учасника або перетворити командитне товариство в іншу організаційно-правову форму. Командитне товариство ліквідовується також на підставах, установлених законом».

4. Запропоновано доповнити ст. 4 проекту Закону України «Про порядок здійснення іноземних інвестицій у суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України» такими пунктами: «5. Держава чи державне підприємство може застосувати переважне право на вчинення цих правочинів. Переважне право зберігається протягом 1 року після вчинення правочинів іноземними інвесторами у разі заниження ціни правочину. Ціна правочину визначається на основі експертизи. 6. Юридичні особи іноземного права, які володіють акціями (частками) суб'єктів господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки України, зобов'язані щорічно повідомляти Міжвідомчій комісії з питань оцінки впливу іноземних інвестицій про структуру власності з переліком кінцевих бенефіціарних власників, які володіють прямою або опосередкованою істотною участю».

5. Запропоновано внести до Закону України «Про інноваційну діяльність» такі зміни: 1) Абзац другий статті 1 викласти в такій редакції: «інноваційна діяльність - діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень, розробок та інформаційних технологій і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг»; 2) Абзац

третій статті 1 викласти в такій редакції: «інноваційний продукт – результат інноваційної діяльності, у тому числі науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом»; 3) Статтю 1 доповнити дев’ятим абзацом в такій редакції: «Стартап – інноваційне підприємство, яке створене відповідно до чинного законодавства та має статус стартапу відповідно до умов цього Закону»; 4) Статтю 5 викласти в такій редакції: «Суб'єктами інноваційної діяльності можуть бути стартапи, фізичні і (або) юридичні особи України, фізичні і (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів»; 5) Статтю 16 доповнити третім пунктом в такій редакції: «Стартапом визнається інноваційне підприємство, яке відповідає таким вимогам: а) має менше 7 років від дати створення; б) загальний річний оборот і кількість працівників не перевищує рівня, встановленого Кабінетом Міністрів України у положенні про порядок державної реєстрації інноваційних проектів; в) економічна модель заснована на інноваційній діяльності відповідно до вимог, встановлених цим Законом; г) має значний потенціал зростання»;

6. З’ясовано специфіку регулювання організаційно-правової форми спрощеного акціонерного товариства у Марокко, яка використовується переважно для об’єднання великого капіталу в рамках реалізації масштабних інфраструктурних проектів, тому не набула широкого застосування. Законодавство Алжиру, Тунісу та України не регулює зазначену організаційно-правову форму підприємницьких товариств. У майбутньому вона може бути запроваджена в Тунісі в рамках реформування законодавства для заохочення стартапів та інноваційної економіки.

7. Обґрунтовано, що набуття чинності для Алжиру, Марокко та Тунісу у 2001-2005 роках угод про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) завдало збитків інтересам українських експортно-орієнтованих підприємницьких товариств. Відтоді, іноземним підприємницьким товариствам, стало складніше

конкурувати у державах Магрибу з продукцією ЄС, яка має значні пільги, пов'язані з поступовим анулюванням митних ставок. Незважаючи на низку позитивних результатів, у зовнішній торгівлі держав Магрибу проявився певний дисбаланс, пов'язаний зі зростанням високотехнологічного імпорту з ЄС та активізацією сировинного експорту до ЄС. Запропоновано скористатися досвідом держав Магрибу щодо перегляду угод про асоціацію з ЄС, зокрема у питанні тарифних квот.

8. Обґрунтовано, що наявність договірно-правової бази сприяє розвитку торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва між підприємницькими товариствами України та держав Магрибу, надає додаткових гарантій на взаємній основі. Між Україною та державами Магрибу підписано низку двосторонніх угод в галузі торговельно-економічного співробітництва, уникнення подвійного оподаткування, взаємного захисту інвестицій, налагодження співпраці між торговельно-промисловими палатами тощо.

9. Встановлено, що українські підприємницькі товариства розглядають держави Магрибу переважно як ринки збуту для своєї продукції, а український капітал у цьому регіоні практично відсутній. З метою розвитку торговельно-економічного співробітництва між Україною та державами Магрибу запропоновано забезпечити диверсифікацію номенклатури українського експорту шляхом стратегії переходу від оптової торгівлі до створення представництв та реєстрації товариств у партнерстві з місцевими суб'єктами підприємницької діяльності, брати участь у міжнародних виставкових заходах.

10. Обґрунтовано, що для уникнення проблемних питань стосовно спадкування часток (акцій) українського інвестора у статутному капіталі підприємницького товариства у державах Магрибу доцільно скласти заповіт посвідчений нотаріально.

11. З'ясовано особливості регулювання тимчасових груп підприємств (ТГП) в Алжирі, які застосовуються переважно для участі у державних тендерах і поділяються на спільні та солідарні. Так, у солідарній ТГП уповноважений підрядник надає банківську гарантію на виконання всього контракту, а фінансові

розрахунки з замовником здійснюються на спільний (транзитний) рахунок, який відкривається на ім’я ТГП. У спільній ТГП банківські гарантії надаються кожним учасником окремо, якщо договір не встановлює інакше, а розрахунки з замовником здійснюються напряму з кожним учасником ТГП. Участь України та держав Магрибу у Багатосторонній конвенції про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування сприяють діяльності українських підприємств у державах Магрибу в рамках ТГП та договорів про спільну діяльність. Встановлено, що законодавство Марокко та Тунісу, на відміну від алжирського, передбачає наявність спільного майна ТГП.

12. Обґрунтовано, що в інвестиційному законодавстві держав Магрибу доцільно перерахувати пільги для інвесторів, ключові галузі підприємницької діяльності та пріоритетні регіони, а усі можливі винятки з відповідної норми необхідно передбачити в тому нормативному акті, у якому міститься саме правило. Так, доцільно відмовитися від численних випадків, коли норми законів, які встановлюють в інтересах інвесторів певне правило, супроводжуються застереженням: «якщо інше не передбачене законодавством».

1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аветисян М. Р. Деякі питання правового режиму майна як складової змісту організаційно-правової форми господарювання. *Часопис Київського університету права*. 2018. №4. С. 176-182.

2. Багатостороння конвенція про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування: Закон України від 28.02.2019 р. №2692-VIII. Дата оновлення: 02.04.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376_001-16 (дата звернення: 13.12.2019).

3. Балежентіс А., Яценко О. Асиметрії торговельної інтеграції України та ЄС. *Міжнародна економічна політика*. 2018. №1 (28). С. 32-62.

4. Белов В. А. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики. Москва: Юрайт, 2009. 678 с.

5. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т. «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 474 с.

6. Богуславский М. М. Международное частное право: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 1998. 408 с.

7. Борисова Ю. О. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері електронної комерції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2012. 20 с.

8. Бородкін В. Г. Гражданско-правовое регулирование корпоративного договора : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва : Российский государственный университет правосудия, 2015. 31 с.

9. Брун М. И. Юридические лица в международном частном праве. Пг.: Типография товарищества «Общественная польза», 1915. 45 с.

10. Васильєва В. А. Корпоративна власність: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч.

94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 35–39.

11. Васильєва В. А. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин. *Методологія приватного права* : збірник наукових праць за матеріалами наук.-теорет. конференції (м. Київ, 30 травня 2003 р.). НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. К. : Юрінком Інтер, 2003. С. 282–286.

12. Васильєва В. А. Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин. Корпоративне право України : підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2010. С. 88–97.

13. Васильєва В. А. Поняття та юридична природа корпоративних відносин і корпоративних прав. *Охорона прав суб'єктів корпоративних відносин : монографія* / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. М. Вінник [та ін.] ; ред.: В. В. Луць ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. Київ, 2013. С. 7–12.

14. Вербицкая Ю. О. О делении организаций на коммерческие и некоммерческие. Корпорации и учреждения : сб. статей / отв. ред. М. А. Рожкова. Москва : Статут, 2007. С. 7–27.

15. Визначено перші 8 проєктів, які отримають гранти від Українського фонду стартапів. *Міністерство фінансів України* : веб-сайт. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/viznacheno_pershi_8_proiektiv_iaki_otrimaiut_granti_vid_ukrainskogo_fondu_startapiv-2032?fbclid=IwAR1AUECfcc7J8QILAMc6KTJCXPZ-Xnn1UwCZa_NqVbk1o6TJl9CE4_D3zAw (дата звернення: 10.05.2020).

16. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2006. 21 с.

17. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 512 с.

18. Гараева Г. Х. Понятие и сущность правосубъектности как категории права. *Исторические, философские, политические и юридические науки,*

культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2011. № 5 (11). Ч. III. С. 22-25.

19. Генкин Д. М. Значение применения института юридической личности во внутреннем и внешнем товарообороте в СССР : сб. науч. трудов Моск. ин-та народного хозяйства им. Г. В. Плеханова. Москва, 1955. № 9. С. 3–36.

20. Гердеген М. Міжнародне право. Київ : К.І.С., 2011. 516 с.

21. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 11.12.2019. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15 (дата звернення: 05.05.2019).

22. Грабар Н. М. Особливості деліктоздатності юридичної особи. *Актуальна юриспруденція* : матеріали юридичної науково-практичної інтернет-конференції (09.10.2012 р.). URL : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=350%3A091012-03&catid=49%3A3-1012&Itemid=61&lang=ru (дата звернення 10.04.2020).

23. Давидова І. О., Величко К. Ю., Печенка О. І. Транснаціональні корпорації : навч. посіб. Харків, 2018. 174 с.

24. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 12.03.2020).

25. Десять стартапів, що змусили світ говорити про Україну в 2018-му. *Голос Америки*. 2018. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/desiat-startapiv-shcho-zmusyly-svit-hovoryty-pro-ukrainu-v-2018/4718865.html.

26. Джуринський О. В. Нетрадиційні джерела господарського права України. *Право і громадянське суспільство*. 2015. №2. С. 40-56.

27. Договірно-правова база між Україною і Тунісом. *Посольство України в Туніській Республіці* : веб-сайт. URL: https://tunis.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/560-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-tunisom (дата звернення: 09.04.2020).

28. Договірно-правова база між Україною та Алжиром. *Посольство України в Алжирській Народній Демократичній Республіці та Малі (за*

сумісництвом) : веб-сайт. URL: https://algeria.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/333-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-alzhirom (дата звернення: 09.04.2020).

29. Договірно-правова база. *Посольство України в Марокко* : веб-сайт. URL: https://morocco.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/3236-legal-acts (дата звернення: 09.04.2020).

30. Долинская В. В. Современные проблемы и тенденции теории юридических лиц. *Государство и право на рубеже веков. Гражданское право и гражданский процесс:* материалы всерос. конференции. Москва, 2002. 262 с.

31. Дорошенко Л. Корпоративні договори в національному праві та в праві країн англо-американської правової системи. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 83–89.

32. Залесский В. В. Правоспособность юридического лица. *Право и экономика.* 1999. № 5. С. 82–91.

33. Залесский̆ В. В. Создание и деятельность коммерческих организаций. *Право и экономика*. 1998. № 1. С. 23–29.

34. Зеліско А. В. Компанії у порівнянні з іншими типами корпорацій та інвестиційними інструментами. *Корпоративне право Польщі та України : монографія* / Васильєва В. А., Гербет Анджей̆, Ковалишин О. Р. [та ін.] ; за ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. С. 229–233.

35. Зеліско А. В. Корпоративна юридична особа: теоретико-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. №1. С. 30-33.

36. Зеліско А. В. Критерії ідентифікації̈ юридичної̈ особи приватного права в якості підприємницької̈. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : Збірник наукових статей̆. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський̆ національний̆ університет імені Василя Стефаника», 2016. Вип. 40. С. 39–47.

37. Зеліско А. В. Ознаки корпоративних юридичних осіб : теоретико-правовий аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : зб. наук. ст. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2011. С. 96–100.

38. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин: дис. … д-ра. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. прав. наук. України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2017. 571 с.

39. Зеліско А. В. Правова характеристика сучасного стану та тенденцій модифікації системи господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №2. С. 15-19.

40. Зеліско А. В. Принципи договірного регулювання цивільних правовідносин у механізмі правового регулювання. Договір як універсальна форма правового регулювання : монографія / за заг. ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано- Франківськ, 2016. С. 95–111.

41. Зеліско А. В. Проблеми систематизації статусу підприємницьких юридичних осіб приватного права. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали Міжнар. Наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (28 лютого 2014 р.). – Х., 2014. – С. 121–125.

42. Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи публічного та приватного права: проблеми удосконалення критерію класифікації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. Вип. 37. С. 102–115.

43. Іванов С. О. Сутність правосуб'єктності юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах: досвід зарубіжних країн. *Університетські наукові записки.* 2010. № 4. С. 41-46.

44. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособ. Харьков : Эспада, 2001. 288 с.

45. Коваль І. В. Стратегічне партнерство країн Північної Африки в євроінтеграційному контексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2010. 22 с.

46. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. №2747-IV. Дата оновлення: 20.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 14.07.2019).

47. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица. Москва : Статут, 2005. 476 с.

48. Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень: Закон України від 05.06.2003 р. №942-IV. Дата оновлення: 01.07.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/012_004?lang=ru (дата звернення: 03.12.2019).

49. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень. *Офіційний вісник України*. 2004. №45. С. 329.

50. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами: Закон України від 16.03.2000 р. № 1547-III. Дата оновлення: 16.03.2000. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_060. (дата звернення: 13.11.2019).

51. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Закон України від 10.11.1994 р. №240/94-ВР. Дата оновлення: 21.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 15.11.2017).

52. Конвенція про транснаціональні корпорації: Закон України від 13.07.1999 р. №921-XIV. Дата оновлення: 24.06.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_193 (дата звернення: 04.04.2020).

53. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Закон України від 17.11.2010 р. №2698-VI. Дата оновлення: 01.06.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948/ed20110601/find?text=%CC%E0%E9%ED%EE (дата звернення: 04.05.2020).

54. Конституція України: Закон України від 28.07.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 02.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 14.12.2019).

55. Костенко О. Б. Основи правознавства : посібн. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ, 2007. 598 с.

56. Кочин В. В. Визначення поняття «непідприємницька юридична особа приватного права» URL : https://www.science-community.org/uk/node/3274 (дата звернення 03.04.2020).

57. Кравець І. М. Суб'єкти організаційно-господарських повноважень у структурі господарських систем. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2015. №2 (12). С. 92-97.

58. Кравчук В. М. Соціально-правова природа юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. 16 с.

59. Крупка Ю. М. Правові основи підприємницької діяльності: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 480 с.

60. Кузнецова Н. С. Поняття і класифікація юридичних осіб в цивільному праві України: теорія і практика. *Сучасні проблеми приватного права*. Кам'янець-Подільський : Рута, 2012. С. 159–176.

61. Кузнєцова Н. С. Завдання української цивілістики на зламі епох. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 27 лютого 2015 р.). Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України, Харківський обласний осередок Всеукраїнської громадської організації «Асоціація цивілістів України». Харків : Право, 2015. С. 7–11.

62. Лозовская С.О. Правосубъектность в гражданском праве: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2001. 220 с.

63. Лук’яненко Д. Г., Губський Б. В., Мозговий О. М. Міжнародна інвестиційна діяльність: підручник. Київ: КНЕУ, 2003. 387 с.

64. Лунц Л.А. Международное частное право: особенная часть. Москва: Юридическая Литература, 1975. 545 с.

65. Луць В. В. Охорона прав підприємницьких товариств (корпорацій) як суб’єктів корпоративних відносин. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин* : Всеукраїнська науково-практична конференція (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) : зб. наук. пр. / редкол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 5–7.

66. Луць В. В., Васильєва В. А., Кібенко О. Р., Спасибо-Фатєєва І. В. Корпоративне право України: підручник; за заг. ред. В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 240.

67. Майданик Р. А. Вчення про джерела цивільного права України. *Право України*. 2017. №6. С. 53-63.

68. Майданик Р. А. Локальні акти в цивільному праві України: поняття, природа, класифікація. *Бюлетень міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 78–85.

69. Майданик Р. А. Правовий звичай як джерело цивільного права. *Юридична Україна*. 2009. № 6 (78). С. 67–72.

70. Макух В. Україна і країни Магрібу: реалії та перспективи. *Актуальні питання двостороннього співробітництва*: збірка статей. Одеса : Фенікс, 2010. 244 с.

71. Махінчук В. М. Підприємництво та комерція за законодавством України. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 63–69.

72. Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.

73. Мельник А. С. Доповнюючі джерела українського права. *Юридична Україна*. 2013. №11. С. 30-36.

74. Мельник О. Корпоративне право України : навч.-практ. посіб. із зразками документів. Київ : ФОП Мельник О.О., 2008. 368 с.

75. Мельник О. М. Національне законодавство: фактори ефективності та шляхи вдосконалення. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності : монографія / за ред. проф. Ю. Л. Бошицького. Київ. ун-т права НАН України. К. : Кондор, 2012. С. 59–74.

76. Мілаш В. С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання: монографія. Харків: ХНУМГ, 2014. 227 с.

77. Міністерство цифрової трансформації України планує створити Фонд фондів для фінансування вітчизняних стартапів. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2835638-mincifri-iniciue-stvorenna-se-odnogo-fondu-dla-finansuvanna-startapiv.html (дата звернення: 10.05.2020).

78. Міністерство юстиції України підписало міжнародні договори з Міністерством юстиції Королівства Марокко. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-ukraini-pidpisalo-mijnarodni-dogovori-z-ministerstvom-yustitsii-korolivstva-marokko?fbclid=IwAR2A_OZWk8CdeoQ1T0N4wll-dZEKyPesRTKTNpqXmnc-MbZXX0LPqHrn4XM. (дата звернення: 15.11.2019).

79. Мозолин В. П. Современная доктрина и гражданское законодательство. Москва : Юстицинформ, 2008. 176 с.

80. Науковий висновок лабораторії корпоративного права НДІ приватного права та підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України на виконання запиту Національної академії правових наук України від 12.03. 2014 р. № 391, на виконання запиту Національної академії правових наук України щодо висловлення наукової позиції стосовно поділу юридичних осіб, створених державою, на юридичні особи публічного та приватного права.

81. Науково-практичний коментар цивільного кодексу України / за ред. В. І. Бобрика. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 785 с.

82. Науково-технічне співробітництво між Україною та Алжиром. *Посольство України в Алжирській Народній Демократичній Республіці та Малі (за сумісництвом)* : веб-сайт. URL: https://algeria.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/334-naukovo-tehnichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-alzhirom (дата звернення: 09.04.2020).

83. Нецька Л. С. Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2001. 20 с.

84. Офіційний сайт Посольства України в Алжирській Народній Демократичній Республіці. URL: http://www.mfa.gov.ua/algeria (дата звернення: 15.11.2019).

85. Офіційний сайт Світового банку (World Bank) : веб-сайт. URL: http://www.worldbank.org (дата звернення: 15.11.2019).

86. Пацурківський Ю. П. Правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. С. 4.

87. Петров Є. В. Підстави припинення господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. №22. С. 204-208.

88. Підприємницьке право в схемах : навч. посіб. / С. І. Бевз та ін. Київ, 2012. 292 с.

89. Підприємницьке право України : підручник / за заг. ред. доц. Р. Б. Шишки. Харків : Вид-во УніВС, Еспада, 2000. 480 с.

90. Підприємницьке право: підручник / О. В. Старцев та ін. Київ, 2007. 863 с.

91. Підтримуємо українських новаторів. *Український фонд стартапів* : веб-сайт. URL: https://usf.com.ua/uk/ (дата звернення: 15.11.2019).

92. Погорецька Н. В. Національність юридичної особи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2013. №3. С.100-107.

93. Пономарева Т. Н. К вопросу о влиянии лицензирования на правоспособность коммерческой организации. *Молодые исследователи – регионам* : материалы Всероссийской научной конференции студентом и аспирантов : в 2 т. Вологда : ВоГТУ, 2009. Т. 2. С. 381–383.

94. Правові основи підприємницької діяльності : навч. посіб. / Ю. М. Крупка. Київ, 2008. 480 с.

95. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 16 с.

96. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 1576-XII. Дата оновлення: 17.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17 (дата звернення: 03.12.2019).

97. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. №3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (дата звернення: 30.03.2020).

98. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. №1556-VII. Дата оновлення: 09.08.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 14.12.2019).

99. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. Дата оновлення: 17.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12 (дата звернення: 03.12.2019).

100. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів. Наказ № 260 від 23.02.2017.

Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04.

101. Про затвердження переліку держав (територій), які відповідають критеріям, установленим підпунктом 39.2.1.2 підпункту 39.2.1 пункту 39.2 статті 39 Податкового кодексу України, та визнання таким, що втратило чинність розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 р. № 977: Постанова Кабінету міністрів України від 27.12.2017 р. №1045. Дата оновлення: 25.04.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-2017-%D0%BF (дата звернення: 03.12.2019).

102. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. №2210-III. Дата оновлення: 25.09.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14 (дата звернення: 12.07.2019)

103. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 1991 р. 16.04.91 р. №960-XII. Дата оновлення: 07.02.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12 (дата звернення 11.11.2019).

104. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. №40-IV. Дата оновлення: 05.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (дата звернення: 10.05.2020).

105. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. №222-VIII. Дата оновлення: 21.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19 (дата звернення: 15.12.2019)

106. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Дата оновлення: 20.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15 (дата звернення: 10.12.2019).

107. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р. №2658-III. Дата оновлення: 20.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14 (дата звернення: 12.04.2020).

108. Про порядок здійснення іноземних інвестицій у суб'єкти господарювання, що мають стратегічне значення для національної безпеки

України : проект Закону України / М-во розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=873888fb-56ef-4f57-b9e7-c53c57d0fc05&title=ProektZakonuUkrainiproPoriadokZdiisnenniaInozemnikhInvestitsiiUSubktiGospodariuvannia-SchoMaiutStrategichneZnachenniaDliaNatsionalnoiBezpekiUkraini (дата звернення: 08.05.2020).

109. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю. Закон України від 06.02.2018 р. №2275-VIII. Дата оновлення: 02.11.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19 (дата звернення: 13.12.2019).

110. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. №3480-IV. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15 (дата звернення: 03.04.2020).

111. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України/з України: за країнами світу; країнами ЄС; видами економічної діяльності; по регіонах (за періоди з початку року) за січень-вересень 2019 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення: 28.11.2019).

112. Радченко Л. Юридичні особи у приватному праві: поняття та ознаки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 82. С. 98–102.

113. Резнікова Н. В., Відякіна М. М. Роль ЄС у поглибленні економічної співпраці країн Агадирської угоди та Магрибу в умовах посткризового відновлення. *Проблемы материальной культуры – Экономические науки*. 2012. С. 50-53. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/91634/13-Reznikova.pdf?sequence=1.

114. Речове право: пріоритети та перспективи. Матеріали Київських правових читань. Київ, 22 березня 2019 року / Р. А. Майданик, Я. М. Романюк та ін.; відп. ред. Р. А. Майданик. Київ: Алерта, 2019. 266 с.

115. Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики) : монографія. Київ : Ін Юре, 2016. 536 с.

116. Русан В. М. Оцінка перспектив та можливостей для агропромислового комплексу України внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/1633/ (дата звернення 09.04.2020).

117. Рыбаков Р. Б. История Востока. Восток в средние века. Москва: Восточная литература, 2002. 716 с.

118. Сегеда І. С. Аналіз досвіду Алжиру у сфері правового регулювання діяльності підприємницьких товариств з іноземним капіталом. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень*: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Херсон, Міжнародний центр наукових досліджень, 20 березня 2020 р.). Херсон, 2020. С. 117-120.

119. Сегеда І. С. Аналіз досвіду Тунісу у сфері правового регулювання стартапів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 270-275.

120. Сегеда І. С. Джерела правового регулювання діяльності підприємницьких товариств у державах Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс). *Юридична Україна*. 2019. №10. С. 60-68.

121. Сегеда І. С. Загальні особливості договорів про спільну діяльність в Марокко. *Актуальні питання державотворення в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 20 травня 2016 р.).Київ, 2016. С. 79-81.

122. Сегеда І. С. Організаційно-правові форми підприємництва в Алжирі. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 238-245.

123. Сегеда І. С. Організаційно-правові форми підприємницьких товариств у країнах Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс). *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. Кишинів, 2019. № 3. С. 210-214.

124. Сегеда І. С. Особливості визначення особистого закону підприємницьких товариств у державах Магрибу (Алжирі, Марокко, Тунісі). *Динаміка розвитку сучасної науки*: матеріали міжнародної наукової конференції (м. Чернігів, Міжнародний центр наукових досліджень, 15 листопада 2019 р.). Чернігів, 2019. С. 21-27.

125. Сегеда І. С. Особливості договорів про спільну діяльність в Алжирі. *Науковий часопис Національної академії прокуратори України*. 2016. № 1. С. 94-101.

126. Сегеда І. С. Проблеми кодифікації договорів про спільну діяльність в Україні. *Актуальні проблеми кодифікації цивільного законодавства Угорщини та України*: збірник наукових праць за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дебрецен, 03-05 червня 2016 р.). Львів. 2016. С. 121-123.

127. Сегеда І. С. Особливості правового регулювання корпоративного договору у державах Магрибу (Алжир, Марокко, Туніс). *Європейські перспективи.* 2019. №4. С. 185-189.

128. Серьогін О. Ю. Правове регулювання міжнародних туристичних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 21 с.

129. Сєров Д. І. Становлення та розвиток політичних і економічних відносин України з країнами арабського сходу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.02. Київ, 2006. 18 с.

130. Сигидин М. М. Корпоративний договір в системі цивільно-правових договорів. *Збірник наукових статей*. 2013. № 33. С. 139–147.

131. Сигидин М. М. Корпоративний договір та засновницький договір: порівняльно-правовий аспект. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лютого 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 324–326.

132. Січевлюк В. Складна правосуб'єктність об'єднань осіб: теоретична конструкція та прикладні втілення: *Підприємництво, господарство і право.* 2019. №5. С.211-218. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/40.pdf.

133. Спасибо-Фатєєва І. В. Деякі роздуми про юридичні особи та їх організаційно-правові форми. *Право України*. 2007. № 2. С. 118–123.

134. Спасибо-Фатєєва І. В. Правовий аспект корпоративної власності. Корпоративне управління : монографія / за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2007. С. 243–270.

135. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин : вибр. наук. пр. Х. : Золоті сторінки, 2012. 696 с.

136. Спасибо-Фатєєва І. В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України. *Право України*. 2014. №2. С.70-79. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6093/1/Spasybo-Fatieieva_70_79.pdf

137. Спасибо-Фатєєва І. В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України. *Приватне право*. 2013. № 2. С. 62–70.

138. Ставнича І. М. Правосуб'єктність учасників як об'єктивна умова дійсності цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. №28. С.169-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2012_28_30

139. Статистичне дослідження економічної діяльності за регіонами світу Конференції ООН з торгівлі та розвитку. URL: http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=4979

140. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2004. 19 с.

141. Торговельна Угода між Урядом України і Урядом Королівства Марокко: Закон від 11.07.2002 р. №108-IV. Дата оновлення: 11.07.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504_002 (дата звернення: 15.11.2017).

142. Торговельна угода між Урядом України та Урядом Алжірської Народно-Демократичної Республіки: Закон від 19.09.2008 р. №569-VI. Дата

оновлення : 19.09.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/012_505 (дата звернення: 08.11.2019).

143. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Тунісом. *Посольство України в Туніській Республіці* : веб-сайт. URL: https://tunis.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/562-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-i-tunisom (дата звернення: 09.04.2020).

144. Торговельно-економічне співробітництво. *Посольство України в Марокко* : веб-сайт. URL: https://morocco.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/3235-trade (дата звернення: 09.04.2020).

145. Труба В. І. Цивільне законодавство. *Енциклопедія цивільного права України* / відп. ред. Я. М. Шевченко. Київ, 2009. С. 886-887.

146. Угода між Урядом України та Урядом Королівства Марокко про заохочення та взаємний захист інвестицій: Закон України від 11.07.2002 р. №109-IV. Дата оновлення: 11.07.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504_003 (дата звернення: 08.11.2019).

147. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. №1678-VII. Дата оновлення: 01.09.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 10.12.2019).

148. Фединяк Г. С., Фединяк Л. С. Міжнародне приватне право: навч. посіб. 2-е вид., доп. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 416 с.

149. Хімчук Н. І. Джерела цивільного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 21 с.

150. Хоменко В. О. Припинення господарських товариств у цивільному праві України : монографія. Харків : Право, 2019. 256 с.

151. Хоменко В. О. Припинення господарських товариств у цивільному праві України : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київ. нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 284 с.

152. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 28.11.2019. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 14.12.2019).

153. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. Київ : Істина, 2004. 928 с.

154. Цивільний кодекс України. Постатейний науково-практичний коментар / Довгерт А. С., Серьогін О. Ю., Забара І. М., Калакура Я. С. Київ, 2006. 928 с.

155. Цирульников В. Н. Определение юридического лица как субъекта гражданського права. Волгоград : Волгоград, 2001. 198 с.

156. Чернышев В. А. Правовой̆ режим уставного (складочного) капитала (фонда) коммерческих организаций. *Вестник Удмуртского университета*. 2009. №1. С. 112.

157. Шаловинська Ж. Т., Тригуб О. П. Політико-правові основи відносин України та північно-африканських країн. *Молодий вчений*. 2018. №4 (56). С. 609-613.

158. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні : монографія. Київ : Реферат, 2007. 640 с.

159. Шишка Р. Б. Методологія приватного права. *Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії в XXI ст.* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломієць. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 65–69.

160. Щербина В. С. Господарське право : підручник. Вид. 6-те, переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 636 с.

161. Щербина В. С. Господарське право України : навч. посібник для студентів юрид. вузів і ф-тів. Київ, 1999. 331 с.

162. Юридична енциклопедія / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1999. Т. 2. С. 171.

163. Ярема А. Г. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України. Київ: Реферат, 2005. 336 с.

164. Яськів Б. А. Правовий режим майна акціонерного товариства. *Юридична наука*. 2011. №6. С. 68-76.

165. Activités règlementées. URL : https://casainvest.ma/fr/j%3Finvestis/kit-de-linvestisseur/activites-reglementees.

166. African Continental Free Trade Area (AfCFTA) Legal Texts and Policy Documents. *Tralac* : web-site. URL: https://www.tralac.org/resources/by-region/cfta.html (дата звернення: 10.04.2020).

167. Aghrout A. From preferential status to partnership: the Euro-Maghreb relationship. New York: Routledge, 2018. 162 p.

168. Al Amine R., Dauphin J., Kireyev A. Accroître les échanges commerciaux au Maghreb. URL: https://www.imf.org/fr/News/Articles/2019/04/24/blog-expanding-trade-across-the-maghreb.

169. Amamou S. Le manuel permanent du droit des affaires tunisien. Tunis, 2007. 20 p.

170. Arroyo H. T. The Maghreb: macroeconomic performance, reform – challenges and integration with the EU. Luxembourg: Publication office the European Union, 2015. 16 p.

171. Belloula T. Droit des sociétés. Alger: Berti Editions, 2017. 269 p.

172. Bencheneb A. Introduction générale à la règle de droit en Algérie. Dijon: E.U.D, 2012. 266 p.

173. Bencheneb A. Mécanismes juridiques des relations commerciales internationales de l'Algérie. Alger: Office des publications universitaires, 1984. 353 p.

174. Benmahammed S. Étude de la législation de l'investissement étranger en Algérie : la règle 51/49. *Journal of international management, education, and economics perspectives*. 2019. №7. P. 31-43.

175. Berbagui M. Algérie: fiscalité des établissements stables. URL: http://www.taxandlaw-dz.com/images/demo/news/Fiscalite%20des%20etablissements%20stables%20last%20version.pdf.

176. Billion P. Les groups de PME. Paris : LexisNexis, 2009. 195 p.

177. Boulifa B. Manuel méthodologique des marchés publics. Alger: Berti Editions, 2016. 428 p.

178. CFTA - Continental Free Trade Area. *African Union* : web-site. URL: https://au.int/en/ti/cfta/about (дата звернення: 10.04.2020).

179. Charte de l'investissement: Loi cadre du 03.10.1995 №18-95. *Bulletin Officiel*. 1995. №4336. URL: http://www.sgg.gov.ma/Portals/0/lois/CHARTE_INVES_FR.pdf.

180. Charte nationale de l'environnement et du développement durable: Loi cadre du 06.03.2014 №99-12. *Bulletin Officiel*. 2014. №6240. URL: http://www.sgg.gov.ma/Portals/0/lois/Loi_99-12_Fr.pdf.

181. Chevigny I. Au fait, c'est quoi une start-up? *Capital*. 2015. URL: https://www.capital.fr/entreprises-marches/au-fait-c-est-quoi-une-start-up-1063221.

182. Circulaire de la Banque Centrale de Tunisie N°2019-01. URL: https://www.startupact.tn/pdf/Cir_2019_01_ar.pdf .

183. Circulaire de la Banque Centrale de Tunisie N°2019-02. URL: https://www.startupact.tn/pdf/Cir_2019_02_ar.pdf .

184. Code civil d'Algérie: Ordonnance du 26.09.1975 №75-58. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 1975. №78. Дата оновлення: 10.05.2007. URL: http://www.joradp.dz/TRV/FCivil.pdf (дата звернення: 10.11.2019).

185. Code civil de la République Française. Loi décret du 21.03.1804. Дата оновлення: 23.10.2019. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721 (дата звернення: 10.12.2019).

186. Code de commerce de France: Loi décret du 10.09.1807 №1-VII. Дата оновлення: 23.10.2019. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=A1994DECEBE626509A10F2BEE7BDBD0E.tplgfr21s_1?cidTexte=LEGITEXT000005634379&dateTexte=20190919 (дата звернення: 10.12.2019).

187. Code de commerce du Royaume du Maroc. Loi du 01.08.1996 №15-95. *Bulletin Officiel*. 1996. №4418. P. 569-634. URL: http://www.sgg.gov.ma/CodesTextesLois/Loiformantcodedecommerce.aspx.

188. Code de commerce: Loi du 05.10.1959 №59-129. *Journal Officiel de la République Tunisienne*. 1959. №56. Site-web. URL : http://www.iort.gov.tn/WD120AWP/WD120Awp.exe/CTX_24328-285-ALuVEPVmGA/PageRechercheAvance/SYNC_-1247037730 (дата звернення: 20.04.2020).

189. Code de commerce: Ordonnance du 26.09.1975 №75-59. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 1975. №101. P. 1074-1134. URL : https://www.joradp.dz/TRV/FCom.pdf.

190. Code de d'incitations aux investissement: Loi du 27.12.1993 №93-120. *Journal Officiel de la République Tunisienne*. 1993. №2174. Site-web. URL : http://www.tourisme.gov.tn/fileadmin/CadreJuridique/Fr/1/L-93-120.pdf.

191. Code des Marchés Publics et des délégations de service publique. Décret présidentiel du 16.09.2015 №15-247. Дата оновлення: 05.03.2016. URL: https://www.joradp.dz/TRV/FMPublic.pdf (дата звернення: 10.12.2019).

192. Code des obligations et contrats: Dahir du 12.08.1913. *Bulletin Officiel.* 1913. №12. Дата оновлення: 17.11.2016. URL: http://adala.justice.gov.ma/production/legislation/fr/Nouveautes/Code%20des%20Obligations%20et%20des%20Contrats.pdf (дата звернення: 01.12.2019).

193. Code des obligations et des contrats: Décret du 15.12.1906 №222. Дата оновлення: 02.01.2015. . URL: http://www.iort.gov.tn/WD120AWP/WD120Awp.exe/CTX_7948-123-YrQTloQfwi/PageModificationsCodes/SYNC_1454263142?WD_ACTION_=SCROLLTABLE&Table_RechercheArijCode=0 (дата звернення: 05.12.2019).

194. Code des sociétés commerciales: Loi du 03.11.2000 №2000–93. Journal Officiel de la République Tunisienne. 2000. №89. P.2744.

195. Code général des impôts: Loi du 31.12.2006 №43-06. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: https://www.finances.gov.ma/Docs/dgi/2019/CGI2019VFr.pdf (дата звернення: 03.12.2019).

196. COMESA Treaty. *COMESA* : web-site. URL: https://www.comesa.int/comesa-treaty/ (дата звернення: 10.04.2020).

197. Commerce : La Chine 3ème partenaire du Maroc. *InfoMédiaire* : site-web. URL: https://www.infomediaire.net/commerce-la-chine-3eme-partenaire-du-maroc (дата звернення: 10.04.2020).

198. Commercial laws of Morocco. An assessment by the EBRD. *European Bank for Reconstruction and Development* : web-site. URL: http://www.ebrd.com/documents/strategy-and-policy-coordination/read-ebrds-morocco-country-law-assessment.pdf (дата звернення: 10.04.2020).

199. Commercial laws of Tunisia. An assessment by the EBRD. *European Bank for Reconstruction and Development* : web-site. URL: www.ebrd.com/documents/strategy-and-policy-coordination/read-the-ebrds-tunisia-country-law-assessment.pdf?blobnocache=true (дата звернення: 10.04.2020).

200. Constitution de la République Algérienne Démocratique et Populaire: approuvée par référendum. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire.* 1996. №76. Дата оновлення: 07.03.2016. URL: https://www.joradp.dz/trv/fcons.pdf (дата звернення: 23.04.2020).

201. Constitution de la République tunisienne du 26.01.2014. *Journal Officiel de la République Tunisienne.* 24.02.2014. (№10). 331 p. URL: http://www.ivd.tn/wp-content/uploads/2018/02/constitution-b-a-t.pdf.

202. Constitution du Royaume du Maroc: Dahir du 29.06.2011 №1-11-91. *Bulletin officiel*. 30.06.2011. №5964. 3628 p. URL: http://www.sgg.gov.ma/Portals/0/constitution/constitution_2011_Fr.pdf.

203. De l'investissement: Loi du 30.09.2016 №2016-71. Дата оновлення: 08.02.2018. URL : http://www.legislation.tn/sites/default/files/codes/investissement.pdf (дата звернення: 13.11.2019).

204. Derder L. Vos questions sur le droit commercial. Alger : Berti Editions, 2015. 66 p.

205. Doing business 2020: Economy profile Algeria. *World Bank Group*. Web-site. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/algeria (дата звернення: 19.04.2020).

206. Doing business 2020: Economy profile Morocco. *World Bank Group*. Web-site. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/morocco (дата звернення: 19.04.2020).

207. Doing business 2020: Economy profile Tunisia. *World Bank Group*. Web-site. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/tunisia (дата звернення: 19.04.2020).

208. Doing business 2020: Economy profile Ukraine. *World Bank Group*. Web-site. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine (дата звернення: 19.04.2020).

209. Doing business, Investing in Morocco Guide: Strategic, Practical Information, Regulations, Contacts / International Business Publications. Washington DC, 2019. 304 p.

210. Economic integration in the Maghreb - an untapped source of grouth / Nadwa B. and others; red. of Kireyev A. Washington D.C.: International Monetary Fund, 2018. 38 p.

211. Economy profile Tunisia. *World Bank Groupe*. 2019. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/t/tunisia/TUN.pdf
.

212. Establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union: Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council from 19.03.2019. Дата оновлення: 21.03.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj (дата звернення: 08.05.2020).

213. Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Kingdom of Morocco, of the other part: Act from 18.03.2000 №2000/204/EC, ECSC. Official

Journal of the European Communities. 2000. №L70. Дата оновлення: 19.07.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22000A0318(01) (дата звернення: 07.04.2020).

214. Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Tunisia, of the other part: Act from 30.03.1998 № L:1998:097:TOC. Official Journal of the European Communities. 1998. №L97/2. Дата оновлення: 01.01.2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.1998.097.01.0002.01.ENG (дата звернення: 07.04.2020).

215. Évolution des entreprises par nationalité. URL: http://www.ins.nat.tn/fr/themes/entreprises.

216. Exonération des cotisations patronales de sécurité sociale en faveur de la jeune entreprise innovantes : Décret du 21.07.2004 №2004-581. Дата оновлення: 30.10.2019. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000250574 .

217. Exportations par pays. *Statistiques Tunisie* : site-web. URL: http://www.ins.tn/fr/themes/commerce-ext%C3%A9rieur#sub-366 (дата звернення: 10.04.2020).

218. Fiscalité des entreprises étrangères. URL: https://www.mfdgi.gov.dz/index.php/2014-05-20-13-16-11/2014-05-20-14-00-23/471-edsq.

219. Gahlouz M. Droit coutumier et régulation dans la société kabyle de la fin du XIXe siècle. *Droit et cultures*. 2010. P. 177-209. URL: https://journals.openedition.org/droitcultures/2359#tocto2n1.

220. Galtier M. Tunisie : le « Startup Act » voté à l'Assemblée, une loi aux petits soins pour les sociétés 2.0. *Jeune Afrique*. URL : https://www.jeuneafrique.com/543569/economie/le-startup-act-vote-a-lassemblee-une-loi-aux-petits-soins-pour-les-societes-2-0/ .

221. Grande zone arabe de libre echange. URL: https://www.commerce.gov.dz/a-grande-zone-arabe-de-libre-echange.

222. Guide investir en Algérie. Edition 2019. Algiers: Ellipse, 2019. 313 p.

223. Haberli C. Les investissements étrangers en Afrique. Lyon: Imprimerie Bosc Frères, 1979. 331 p.

224. Hufbauer G. C., Brunel C. Maghreb regional and global integration: a dream to be fulfilled. Washington D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2008. 192 p.

225. Jeune entreprise innovante ou universitaire (JEI - JEU). *Le site officiel de l'administration française.* 2019. URL: https://www.service-public.fr/professionnels-entreprises/vosdroits/F31188 .

226. Khalfoune T. Système juridique en Algérie, un pluralisme normatif désordonné. *Revue internationale de droit comparé.* 2015. №2. С. 409-436.

227. L'Algérie en Quelques Chiffres. *Office national des statistiques* : web-site. URL : http://www.ons.dz/-L-Algerie-en-Quelques-Chiffres-.html (дата звернення: 09.04.2020).

228. La nomenclature des activités économiques soumises à inscription au Registre du commerce. URL: http://www.ons.dz/IMG/file/NAE.pdf.

229. La société par actions simplifiée : loi du 03.01.1994 №94-1. Дата оновлення: 13.07.2001. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000727529&categorieLien=id.

230. La Stratégie nationale d'exportation, un outil à inscrire comme priorité nationale. *Algérie presse service* : site-web. URL: http://www.aps.dz/economie/94824-la-strategie-nationale-d-exportation-un-outil-a-inscrire-comme-priorite-nationale (дата звернення: 10.04.2020).

231. Labdi S. Les Fondamentaux Du Droit. *Groupe High-Tech* : веб-сайт. URL:http://hightech.edu/cours/Genie_Informatique/3eme_annee/Samir%20LABDI/Cours%20de%20Droit%20H%20tech%202016-2017%20P1&2.pdf (дата звернення: 30.03.2020).

232. Larbi. A. Cours d'Introduction à l'étude du Droit. *Université Sidi Mohamed ben Abdellah, Faculté des sciences juridiques économiques et sociales* : веб-сайт. URL: http://fsjes.usmba.ac.ma/cours/larbi/Cours-introduction-etude-droit.pdf (дата звернення: 30.03.2020).

233. Les conditions et les modalités d'ouverture et de fonctionnement des bureaux de liaison non commerciaux: Arrêté du 09.11.2015. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire.* 2015. №62. P. 8-10.

234. Liste des activités règlementées. *Ministère du commerce de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. URL : https://www.commerce.gov.dz/rubriques/liste-des-activites-reglementees.

235. Loi de finances complémentaire pour 2009: Ordonnance du 22.07.2009 №09-01. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2009. №44. Дата оновлення: 26.07.2009. URL: http://www.mf.gov.dz/article_pdf/upl-f04f6772589c921aeec6da24b7719aee.pdf (дата звернення: 07.04.2020).

236. Loi de finances pour 2020: Loi du 11.12.2019 №19-14. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2019. №81. Дата оновлення: 30.12.2019. URL: https://www.mfdgi.gov.dz/images/pdf/lois_de_finances/LF_2020_FR.pdf (дата звернення: 23.04.2020).

237. Mabrouk H. Règlementation des marchés publics. Alger: Dahlab, 2017. 263 p.

238. Mekkaoui S. Maroc-Chine : Une nouvelle ère pour une diplomatie sage et agissante. *Maroc diplomatique* : site-web. URL: https://maroc-diplomatique.net/maroc-chine-une-nouvelle-ere-pour-une-diplomatie-sage-et-agissante (дата звернення: 10.04.2020).

239. Meziou G. A breakdown of legal protections for minority shareholders in Tunisia. *Oxford Business Group* : web-site. URL: https://oxfordbusinessgroup.com/overview/law-land-breakdown-protections-minority-shareholders (дата звернення: 05.04.2020).

240. Mini Encyclopédie de droit Algérien / red. L. Derder. Alger : Berti Editions, 2009. 544 p.

241. Modifiant et complétant certaines dispositions de la loi n° 95-44 du 2 mai 1995 relative au registre du commerce : Loi du 14.04.2010 №2010-15. *Journal Officiel de la République Tunisienne.* 2010. №31. P.1068-1075. URL: http://www.e-justice.tn/fileadmin/fichiers_site_francais/services_a_distance/references_juridiques/Loi2010_15.pdf .

242. Modifiant et complétant l'ordonnance n° 75-59 du 26.09.1975 portant code de commerce: Loi du 30.12.2015 №15-20. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2015. №71. P. 5.

243. Modifiant et complétant l'ordonnance №75-59 du 20 ramadhan 1395 correspondant au 26 septembre 1975 portant code de commerce : Décret législatif du 25.04.1993 №93-08. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 1993. №27. P. 3–41.

244. Modifiant et complétant l'ordonnance №75-59 du 26.09.1975 portant code de commerce: Ordonnance du 09.12.1996 №96-27. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 1996. №77. P. 4–7.

245. Morocco. Investment, trade laws and regulations handbook. Volume 1 Strategic information and basic laws. Washington DC: International Business Publications, 2013. 259 p.

246. Nomenclature d'activités tunisienne. URL: https://www.registre-entreprises.tn/nomanclature.html.

247. Nomenclature marocaine d'activités. URL: https://www.hcp.ma/downloads/Nomenclatures_t11890.html.

248. On Aid for the Activities of Start-up Companies: Law from 23.11.2016. *Latvijas Vēstnesis*. 2016. №241. Дата оновлення: 12.04.2018. URL: https://likumi.lv/ta/en/en/id/287272 (дата звернення: 10.12.2019).

249. Ouali D. L'immatriculation au registre du commerce : Etude des droits tunisien et français : Thèse de doctorat. Sfax, 2017. 615 p.

250. Overview of Latvian Startup Ecosystem. *Investment and Development Agency of Latvia.* 2018. URL: http://www.liaa.gov.lv/en/invest-latvia/start-up-ecosystem .

251. Portant création, organisation et modalités de fonctionnement d'une unité de gestion par objectifs pour la réalisation du projet de révision des autorisations de l'exercice des activités économiques et fixant la nomenclature d'activités tunisienne: Décret gouvernemental du 09.03.2017 №2017-390. *Journal Officiel de la République Tunisienne.* 2017. №25. P. 1126-1155 URL : http://www.finances.gov.tn/sites/default/files/reglementaire_fr/decret_2017_390francais.pdf

252. Portant fixation des conditions, des procédures et des délais d'octroi et de retrait du label startup et du bénéfice des encouragements et des avantages au titre des startups et de l'organisation: Décret gouvernemental du 11.10.2018 №2018-840. *Journal Officiel de la République Tunisienne*. 2018. №84. P.4415-4421. URL: https://www.startupact.tn/pdf/Decret2018_840Arabe.pdf .

253. Portant ratification de l'accord euro-méditerranéen établissant une association entre la République Algérienne Démocratique et Populaire, d'une part, et la communauté européenne et ses États membres, d'autre part : Décret Présidentiel du 27.04.2005 №05-159. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2005. №31. Дата оновлення: 30.04.2005. URL: https://www.commerce.gov.dz/rubriques/accords-d-association-avec-l-ue (дата звернення: 07.04.2020).

254. Portant révision constitutionnelle: Loi du 06.03.2016 №16-01. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire.* 2016. №14. P. 3–38.

255. Programme spatial 2020-2040: plusieurs satellites seront lancés. *Algérie presse service* : site-web. URL: http://www.aps.dz/algerie/67243-programme-spatial-2020-2040-plusieurs-satellites-seront-lances (дата звернення: 10.04.2020).

256. Réglementation des marchés publics: Décret présidentiel du 07.10.2010 №10-236. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire.* №58. P. 3-30. URL: http://www.mincommerce.gov.dz/ fichiers12/dec1223fr.pdf.

257. Relatif à la désignation des commissaires aux comptes: Décret exécutif du 27.01.2011 №11-32. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2011. №7. P. 20.

258. Relatif aux conditions d'exercice de certaines activités commerciales: Décret-loi du 30.08.1961 №61-14. *Journal officiel de la République Tunisienne*. 1961. №35. P.152-153. URL : http://www.commerce.gov.tn/Fr/image.php?id=31

259. Relative à la concurrence: Ordonnance du 19.07.2003 №03-03. Дата оновлення: 15.08.2010. URL : https://www.commerce.gov.dz/reglementation/recueil/textes-lies-a-la-concurrence-du-secteur-du-commerce (дата звернення: 12.11.2019).

260. Relative à la liberté des prix et de la concurrence: Loi du 30.07.2014 №104-12. Дата оновлення: 30.07.2014. URL : http://adala.justice.gov.ma/production/legislation/fr/Nouveautes/Libert%C3%A9%20des%20prix%20et%20de%20la%20concurrence.pdf (дата звернення: 12.11.2019).

261. Relative à la promotion de l'investissement: Loi du 03.08.2016 №16-09. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2016. №46. P. 16-21.

262. Relative à la réorganisation de la concurrence et des prix: Loi du 15.09.2015 №2015-36. (дата оновлення: 15.09.2015) URL : http://www.legislation.tn/sites/default/files/fraction-journal-officiel/2015/2015F/078/Tf2015361.pdf (дата звернення: 12.11.2019).

263. Relative au commerce électronique: Loi du 10.05.2018 №18-05. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2018. №28. P. 4-9. URL: https://www.droit-afrique.com/uploads/Algerie-Loi-2018-05-commerce-electronique.pdf.

264. Relative au développement de l'investissement : Ordonnance du 20.08.2001 №01-03. *Journal officiel de la République Algérienne Démocratique et Populaire*. 2001. №47. P. 3-7. URL : http://www.andi.dz/PDF/evolution_loi_sur_l'investissement_fr/01-03.pdf.

265. Relative aux assurances et ses textes d'application. Ordonnance du 25.01.1995 №95-07. URL: http://www.uar.dz/wp-content/uploads/2017/01/1-Ord-95-07_Mod-et-compl.pdf.

266. Relative aux contrats de partenariat public-privé: Loi du 24.12.2014 №86-12. *Bulletin Officiel*. 2015. №6332. P. 682-687. URL: http://www.sgg.gov.ma/Portals/0/lois/Loi_86.12_Fr.pdf?ver=2016-05-13-145919-463.

267. Relative aux groupements d'intérêt économique: Loi du 05.02.1999 №13-97. *Bulletin officiel*. 1999. №4678. P. 165-171. URL : http://www.droit-afrique.com/upload/doc/maroc/Maroc-Loi-1997-13-GIE.pdf

268. Relative aux sociétés anonymes: Loi 17-95 du 30.08.1996. *Bulletin Officiel.* 1996. №4422. P. 661-703. URL: http://www.droit-afrique.com/upload/doc/maroc/Maroc-Loi-1995-17-societes-anonymes.pdf.

269. Renucci F. La Revue algérienne, tunisienne et marocaine de législation et de jurisprudence entre 1885 et 1916 : une identité singulière ? *Faire l'histoire du droit colonial. Cinquante ans après l'indépendance de l'Algérie*. 2015. Khartala. P. 181-201.

270. S.328 - Startup Act (bill). *United States Congress*. 2019. URL: https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/328?q=%7B%22search%22%3A%5B%22Startup%22%5D%7D&r=1&s=1 .

271. Seheda I. S. General peculiarities of joint venture agreements in the States of Maghreb (Algeria, Morocco, Tunisia). Law and Forensic Science. Warsaw, 2016. Vol. 11, No 1. P. 31-39.

272. Séries statistiques. *Office des changes* : web-site. URL : https://www.oc.gov.ma/fr/etudes-et-statistiques/series-statistiques (дата звернення: 10.04.2020).

273. Startup ranking by countries. *Startup ranking*. 2019. URL: https://www.startupranking.com/countries.

274. Sur la condition civile des Français et des étrangers dans le Protectorat français du Maroc : Dahir du 12.09.1913. *Bulletin officielle*. 1913. №46. C.77-78. URL : http://www.sgg.gov.ma/BO/fr/1913/bo_46_fr.pdf

275. Sur la société en nom collectif, la société en commandite simple, la société en commandite par actions, la société à responsabilité limitée et la société en participation: Loi №5-96 du 13.02.1997. *Bulletin Officiel*. 1997. №4478. P.482. URL: http://www.sgg.gov.ma/CodesTextesLois/Loisurlasocieteennomcollectif,.aspx.

276. Terki N. Les sociétés commerciales. Alger: AJED Editions, 2010. 334 p.

277. Théophile A. The African Continental Free Trade Agreement: Opportunities and Challenges. Geneva : CUTS International, 2019. 30 p.

278. Trari Tani M., Pissoort W., Saerens P. Droit commercial international. Alger : Berti Editions, 2007. 287 p.

279. Tunisia seeks to deepen ties with ECOWAS. *Economic Community of West African States (ECOWAS)*: web-site. URL: https://www.ecowas.int/tunisia-seeks-to-deepen-ties-with-ecowas (дата звернення: 10.04.2020).

280. Want to start a startup? Get funded by Y Combinator. URL: http://www.paulgraham.com/growth.html.

281. What's A Startup? First Principles. URL: https://steveblank.com/2010/01/25/whats-a-startup-first-principles/.

282. Zougarhi S. Le droit applicable aux sociétés. URL : https://www.academia.edu/36905784/LE_DROIT_APPLICABLE_AUX_SOCI%C3%89T%C3%89S

283. بلمامي عمر. دراسات في القانون الدولي الخاص المعاصر. الجزائر: دار هومة للطباعة والنشر والتوزيع، ٢٠١٠. ٣٢٤ ص.

284. بوزغيبة محمد. حركة تقنين الفقه الإسلامي بالبلاد التونسية ١٨٥٧-١٩٦٥. تونس: مركز النشر الجامعي. ٢٠٠٣. ٢٥٥ ص.

285. بوسقيعة أحسن. الوجيز في القانون الجزائري العام. الجزائر: دار هومة للطباعة والنشر والتوزيع, 2013. 324 ص.

286. زايدي أمال. النظام القانوني لتجمع الشركات التجارية : دراسة مقارنة. رسالة مقدمة لنيل درجة الدكتوراه العلوم في القانون. قسنطينة، ٢٠١٤. ٣٥٠ ص.

287. زروتي الطيب أ. د. القانون الدولي الخاص الجزائري علما وعملا. الجزائر: جامعة الجزائر، ٢٠١٠. ٣٠٤ ص.

زروتي الطيب أ. د. دراسات في القانون الدولي الخاص الجزائري. الجزائر: دار هومة للطباعة 288.
والنشر والتوزيع، ٢٠١٦. ٣١١ ص.

زروتي الطيب. اجتهاد القضاء الجزائري في ميدان القانون الدولي الخاص معلقا عليه. الجزائر: 289.
دار هومة للطباعة والنشر والتوزيع، ٢٠١٦. ٤٤٥ ص.

السالم هاجم أبو قريش. دليل تأسيس الشركات التجارية في القانون التجاري الجزائري. الجزائر: 290.
دار هومة للطباعة والنشر والتوزيع، ٢٠١٤. ٢١٣ ص.

السالمي الحسين. منظومة القانون الخاص الدولي التونسي. تونس: مجمع الأطرش للكتاب 291.
المختص. ٣٤٣ ص.

ص سلام ح. الشركات التجارية. الجزائر: دار هومة للطباعة والنشر والتوزيع, 2015. 192 292.

عبد الحليم عبد المجيد عبد الباري رضا. الوجيز في الملكية والحقوق العينية التبعية. بنها: جامعة 293.
بنها، ٢٠٠٩. ٣٧٣ ص.

عبد القادر البقيرات. مبادئ القانون التجاري. الجزائر: ديوان المطبوعات الجامعية، ٢٠١١. 294.
١٥١ ص.

عليروش قربوع كمال. القانون الدولي الخاص الجزائري. الجزائر: دار هومة للطباعة والنشر 295.
والتوزيع، ٢٠٠٧. ٤٢٩ ص.

العياري كمال. المسير في الشركات التجارية. تونس، ٢٠١٠. مجمع الأطرش للكتاب المختص. 296.
٣١٨ ص.

المؤسّسات الناشئة: قانون مؤرخ في ١٧,٠٤,٢٠١٨ عدد ٢٠. *الرائد الرسمي للجمهورية* 297.
تونسية. ٢٠١٨. URL: http://www.legislation.tn/detailtexte/Loi-num-2018-20-du-17-04-2018-jort-2018-032__2018032000201.

مجلة الديوانة ونصوصها التطبيقية: قانون مؤرخ في ٠٢,٠٦,٢٠٠٨ عدد ٣٤. تم التحيين في 298.
(المراجعة في 77.__/http://www.legislation.tn/affich-code URL: ٠٢,٠٢,٢٠١٨.
١٥,١٢,٢٠١٩).

الرائد الرسمي مجلة الصرف والتجارة الخارجية: قانون المؤرخ في ٢١,٠١,١٩٧٦ عدد ١٨. 299.
للجمهورية تونسية URL: http://www.legislation.tn/detailtexte/Loi-num-1993-48-du----jort-1993-035__1993035000481

الورفلي أحمد. الوجيز في قانون الشركات التجارية. تونس: مجمع الأطرش للكتاب المختص، 300.
٢٠١٠. ٢٦٦ ص.

الورفلي أحمد. الوسيط في قانون الشركات التجارية. تونس: مجمع الأطرش للكتاب المختص، 301.
٢٠١٥. ٧٩٨ ص.

ДОДАТОК А

Таблиця 1. Підприємницькі товариства у державах Магрибу та України відповідно до організаційно-правової форми

Алжир	**Марокко**	**Туніс**	**Україна**
Приватне підприємство з обмеженою відповідальністю, ППОВ	Приватне підприємство з обмеженою відповідальністю, ППОВ	Приватне підприємство з обмеженою відповідальністю, ППОВ	-
Товариство з обмежено відповідальністю, ТОВ	Товариство з обмежено відповідальністю, ТОВ	Товариство з обмежено відповідальністю, ТОВ	Товариство з обмежено відповідальністю, ТОВ
Акціонерне товариство, АТ	Акціонерне товариство, АТ	Акціонерне товариство, АТ	Акціонерне товариство, АТ
Повне товариство, ПТ	Повне товариство, ПТ	Повне товариство, ПТ	Повне товариство, ПТ
Просте командитне товариство , ПКТ	Просте командитне товариство , ПКТ	Просте командитне товариство , ПКТ	Командитне товариство
Командитне акціонерне товариство, КАТ	Командитне акціонерне товариство, КАТ	Командитне акціонерне товариство, КАТ	-
-	Спрощене акціонерне товариство	-	-
-	-	-	Товариство з додатковою відповідальністю
-	-	-	Виробничий кооператив